

JANUSZ SZYSZKA

<https://orcid.org/0000-0003-1040-5469>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Kraków

ZASTAWY DÓBR KRÓLEWSKICH W WOJEWÓDZTWIE RUSKIM I BEŁSKIM DO 1504 ROKU*

Zarys treści: Artykuł omawia zastawy największych monarszych dóbr ziemskich w województwie ruskim i bełskim w średniowieczu, gdzie proces ten rozpoczął się z początkiem XV w., a nabrał tempa za czasów Władysława III. Za Kazimierza Jagiellończyka wszystkie majątki królewskie na Rusi były już w zastawach. Władcy jednak nadal wykorzystywali te dobra poprzez udzielanie zgód na wykupy i dopisywanie dodatkowych sum do już zastawionych tenut. Zastawiali też nieliczne odzyskane przez siebie królewszczyzny. Ze źródeł wynika, że panujący używali zastawu dóbr ziemskich jako politycznego narzędzia szeroko rozumianej polityki wewnętrznej, rzadziej do pozyskiwania pieniędzy. Artykuł zawiera też spostrzeżenia dotyczące wysokości kwot zastawnych z uwzględnieniem gatunku pieniądza.

Content outline: The article discusses the pledging of the largest royal estates in the Ruthenian and Bels voivodeships in the Middle Ages, where this process began at the start of the 15th century and gained momentum during the reign of Władysław III. Under Casimir IV Jagiellon, all royal estates in Ruthenia were already pledged. However, the rulers continued to use these estates by granting consent for their redemption and adding additional sums to the already pledged tenures. They also pledged the few royal estates they had recovered. Sources indicate that the rulers used the pledge of land as a political tool in the broader sense of internal politics, and less often to obtain money. The article also contains observations on the amount of the pledges, taking into account the type of currency.

* Artykuł powstał w wyniku prac nad bazą danych „Zastawy dóbr królewskich w Koronie w czasach Jagiellońskich do 1504 r.” (<https://zastawydobrkrolewskich.pth.net.pl/app/pledge/list>), opracowaną w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą NPRH w latach 2017–2024, nr projektu 0468/NPRH5/h30/84/2017 „Epoka jagiellońska i jej dziedzictwo w I Rzeczypospolitej do 1795 roku. Problematyka gospodarcza i społeczna”.

Słowa kluczowe: zastaw dóbr monarszych, królewsczyzny, starostwa, tenutariusze, Ruś Czerwona, Ruś Koronna, domena ziemską królów, dług, pieniądze

Keywords: pledge of royal property, royal estates, starost estates, tenants, Red Ruthenia, Polish Crown Ruthenia, kings' land domain, debt, money

I

Ziemie ruskie dawnego księstwa halicko-włodzimierskiego przyłączone do Królestwa Polskiego przez Kazimierza Wielkiego stały się prowincją Korony o własnej specyfice. Również zjawisko zastawnictwa dóbr królewskich miało na tym terytorium swoisty charakter i przebieg. Terytorium to zwane w późniejszej historiografii Rusią Czerwoną lub Rusią Koronną¹ składało się z: województwa ruskiego powstałego formalnie w 1434 r. w wyniku wprowadzenia polskiego prawa ziemskiego, ustanowienia hierarchii ziemskiej i podziału administracyjnego² oraz lenna bełskiego książąt mazowieckich, które w 1462 r. zostało inkorporowane do Korony jako województwo bełskie³. W skład rozległego województwa ruskiego weszły ziemie: sanocka, przemyska, lwowska, halicka i chełmska. Jego granice od zachodu były trwałe i stykały się z województwami: lubelskim, sandomierskim i krakowskim, a od południowego zachodu z Królestwem Węgier i hospodarstwem mołdawskim. Od wschodu

¹ A. Janeczek, *Ruś w Koronie: stara nazwa i nowa tożsamość regionalna (po aneksji w połowie XIV wieku)*, w: *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych*, red. A. Janeczek, M. Parczewski, M. Dzik, Rzeszów 2019, s. 164–165; J. Szyszka, *Szlachta ruska, rusko-wołoska czy szlachta obrządków wschodnich? Na marginesie książki Ihora Smutoka „Szlachta ruska ziemi przemyskiej (XIV–XVIII w.)”*, *St. Źródł.* 62, 2024, s. 232.

² S. Kutrzeba, *Przywilej jedlneński roku 1430 i nadanie polskiego prawa na Rusi*, w: *Ku czci Bolesława Ulanowskiego. Zbiór prac wydany w 25 rocznicę Jego uniwersyteckiej działalności przez profesorów i docentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1911, s. 282–283, 291–292; M. Wilamowski, *Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola. Z dziejów elity politycznej Polski pierwszej połowy XV wieku*, „*Roczniki Historyczne*” 64, 1998, s. 107–109, 114–118; М. Крикун, *Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях*, „*Проблеми слов'янознавства*” 42, 1990, s. 24–32; J. Szyszka, *Kształtowanie się podziałów terytorialnych Rusi Czerwonej*, „*Średniowiecze Polskie i Powszechne*” 3 (7), 2011, s. 138–139.

³ A. Świeżawski, *Wcielenie ziemi rawskiej, gostynińskiej i bełskiej do Korony (1462)*, w: tenże, *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu. Wybór prac*, Częstochowa 1997, s. 7–11; tenże, *Spór o sukcesję mazowiecką 1462–1468*, w: tamże, s. 74–75, 80, 84–85; tenże, *Ziemia bełska. Zarys dziejów politycznych do roku 1462*, Częstochowa 1990, s. 203–211; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Warszawa 1993, s. 12, 33.

województwo ruskie graniczyło z podolskim oraz Wielkim Księstwem Litewskim, z którym toczył się długotrwały spór terytorialny, a przebieg granic zmieniał się jeszcze w XV w. Bezpośrednim powodem była wojna ze Świdrygiełłą oraz będący jej następstwem traktat z 1432 r. (ich źródło tkwiło w roszczeniach wynikających z układu krewskiego oraz wcześniejszych polsko-litewskich traktatów pokojowych), który oddawał Królestwu Polskiemu pewne terytoria. Do ziemi lwowskiej przyłączono dystrykt oleski, do chełmskiej – ratneński, wietelski i lubomelski, a do księstwa bełskiego, które było lennem koronnym, Horodło i Łopatyn⁴. Dlatego badaniami w niniejszej pracy zostały objęte te miejscowości, które do 1504 r. stale lub czasowo należały do województwa ruskiego ale tylko w okresie tej przynależności. W przypadku województwa bełskiego badaniami został objęty tylko okres 1462–1504, gdyż wcześniej dobra monarsze województwa bełskiego nie były w dyspozycji polskich władców, tylko książąt mazowieckich.

II

Głównym, a zarazem najbardziej wartościowym źródłem do badań nad zastawami w województwie ruskim i bełskim są dokumenty zawierające kontrakty zastawne wystawiane przez władców dla swoich poddanych. Duża część z nich, która przetrwała do czasów współczesnych, zarówno w oryginałach, jak i w kopiach, odpisach, ekscerptach i streszczeniach została wydana w wielotomowych kodeksach dyplomatycznych⁵, a dla Rusi Czerwonej zwłaszcza w dyplomatariuszach: *Akta grodzkie*

⁴ Długosz, *Annales*, Lib. XI et XII 1431–1444, s. 65–67; *Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 55–61; KDP 1 nr 175–176; A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły. Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną*, Kraków 1892, s. 103, 126, 148, 153–154, 156; Z.L. Radziwiński, *Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgierdowicza X. Ratneńskiego*, t. 1, Lwów 1906, s. 45–51, 107–109; O. Halecki, *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. 1: *W wiekach średnich*, Kraków 1919, s. 296–297, 304–305; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2: *Od Krewa do Lublina*, cz. 1, Poznań 2007, s. 696; C. Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом Княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва 2015, s. 266, 298, 314, 317; S. Polechow, S. Szybkowski, *Królewski dokument rozejmu ze Świdrygiełłą z 20 VIII 1431 roku*, „Roczniki Historyczne” 83, 2017, s. 141–165; A. Świeżawski, *Ziemia bełska...*, s. 149–150; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza...*, s. 32–33.

⁵ KDP, t. 1–2, wyd. L. Ryzyszczewski, A. Muczkowski; t. 3, wyd. J. Bartoszewicz; t. 4, wyd. M. Bobowski, Warszawa 1847–1887; KDMłp., t. 1–4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1886–1905; KDW, t. 1–4, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877–1881; t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1908; t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa 1982; t. 7,

i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie⁶, *Zbiór dokumentów małopolskich*⁷ oraz wydany ostatnio *Kodeks dyplomatyczny ziem ruskich Królestwa Polskiego*⁸. Z pojedynczych zbiorów edycji dokumentów warto wspomnieć *Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej* Antoniego Prochaski⁹, gdzie wydano pergaminy przechowywane w zbiorze tzw. Metryki Litewskiej w AGAD oraz *Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин західньої України*, Michała Hruszewskiego (dalej Hrusz.Mat.)¹⁰, a także edycję dziesiątej księgi Metryki Koronnej (1447–1454)¹¹.

Niezwykle istotny dla wyczerpującej kwerendy jest materiał źródłowy pozostający w rękopisach, który przede wszystkim znajduje się w serii ksiąg wpisów Metryki Koronnej w AGAD¹². Równie istotnym źródłem dla badanej tematyki jest protokół prac komisji przeprowadzającej na sejmie egzekucyjnym warszawskim (1563–1564) tzw. rewizję listów mającą na celu weryfikację tytułów prawnych szlachty do dóbr królewskich oraz innych dóbr ziemskich nadanych przez władców¹³.

wyd. A. Gąsiorowski, R. Walczak, Warszawa 1985; t. 8–10, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa 1989 – Poznań 1993; t. 11, wyd. A. Gąsiorowski i in., Poznań 1999.

⁶ AGZ, t. 1, wyd. O. Pietruski, L. Tatomir, Lwów 1868; t. 2–10, wyd. O. Pietruski, X. Liske, Lwów 1870–1884.

⁷ ZDM, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 1–8, Wrocław 1962–1975, gdzie znalazły się dokumenty wystawione do 1450 r.

⁸ *Kodeks dyplomatyczny ziem ruskich Królestwa Polskiego*, t. 1: lata 1350–1460, cz. 1: dokumenty nr 1–214, wyd. M. Wilamowski, Kraków 2024.

⁹ Proch., wyd. A. Prochaska, Lwów 1890.

¹⁰ Hrusz.Mat., Ч. 1–2, под. М. Грушевський, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка” (dalej: ZNTSz) 63–64, 1905, s. 1–80; 69, 1906, s. 84–166.

¹¹ MRPC.

¹² MK 11–21 (księgi do 1504 r.). W BZDK (<https://zastawydobrkrólewskich.pth.net.pl/app/pledge/list>) wykorzystano jedynie wpisy badane za pośrednictwem wydawnictwa MRPS, cz. 1–4, wyd. T. Wierzbowski, Varsoviae 1905–1915.

¹³ AGAD, tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 8, Rewizje województw koronnych: krakowskiego, sandomierskiego, podolskiego, lubelskiego, poznańskiego, kaliskiego, sieradzkiego, łęczyckiego, brzesko-kujawskiego, inowrocławskiego, ziemi dobrzyńskiej, plockiego, mazowieckiego, rawskiego, chełmińskiego, malborskiego, pomorskiego 1563–1564 – czystopis protokołu (najbardziej szczegółowo protokoły omawia: K. Chłapowski, *Realizacja reform egzekucji dóbr 1563–1665. Sprawa zastawów królewskich ziem małopolskich*, Warszawa 1984, s. 24–32, 51–54. O protokołach i przebiegu rewizji zob. M.S. Warmiski, *Egzekucja dóbr koronnych na sejmie piotrkowskim w roku 1562*, w: *Sprawozdania z c.k. gimnazjum w Przemyślu za rok szkolny 1884*, Przemyśl 1884, s. 28, 42–45; A. Dembińska, *Polityczna walka o egzekucję dóbr królewskich w latach 1559–64*, Warszawa 1935, s. 144–150 n.; A. Tomczak, *Walenty Dembiński. Kanclerz egzekucji (ok. 1504–1584)*, Toruń 1963, s. 67–68; A. Wyczański, *Przedmowa*, w: *Lustracja*

Odnotowano tam w układzie chronologicznym spraw przedkładanych przed komisję, objaśnienia spraw, często z krótkim opisem dokumentów składanych przed nią oraz informacją o podjętej decyzji rozstrzygającej zgodność stanu faktycznego z obowiązującym prawem i ustawodawstwem. Oprócz oryginału zachowało się wiele fragmentarycznych, lub całościowych kopii tegoż protokołu, obejmujących wszystkie ziemie Królestwa Polskiego¹⁴. Jednak wyłącznie dla Rusi Czerwonej (województwa ruskie, bełskie i podolskie) zachowały się starannie i szczegółowo prowadzone księgi, do których synchronicznie z ogólnym protokołem rewizji, wpisywano dokumenty przedkładane komisji przez szlachtę i poświadczające jej prawa do dóbr, w tym przede wszystkim kontrakty zastawne potwierdzające prawa tenutariuszy do dzierżenia dóbr zastawionych ich poprzednikom¹⁵. Jest to źródło chyba najpożyteczniejsze z punktu widzenia badań nad zastawem królewskim. Dokumenty te najczęściej były wpisywane niemal *in extenso* streszczając jedynie intytulację, lub w postaci szerokich ekscerptów. Wiele z późniejszych dokumentów (Zygmunta I i Zygmunta Augusta) zawiera wzmianki i odniesienia do wcześniejszych kontraktów zastawnych (zwłaszcza Władysława Jagiełły i Władysława III) nieznanymi z innych źródeł¹⁶. Innym ważnym źródłem w tych badaniach wydaje się być rękopis inwentarza archiwum skarbu koronnego sporządzonego na polecenie Jana Zamoyskiego, którego trzeci tom dotyczący województw ruskiego, bełskiego

województwa lubelskiego 1565, wyd. A. Wyczański, Warszawa 1959, s. XI–XII; W. Michalowski, *Głos króla w protokołach komisarskich rewizji dokumentów dla województw ruskich w 1564 roku*, w: *Jagiellonowie i ich świat. Bogactwo i ubóstwo Jagiellonów*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2025, s. 223, 225–229).

¹⁴ Pełny odpis protokołu: BCz, sygn. 1725 IV Rkps; Bruliony (fragmentaryczne i niekompletne); AGAD, tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 7, Brulion protokołów rewizji przywilejów na dobra w województwach koronnych z lat 1563–1567, s. 1–59, 165–487; MK, dz. Lustracje XVIII, sygn. 7, Rewizje dóbr królewskich z terenu całej Rzeczypospolitej; sygn. 9, Sprawdzanie przywilejów na dobra w różnych województwach 1564–1567; Biblioteka PAN w Kórniku, rkps 839 (zob. K. Chłapowski, *Realizacja reform...*, s. 24–26). Najbardziej wartościową i najpełniejszą i starannie prowadzoną kopią protokołu współczesną rewizji jest rękopis przechowywany w BCz, z którego także korzystałem.

¹⁵ AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 9, Kopie przywilejów na dobra w województwach ruskich, przedłożone w czasie lustracji w 1564 roku. Palatinatus Russe (dalej: Rew.List.Rus.); sygn. 17, Kopie dokumentów rewizji województw podolskiego i bełskiego z 1564 roku [Palatinatus Belzensis, s. 451–545] (dalej: Rew.List.Bel.).

¹⁶ Takie kopiariusze z „rewizji listów”, nie zachowały dla wielu innych ziem Korony, a tam, gdzie się zachowały, nie są tak szczegółowe: AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 304; tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 7; ASK, oddz. LIV, sygn. 13; MK 98; MK, dz. Lustracje XVIII, sygn. 4, 7; Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, rkps 85 (zob. K. Chłapowski, *Realizacja reform...*, s. 27).

i podolskiego¹⁷. Inwentarz ten jest z pewnością najszerszym i najbardziej kompletnym, a jednocześnie dość wczesnym ze wszystkich znanych i zachowanych inwentarzy archiwum skarbcza koronnego¹⁸. Zawiera szerokie streszczenia oraz ekscerpty dokumentów, które trafiły do rąk króla, w tym często niezachowane w oryginałach lub innych kopiach, królewskie dokumenty zastawne, które do lat siedemdziesiątych XVI w. wróciły do kancelarii i zostały skasowane w wyniku wykupów zastawów przez władzę, scalenia zapisów lub przeniesienia zastawu na inne dobra.

Już sama wiedza na temat pochodzenia dokumentów z tych źródeł objaśnia losy zastawów, gdyż serie dokumentów z XV w. przedkładane na rewizji przez jedną osobę ukazują proces przechodzenia zapisów zastawnych na kolejnych tenutariuszy. Natomiast dokumenty pochodzące z inwentarza świadczą o tym, że zastawy, których dotyczyły zostały wykupione, scalone z innymi lub przeniesione, a same dokumenty skasowane i odłożone do archiwum. Obydwa źródła często odnotowują też noty pojawiające się na pergaminach mówiące wiele na temat losów ich samych, a zatem również dóbr, których dotyczyły.

Ostatnim ze źródeł, choć chronologicznie wcześniejszym, jest jedyny zachowany w oryginale i jak się wydaje w całości, protokół „rewizji listów” przeprowadzonej we Lwowie w dniach 26 II – 12 V 1469 r. przez podkanclerzego Wojciecha z Żychlina dla ziem ruskich Korony, wydany przez Aleksandra Jabłonowskiego¹⁹. Wprawdzie został on spisany oszczędnie

¹⁷ AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 32, *Inventarium privilegiorum, diplomatum, literarum, scripturarum et instrumentorum quaecunquae in Archivo Regni in arce Cracoviensi contineantur conscriptum sub auspiciis Ioannis Zamoscii*, vol. III [z lat ok. 1567–1569] (dalej: Inw.Zam.).

¹⁸ O. Balzer, *Skarbiec i Archiwum Koronne w dobie przedjagiellońskiej*, Lwów 1917, s. 225–305; O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza Archiwum Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku*, „Archiwum Komisji Historycznej” (dalej: AKH) 12, cz. 1, 1919, s. 146–152, 154–168; A. Kłodziński, *O Archiwum Skarbcza Koronnego na Zamku Krakowskim*, AKH, Ser. II, 1 (13), 1923, s. 133, 198–222, 231–237; J. Siemieński, *Ze studiów nad Archiwum Koronnem (z powodu monografii d-ra Abdona Kłodzińskiego)*, PH 24, 1924, s. 154–160; K. Górski, *Wojciech z Żychlina*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej” 9, 1936, 1, s. 25–26; J. Karwańska, *Poprzednicy inwentaryzatorów Archiwum Koronnego*, w: *Odrodzenie w Polsce. Materiały z sesji naukowej PAN 25–30 października 1953 roku*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1956, s. 391–392; K. Szuster, *O kopiariuszach Andrzeja Opalińskiego marszałka wielkiego koronnego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 7, 1959, s. 40–42, 44–45; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967, s. 22; Z. Spieralski, *Z dziejów Archiwum Koronnego Krakowskiego. Kopiariusz Jana Łaskiego (około 1505)*. Cz. 1, St. Źródł. 24, 1979, s. 109–138.

¹⁹ *Bona Regalia Onerata in Terris Russiae etc. Lustratio 1469 r.*, w: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7, cz. 1.B: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*,

i lakonicznie, jednak dostarcza niezwykle bogatej wiedzy na temat zastawów na Rusi Czerwonej, gdyż badacze doliczyli się wymienienia w nim ok. 1000 dokumentów przedłożonych przez szlachtę z ziem przemyskiej, lwowskiej, halickiej i Podola. Protokół informuje o osobach przedkładających dokumenty, opisanych w nich dobrach oraz sumach zastawnych, a czasem o wystawcy dokumentu. To wszystko uzupełniają dokumenty i wpisy wciągnięte do późniejszych ksiąg Metryki Koronnej oraz zachowane w oryginale pergaminy i kontrakty zastawne wpisane do różnych kopiariuszy i akt. Ponadto także księgi kwitancji, rachunki miejskie (zwłaszcza Lwowa) królewskie i podskarbińskie (część nadal nie wydane), oraz rachunki i inwentarze starostw, a także akta sądów grodzkich i ziemskich²⁰.

III

III.1. Po zajęciu Rusi Czerwonej przez Kazimierza Wielkiego w dyspozycji władcy znalazły się rozległe połacie nowo przyłączonego terytorium nie tylko w rozumieniu zwierzchności wynikającej z uprawnień władczych, lecz także w znaczeniu własności ziemskiej. Było to spowodowane niemal całkowitym brakiem prywatnej wielowioskowej własności ziemskiej²¹. Dlatego już Kazimierz Wielki rozpoczął organizację zarządu

wyd. A. Jabłonowski Warszawa 1902 (Źródła dziejowe, t. 18), ss. 72 (oryginał w: MK, dz. Lustracje XVIII, sygn. 51, ss. 101; dalej: BRO); K. Górski, *Wojciech z Żychlina...*, s. 9–14; I. Sułkowska-Kuraś, *Rewizje nadań królewskich na przełomie XV i XVI wieku*, KH 74, 1967, 2, s. 289–296.

²⁰ *Liber Quitantiarum Casimiri Regis ab. a. 1484 ad 1488* (Księga skarbową króla Kazimierza Jag.), [wyd. A. Pawiński], Warszawa 1897 (Teki Pawińskiego, t. 2); *Liber Quitantiarum Alexandri Regis ab. a. 1502 ad 1506* (Księga skarbową króla Aleksandra Jag.), [wyd. A. Pawiński], Warszawa 1897 (Teki Pawińskiego, t. 1); *Rejestr kwitancji z lat 1482–1483*, w: MKOpor., wyd. G. Rutkowska, Warszawa 2005, s. 129–156; *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. 2: *Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)*, wyd. A. Czołowski, Lwów 1896; t. 3: *Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426)*, wyd. A. Czołowski, Lwów 1905; *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896 (Monumenta Medii Aevii Historica, t. 15); *Rachunki królewskie z lat 1471–1472 i 1476–1478*, wyd. S. Gawęda, Z. Perzanowski, A. Strzelecka, Wrocław-Kraków 1960; *Rachunki Tomasza Trąbceżyńskiego podskarbiego króla Kazimierza Jagiellończyka z lat 1474 i 1475*, wyd. W. Bukowski, T. Grabarczyk, Kraków 2024 (Folia Jagellonica. Fontes, t. 24); *Onucu Перемишльського староства 1494–7 р.*, подав М. Грушевський, ZNTSz 6, 1897, т. 19; *Опис львівського замку р. 1495*, под. М. Грушевський, ZNTSz 12, 1896, но 4; AGZ, т. 11–19, wyd. O. Pietruski, L. Tatomir, X. Liske, A. Prochaska, Lwów 1886–1906.

²¹ A. Janeczek, *Migracje szlachty polskiej na Ruś – w poszukiwaniu awansu społecznego i majątkowego (XIV–XV w.)*, w: *Człowiek w średniowieczu. Między biologią a historią*,

domeny i jej modernizację²². Za jego panowania a także za czasów Władysława Opolczyka i w początkach panowania Władysława Jagiełły (po powtórным przyłączeniu Rusi Czerwonej do Polski w 1387 r.) proces ten przebiegał dwutorowo. Z jednej strony ze względu na brak możliwości szybkiej modernizacji własnymi środkami, władcy przekazywali poprzez nadania nadmiar (często słabo zagospodarowanych) dóbr ziemskich w ręce rycerstwa zazwyczaj przybywającego z Polski i krajów zachodnich, które zasilając potencjał lokalnych elit jednocześnie przejmowało na siebie obowiązek modernizacji gospodarczej²³. Proces rozdawnictwa

red. A. Szymczakowa, Łódź 2009, s. 154; tenże, *Udział szlachty w kolonizacji Rusi Koronnej: migracje rodów i ich nowa własność (XIV–XV w.)*. Próba ujęcia syntetycznego, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytnie. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. W. Zawitkowska, A. Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 62–66; J. Szyszka, *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku*, Kraków 2016, s. 57–60 (tam szersze omówienie i literatura).

²² A. Janeczek, *Faktorie, powiaty i dwory. Trzy sfery miejskiego ruchu lokacyjnego na Rusi Czerwonej (XIII–XV wiek)*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Konferencja w Łądku-Zdroju 28–29 października 2002 r.*, Wrocław 2006, s. 430–31, 434, 439–441; tenże, *System grodowo-terytorialny Rusi halickiej w źródłach późnego średniowiecza*, w: *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. S. Moździoch, Wrocław 1993, s. 153–154; J. Szyszka, *Zastaw jako narzędzie zapobiegania roztrwonieniu dóbr królewskich. Z dziejów królewszczyzn na Rusi Czerwonej w XV–XVI wieku*, w: *Jagiellonowie i ich świat. Bogactwo i ubóstwo Jagiellonów*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2025, s. 110–111.

²³ A. Gąsiorowski, *Donacje Kazimierza Wielkiego dla rycerstwa*, „*Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*” 13 (25), 1979, z. 1, s. 75–82; M. Wilamowski, *Magnate Territories in Red Ruthenia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries Origin, Development and Social Impact*, w: *On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia 1350–1600*, red. T. Wünsch, A. Janeczek, Warsaw 2004, s. 87–92; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 73–79, 81; A. Janeczek, *System grodowo-terytorialny...*, s. 149; tenże, *Granice a procesy osadnicze: średniowieczna Ruś Halicka w polu interferencji*, w: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji – Rzeszów 9–11 V 1995*, red. M. Parczewski, Rzeszów 1996, s. 291–292; tenże, *Faktorie, powiaty i dwory...*, s. 440–444; tenże, *Miasta prywatne na Rusi Koronnej do końca XV wieku*, RDSG 77, 2016, s. 149–153; tenże, *The Territorial Organization in Western Rus' between High and Late Middle Ages (Organizacja terytorialna zachodnich ziem Rusi pomiędzy pełnym i późnym średniowieczem)*, w: *From Cherven' Towns to Curzon Line (Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona)*, red. M. Wołoszyn, Kraków–Leipzig–Rzeszów 2017, s. 138–139; J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań*, Kraków 2021, s. 191–192; tenże, *Krąg rodowy i rodzinny Jana Pakostawica ze Stróżysk i Rzeszowa. (Ze studiów nad rodem Półkoźców w XIII i XIV wieku)*, „*Przemyskie Zapiski Historyczne*” 6–7, 1988–1989, s. 7–10; tenże, *Osadnictwo średniowieczne...*, s. 120 n., 128 n., 137, 140–141; tenże, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity moż-*

dóbr królewskich na Rusi zaczął wygasać w końcowych latach rządów Władysława Jagiełły i za panowania Władysława III²⁴. Z drugiej strony własność królewską rozciągającą się wokół głównych grodów i miast Rusi Czerwonej, której nie nadano w początkowym etapie rozdawnictwa, zaczęto organizować z wykorzystaniem uformowanego w niemieckim obszarze gospodarczym, ale znanego już w Polsce modelu Stadt-Land-Kolonisation²⁵. W głównych ośrodkach zarządu dóbr będących często reliktem dawnego systemu administracyjnego i zarządu lokalnego, lokowano miasta na prawie niemieckim, fundowano kościoły parafialne i wznoszono zamki, zaś w wiejskich okolicach centrów zarządu zaczęto tworzyć zaplecze gospodarcze dla nowo powstających kluczy majątkowych. Procesem tym kierowali najczęściej starostowie generalni Rusi lub poszczególnych starostw²⁶.

nowładczej w średniowieczu, Kraków 1997, s. 78, 178, 185; J. Sperka *Otoczenie Władysława Opoleczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchią*, Katowice 2006, s. 307–308.

²⁴ J. Szyszka, *Zastaw jako narzędzie...*, s. 111–114 (Wykres 1).

²⁵ S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 2000, s. 53–54, 165; tenże, *Monarchia Kazimierza Wielkiego a społeczeństwo*, w: *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski, Toruń 1999, s. 216–219; tenże, *Polska Kazimierza Wielkiego a inne monarchie Europy Środkowej – możliwości i granice modernizacji władzy*, w: *Modernizacja struktur władzy w warunkach opóźnienia. Europa Środkowa i Wschodnia na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. M. Dygo, S. Gawlas, H. Grala, Warszawa 1999, s. 27–28; J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo...*, s. 145–147, 190–194; tenże, *Posiadłość, dziedziczność i prestiż. Badania nad późnośredniowieczną i wczesnonowożytną wielką własnością możnowładczą w Polsce XIV–XVII wiek*, „Roczniki Historyczne” 65, 1999, s. 190–191; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*, Warszawa 1971, s. 77–81; F. Sikora, *Ropczycki zespół osadniczy w średniowieczu. Z badań nad kazimierzowskim modelem osadniczo-urbanizacyjnym*, „Teki Krakowskie” 3, 1996, s. 73–96 (zwl. 73–75, 77–80, 94–95).

²⁶ L. Ehrlich, *Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501)*, Lwów 1914 s. 38–39, 57–64; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, s. 136–137, 226–227; M. Horn, *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku*, RDSG 35, 1974, s. 61–62, 66, 68; A. Janeczek, *Faktorie, powiaty i dwory...*, s. 430–431, 440–444; A. Janeczek, *The Territorial Organization...*, s. 133–134, 137, 141; M. Wilamowski, *Magnate...*, s. 112; B. Nowak, *Król Władysław Jagiełło a miasta czerwonoruskie*, w: *Na pograniczu kultur, języków i tradycji. Prace ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Mądzik, A.A. Witusik, Lublin 2004, s. 52, 54–55, 58; E. Dybek, *Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434*, Lublin 2004, s. 32 n., 60 n., 86–89; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 142–145, 147, 155–158; S. Jaros, *Iterationen im Grenzraum. Akteure und Felder multikonfessioneller Herrschaftsaushandlung im Kronruthenien (1340–1434)*, Berlin–Boston 2021, s. 122, 130–131, 134–141, 163–170.

Proces integracji ustrojowej Rusi Czerwonej z Królestwem Polskim zakończył się w 1434 r., gdy przywilejem krakowskim król wprowadził polskie prawo ziemskie, nowy podział administracyjny i powołał hierarchię urzędów ziemskich na całym tym obszarze²⁷. Do tego czasu system organizacji i zarządu majątkiem królewskiej domeny ziemskiej na Rusi Koronnej był już uformowany (jako struktura starostw grodowych i mniejszych tenut), podczas gdy w drugiej połowie panowania Władysława Jagiełły upowszechniała się tam na nowa forma dystrybucji domeny jakim był zastaw antychretyczny.

III.2. Dobra monarsze, które przetrwały w rękach królewskich akcję nadawczą rozciągały się dość równomiernie prawie na całym obszarze Rusi Czerwonej odzwierciedlając poniekąd swym zasięgiem i zagęszczeniem ogólny stopień rozwoju osadnictwa. Dlatego pustki osadnicze, jakie w tym czasie stanowiły obszary wysokogórskie Bieszczad, Gorganów i Czarnohory, również pozbawione były osad monarszych. Podobnie terytoria o dużym stopniu zalesienia, jak pas puszczy ciągnący się na północny wschód od dolnego Sanu i obejmujący również pasmo Roztocza od Szczepieszyna aż po Lwów, obszar południowego Pobuża (czyli pogranicze bełsko-lwowskie) jak również południowo-zachodni kraniec Polesia (pogranicze chełmsko-brzeskie). W niektórych obszarach rozlokowanie królewskich osad odzwierciedla także układ osadnictwa ciągnącego się wzdłuż dolin rzecznych (np. starostwo rohatyńskie, trembowelskie). Zaskakiwać mogą niektóre puste obszary rozciągające się zwłaszcza wzdłuż zachodniego pogranicza (w ziemi chełmskiej, przemyskiej i północnej części sanockiej). Są one skutkiem intensywnej akcji rozdawniczej (alienacji wieczystych) władców od połowy XIV w. do schyłku panowania Władysława Jagiełły.

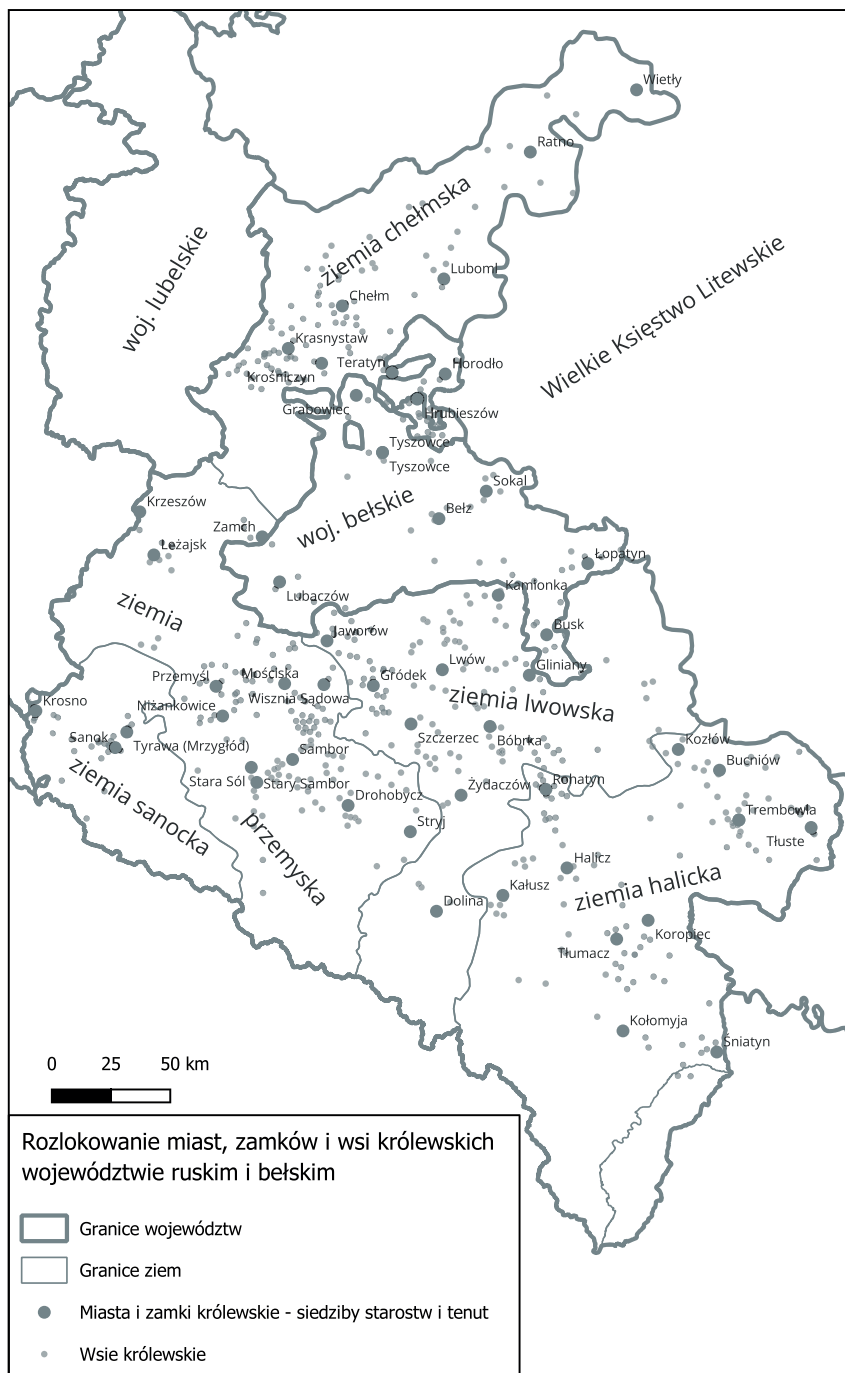
Spoglądając na poszczególne ziemie, to w ziemi chełmskiej dobra królewskie rozkładają się równomiernie na obszarze gęstszego osadnictwa (z wyjątkiem wołości szczepieskiej w południowej części) nadanej Dymitrowi z Goraja przez Ludwika Andegawęńskiego). Głównymi ośrodkami majątków królewskich, oprócz Chełma stały się: Krasnystaw i Hrubieszów oraz mniejsze klucze: krośniczowski i płonecki. Znacznie mniej królewskich osad rozciąga się na wschód od Bugu (we wschodniej części ziemi), w dystryktach lubomelskim i ratneńskim głównie ze względu na rzadsze osadnictwo.

W ziemi przemyskiej rozmieszczenie królewskich osad przedstawia się ciekawie, gdyż w jej zachodniej części, mimo gęstego osadnictwa

²⁷ Zob. przyp. 2.

jest ich bardzo niewiele. Wiąże się to ze wspomnianymi wczesnymi akcjami nadawczymi, których przedmiotem były całe wołości (dystrykty). Jeszcze w XIV w. w rękach możnych znalazły się wołości: rzeszowska, łańcucka, jarosławska (z Przeworskiem), tyczyńska, dynowska, a czasowo także krzeszowska i samborska. Na tych terenach było również więcej drobnej i średniej własności szlacheckiej. Jedynymi dobrami królewskimi w tej części ziemi przemyskiej pozostawały klucze: leżajski, krzeszowski i zamechski, a także nieliczne dobra w okolicach Kańczugi i na wschód od Radymna, które samo stanowiło ośrodek dóbr bpów przemyskich. Znacznie więcej królewszczyzn można zaobserwować w bliskim sąsiedztwie Przemyśla (starostwo przemyskie) i Niżankowic, w okolicach Mościsk i na południe od nich. Jednak najliczniejsze i najgęściejsze kompleksy dób rozciągają się w dystrykcie samborskim, który poprzez różne koleje losu był przedmiotem zabiegów władcy i możnych oraz ze względu na źródła solne stanowił dosyć dochodowy majątek.

W ziemi lwowskiej sytuacja jest odwrotna, gdyż to w zachodniej części jest zdecydowanie więcej osad monarszych. Stało się tak głównie za sprawą stołecznego Lwowa, wokół którego rozciągało się wiele dóbr, których ze względu na znaczenie dla zapewnienia zaplecza gospodarczego miastu, nie pozbywano się zrazu tak łatwo. Z czasem część z tych wsi puszczana była osobno w zastaw, ale w większości zaczęła stanowić stałą substancję majątkową starostwa lwowskiego. Na zachód od Lwowa utrzymał się też silny ośrodek lokalnej władzy w Gródku, który przekształcił się w starostwo, a także ośrodki w Szczercu (na południe) i Jaworowie (na północny wschód od Lwowa). W drugiej połowie XV w. skonsolidowały się także inne kompleksy: tenuta bóbrecka i drohowyska (na południu powiatu lwowskiego) i starostwo kamionackie (na północy tegoż powiatu). W środkowej części ziemi lwowskiej istniała dość rozległa własność bojarska, a także miały tam miejsce liczne, choć niewielkie nadania ziemskie. Natomiast wschodnia część ziemi lwowskiej, znacznie rzadziej zaludniona była przestrzenią kilku dużych nadań monarszych, co znacząco wyeliminowało własność królewską z tego obszaru. Osobnym problemem jest wołość (dystrykt) oleska włączona do Polski i do ziemi lwowskiej dopiero w 1432 r. z licznymi dobrami monarszymi, które od razu zaczęły stawać się przedmiotem drobnych zastawów. Jednak w 1441 r. Władysław III nadał na prawie dziedzicznym Janowi z Sienna cały dystrykt oleski wraz już zastawionymi królewszczyznami. W powiecie żydaczowskim będącym wąskim pasem łączącym powiat lwowski z granicą na linii Karpat, też nie było zbyt wiele wsi królewskich, ale należały one do starostwa żydaczowskiego, grupując się wokół

Mapa. Rozlokowanie miast, zamków i wsi królewskich w województwie ruskim i bełskim w XV w., oprac. J. Szyszka

Żydaczowa (w skrajnie północnej części powiatu oraz na południu tworząc również klucz doliński.

Ziemia halicka była najsłabiej zaludnioną, choć najrozleglejszą z ziem województwa ruskiego. Dobra monarsze były tam zbite w kilka skupisk. W zachodniej części wokół ośrodków w Haliczu, Kałuszu i Rohatynie, którego dobra leżały częściowo w ziemi lwowskiej. Dalej na wschód wokół Koropca, Tłumacza i Tyśmienicy. W powiecie kołomyjskim nieliczne wokół Kołomyji i Śniatyna. Natomiast w powiecie trembowelskim stanowiącym w XIV w. integralną część Podola, królewszczyny rozciągały się także wsie leżały wokół ośrodków królewskich, głównego w Trembowli i mniejszych kluczy: kozłowskiego, buczniowskiego i tłusteckiego.

W województwie bełskim, dopiero od 1462 r. włączonym do Korony, dóbr monarszych również pozostało niewiele po akcjach nadawczych książąt mazowieckich. Koncentrowały się one głównie w północnej części tej ziemi (na północ od Grzędy Sokalskiej), wokół Bełza i Horodła, a nieliczne wokół Lubaczowa w południowo-zachodniej części ziemi bełskiej, oraz Buska i Łopatyna w południowo-wschodnim cyplu województwa bełskiego.

Na mapie uwidoczniony został tylko bardzo ogólny obraz rozmieszczenia dóbr królewskich. Nie zarejestrowano także wszystkich wsi królewskich, głównie ze względu na ograniczenia wczesnych źródeł, które często pomijały w wykazach majątności te należące do najbardziej integralnej substancji starostw i większych tenut określając je jako „przynależności”.

IV

IV.1. Zastaw będący prawem akcesoryjnym służącym mechanizmom kredytowym stał się w późnośredniowiecznej Polsce ekwiwalentem narzędzia służącego do redystrybucji dóbr i dochodów oraz prowadzenia polityki i zarządzania przez władców własnym otoczeniem²⁸. Najdogod-

²⁸ J.S. Matuszewski, *Typy zastawu nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca 15 wieku*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych [LTN]” 30, 1976, nr 5, s. 1–2; tenże, *Zastaw nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca XV wieku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Ser. I. Folia Iuridica” 53, 1979, s. 4–5, 161–165, 169–174; tenże, *Materiałne instrumenty władzy w średniowiecznej Polsce*, w: *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 2, Toruń 1994, s. 124–125; tenże, *Rozważania nad metodologią badań jagiellońskich dyspozycji zastawnych królewszczynami w Polsce*, w: *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej i siedemdziesię-*

niejszą formą zastawu służącą takiemu przeznaczeniu stał się zastaw antychretyczny, czyli zastaw ścisły z dzierżeniem. Pierwszym znanym w pełni potwierdzonym przykładem jego zastosowania na Rusi Czerwonej był zastaw Iskrzyni w ziemi sanockiej przed 9 VI 1395 r., kiedy to król wystawił zgodę na wykup tej wsi dla swego herolda Świąszcza za 80 grzywien monety polskiej z rąk Jana Wąlkaja z Rdzanowa²⁹. Zatem zastaw tej wsi musiał być wcześniejszy. Najstarszymi w pełni udokumentowanymi kontraktami zastawnymi na dobra ziemskie w pozostałych ziemiach są:

- 24 X 1410 – zastaw Mistkowic w ziemi przemyskiej Dobiesławowi Odrowążowi ze Sprowy za 50 grzywien monety polskiej³⁰
- 8 III 1411 – zastaw Podlesiek w ziemi lwowskiej Stanisławowi z Dawidowa za 100 grzywien monety polskiej³¹
- 9 III 1411 – zastaw Buczykowa w ziemi halickiej Jakubowi z Malic za 60 grzywien³²

Zastawy te miały miejsce niemal równocześnie, chociaż można przypuszczać, że z początkiem XV w. było to już praktykowane, gdyż w 1405 r. król zastawił Hryćkowi Kierdejowiczowi żupę solną Gwoździ-cha w ziemi halickiej za 100 kop szerokich groszy³³. Natomiast pierwszy zastaw w ziemi chełmskiej znany jest dopiero z 9 IX 1431 r., gdy król zastawił za 100 grzywien Mikołajowi Słaboszowi wsie Jarosławiec

ciolecie urodzin, ks. 1, red. M. Mikołajczyk i in., Białystok–Katowice 2010, passim. Ze szczególnym uwzględnieniem Rusi Czerwonej: M. Wilamowski, *Magnate...*, s. 98–105; Ю. Зазуляк, *Застави як елемент роздавничой політики Яагеллонів у Галицькій Русі в XV ст.*, „Вісник Львівського Університету. Серія історична” 35–36, 2000, s. 43–57; J. Szyszka, *Zastaw jako narzędzie...*, passim. Więcej informacji o ogólnych zagadnieniach dotyczących zastawu dóbr królewskich w średniowiecznej Polsce oraz bogatą literaturę zebrał J. Wroniszewski we wstępie i oraz własnym artykule otwierającym niniejszy tom.

²⁹ Proch. nr 14; *Iskrzynia*, w: SHGSan. cz. 1, s. 166. Być może jako pierwszy zastaw powinien zostać wymieniony zastaw Strachociny Fryderykowi z Miśni, który w 1427 r. trzymał tę wieś dowodnie w zastawie z rąk królewskich (*Strachocina*, w: SHGSan. cz. 3, s. 152–153; AGZ 11 nr 221). Z innego źródła wiadomo, że był już w posiadaniu Strachociny w 1390 r., kiedy uposażył tam kościół (cyt. za BZDK [dostęp: 27.09.2025]; *Strachocina*, w: SHGSan. cz. 3, s. 152; P. Dąbkowski, *Ziemia sanocka w XV stuleciu*, cz. 1, Lwów 1931, s. 179–181). Należałoby zatem przyjąć, że zastaw Strachociny nastąpił przed 1390 r.

³⁰ Proch. nr 26.

³¹ ZDM 6 nr 1756 = MRPS 4, Suppl. nr 484; P. Guzowski, *Klienci czy wierzyciele? Nie tylko o ekonomicznym wymiarze zastawu dóbr królewskich w pierwszej połowie XV wieku*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, Aneks [s. 79 n.]

³² ZDM 6 nr 1757; P. Guzowski, *Klienci...*, Aneks [s. 79 n.]

³³ ZDM 6 nr 1666.

i Busieniec³⁴. Trudno wytłumaczyć tak późne pojawienie się tam zastawu, lecz wydaje się, że nie ma na to wpływu baza źródłowa.

Łącznie Władysław Jagiełło dokonał na Rusi 141 zastawów (akcji prawnych), w tym w ziemi chełmskiej 10, przemyskiej 41, lwowskiej 29, halickiej 44, sanockiej 17³⁵, z czego większość w ostatnich dwóch dekadach panowania³⁶. Duża liczba nie przekładała się na wielkość zastawów, gdyż większość z nich dotyczyła jednej, dwóch lub najwyżej kilku wsi. Wyjątkowymi przypadkami były zastawy dużych tenut. Można wskazać kilka takich przypadków, a wszystkie u samego schyłku jego panowania:

- tenuta buczykowska w powiecie trembowelskim (1411) dla Jakuba z Malic za 60 grzywien (5 osad w 1433 r.)³⁷
- tenuta gruszecka w powiecie halickim (1427) dla Michała z Bucza-cza za 650 grzywien z gwarancją dożywocia (7 osad)³⁸
- tenuta borkowska w powiecie trembowelskim (1428) dla Zbrożka z Borku za 300 grzywien (5 osad)³⁹
- tenuta radenicka w powiecie przemyskim (przed 1430) dla księcia Hurki Fedorowicza (ok. 16 osad)⁴⁰
- tenuta krzeszowska w powiecie przeworskim (ok. 1418–1434) dla Mikołaja Małdryka z Kobieli za 100 grzywien (ok. 6 osad)⁴¹

³⁴ Proch. nr 78.

³⁵ W przypadku ziemi sanockiej zastawy dotyczą w większości pojedynczych wsi zastawianych przez króla drobnemu zwykle wołoskiemu rycerstwu (BZDK [dostęp: 27.09.2025]). Od 1424 r. ziemia sanocka znajdowała się w oparciu królowej Zofii (zob. B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 75) i brakuje bezpośrednich dowodów na to, aby władcy w tym czasie dokonywali w niej nowych zastawów (por. J. Brzegowy, *Zastawy dóbr królewskich w ziemi sanockiej do 1504 roku* [w oprac.]).

³⁶ BZDK [dostęp: 27.09.2025].

³⁷ ZDM 6 nr 1757; 7 nr 1929, 2151; P. Guzowski, *Klienci...*, Aneks [s. 79 n.].

³⁸ ZDM 7 nr 2010; P. Guzowski, *Klienci...*, Aneks [s. 79 n.].

³⁹ ZDM 7 nr 2020.

⁴⁰ ZDM 8 nr 2205. Książę Hurko zmarł zapewne wkrótce po 2 IX 1430 r. (ostatnia wzmianka), gdyż w okresie wojen ze Świdrygiełłą aktywna była jedynie wdowa po nim księżna Olga. Jednak w przeciwieństwie do dóbr krasnocyżńskich, zastaw radenicki nie został skonfiskowany po wsparciu Świdrygiełły przez księżną Olę (Z.L. Radzi-miński, *Monografia XX. Sanguszków...*, t. 1, Lwów 1906, s. 79–82). W 1439 r. Mikołaj Stadnicki otrzymał od Władysława III zgodę na wykup tych dóbr z rąk książąt Hurkowieców. Wsie tenuty zostały wymienione w dokumentach z 1441 r., w których król dopisał Stadnickiemu najpierw 200 a potem 510 grzywien: Lipniki, Sanniki, Misty-cze, Ożomla, Dublany, Rozdziałowice, Kościelniki, Wańkowice, Kropiwniki, Laszki, Burczyce, Kornice, Jaćwięgi, Ostrożec, Koniuszki [Nanowskie], Pakość, Las Radochoń (ZDM 8 nr 2293, 2294).

⁴¹ ZDM 5 nr 1444. Jeszcze przed 1409 r. Krzeszów znajdował się w tenucie u Mikołaja Drogoszowica (ZDM 1 nr 283). Jednak w tym przypadku trudno określić formę

- dystrykt żydaczowski (1431) dla księcia Siemowita V za 1000 grzywien monety polskiej (36 osad)⁴²
- dystrykt oleski (1432) dla Jana z Sienna (ok. 70 osad)⁴³
- tenuta baczowsko-janczyńska w powiecie lwowskim (1432) dla Mikołaja Parawy z Lubina za 200 grzywien (6 osad)⁴⁴
- tenuta leżajska w powiecie przeworskim (1433) dla Spytka z Tarnowa za 400 grzywien monety polskiej (5 osad)⁴⁵

dzierżenia. Zapewne była ona dawnym zwyczajem oddawana w zarząd „do wiernych rąk”. Mikołaj Drogoszowic starosta krzeszowski zmarł między 1418 a 1421 r. (*Księga ławnicza 1402–1445*, wyd. J. Smółka, Z. Tymińska, Przemyśl 1936 (Pomniki dziejowe Przemyśla, t. 2), nr 1015; AGZ 8 nr 45). Po tym czasie mógł nastąpić zastaw Władysława Jagiełły dla Mikołaja z Kobieli. Zastaw nie objął jednak całego dystryktu krzeszowskiego, który trzymał w tenucie Drogoszowic, a wcześniej Jan Kustra, lecz najprawdopodobniej tylko północną część, na prawym brzegu Sanu (zapewne: Krzeszów, Łukowa, Kulno, Plusy, Księżpol i Piskorzowice, a być może także Rzuchów i Ożanna), gdyż południową z ośrodkiem w Leżajsku w 1433 r. król zastawił Spytkowi z Tarnowa.

⁴² MRPC nr 7 = Proch. nr 75.

⁴³ Należy podkreślić, że wołość oleska należąca dotąd do litewskiego Wołynia była terytorium włączonym do Królestwa Polskiego na mocy unii grodzieńskiej i zdobyta na Litwinach w 1432 r. Nie jest znana suma, jaka obciążyła zastaw tego dystryktu, gdyż Długosz wspomina tylko, że król oddał Olesko w tenutę Janowi z Sienna zapisując mu pewną sumę pieniędzy (Długosz, *Annales*, Lib. XI et XII 1431–1444, s. 66). Z analizy wynika, że miało to miejsce między 1 a 15 X 1432 r. Liczby osad królewskich w dystrykcie oleskim nie da się dokładnie policzyć, gdyż nie znamy ich pełnego spisu z czasu tego zastawu. Szacunek powstał z uwzględnieniem nieco późniejszych wzmianek o wsiach należących do Oleskich, zob. J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 132–133, 135, 137, 162, 163, 304, 362–361 (Aneks I.2), s. 468–471 (Aneks II.2).

⁴⁴ Proch. nr 83 (regest: Ryk.Inv. s. 254); P. Guzowski, *Klienci...*, Aneks [s. 79 n.].

⁴⁵ KDMłp. 4, nr 1299; Proch. nr 93 = KDMłp. 4 nr 1302; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, s. 226, 230–233; P. Guzowski, *Klienci...*, Aneks [s. 79 n.]. Była to lewo-brzeżna część dystryktu krzeszowskiego, w której posesorzy krzeszowscy poczynając od Jaśka Kustry tworzyli nowoczesny klucz majątkowy (fundacja parafii w Wierzawicach, lokacja miejska Leżajska i wieś lokowane na prawie niemieckim: Dębno, Giedlarowa, Sarzyna). Być może już wówczas włączono do tenuty leżajskiej część wsi na prawobrzeżu Sanu (Rzuchów i Ożannę), które jednak nie zostały wymienione wśród wsi leżajskich w 1433 r., choć Rzuchów miał znacznie starszą metrykę. Ożannę wymieniają dopiero zapisy podziałowe Jarosławskich z 1458 r. z ksiąg ziemskich przemyskich (AGZ 13 nr 4412, 4651; 19 nr 1; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, s. 240–241) i konsens wykupowy dla Rafała z Jarosławia z 1461 r. (Proch. nr 161), Rzuchów dopiero rejestr poborowy z 1515 r. (*Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7, cz. 1.A: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, wyd. A. Jabłonowski, Warszawa 1902 (Źródła dziejowe, t. 18), s. 139). Powstaje pytanie, czy prawobrzeże Sanu z Ożanną, Rzuchowem oraz gruntem, na którym leżała potem Kuryłówka, nie zostało dodane Jarosławskim między 1439 r., kiedy tenuta krzeszowska wróciła do rąk królewskich (ZDM 5 nr 1444), a 1458 r.

– starostwo rohatyńskie w powiecie halickim (1433) dla Mikołaja Parawy z Lubina za 200 grzywien (12 osad)⁴⁶

Okolo 1432 lub 1433 r. król oddał „w tenutę” Sanguszcze Fedorowiczowi księciu koszyrskiemu Ratno i Kraśniczyn. W tym przypadku zastaw jest wątpliwy, gdyż w 1433 r. książę Sanguszko oświadczył, że otrzymał Ratno i Kraśniczyn od króla i że będzie z nich opłacał „tenutę”, gdy obsadzi te ziemie ludźmi⁴⁷. Kraśniczyn został wcześniej najpewniej skonfiskowany książętom Hurkowiczom (bratankom Sanguszki) za poparcie buntu Świdrygiełły. Natomiast Ratno, podobnie jak Luboml (włączona pod jurysdykcję starostów chełmskich) oraz Wietły zapewne przyznane Sanguszcze wraz z Ratnem, choć nie wymienione z nazwy, były (podobnie jak Olesko) wołoszami wcielonymi do Królestwa Polskiego na mocy unii grodzieńskiej i w 1432 r. przekazanymi przez Zygmunta Kiejstutowicza⁴⁸. Oddanie Siemowitowi V pięciu wsi klucza szychowickiego było z kolei „gołym dożywociem”⁴⁹, co oznacza że książę nie dostał zapisu na tym kluczu, tylko miał dzierżyć go bez dodatkowych warunków do końca swego życia. Dobra szychowickie (terebnińskie) również pochodziły z konfiskaty, gdyż dzierżył je niegdyś książę Roman Fedorowicz drugi brat Sanguszki, którego syn Semen Romanowicz także poparł bunt Świdrygiełły⁵⁰. Osobno należy wspomnieć o starostwie samborskim, które już przed 1429 r.⁵¹ było w rękach Piotra

⁴⁶ Proch. nr 90 = Ryk.Inv. s. 254. Były to dobra włączone do dóbr królewskich po konfiskacie Iwanowi Przesłużycowi Rohatyńskiemu staroście oleskiemu za zdradę i przejście na stronę Świdrygiełły (A. Janeczek, *Faktorie, powiaty i dwory...*, s. 436, 443; M. Horn, dz. cyt., s. 68–69; B. Nowak, *Król Władysław Jagiełło a miasta czerwonoruskie...*, s. 55; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 133, 135, 159, 238–239, 444).

⁴⁷ AS 1 nr 33. Zatem Sanguszko miał rozliczać się z królem z dzierzzonej tenuty, co sugeruje, że raczej był to zarząd „do wiernych rąk”, lub forma przekazania w posiadanie charakterystyczna dla uposażania książąt krwi przez Władysława Jagiełłę, którą można umownie nazwać apanażem książęcym, przypominająca nieco gołe dożywocie, a czasami zarząd „do wiernych rąk”, lub dzierżawę.

⁴⁸ ZDM 5 nr 1397 = Ryk.Inv. s. 254; O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1915, s. 28–29; Z.L. Radziwiński, *Monografia XX. Sanguszków...*, t. 1, s. 14, 108–109; G. Błaszczyk, dz. cyt., s. 645, 696, 700, 783.

⁴⁹ MRPC nr 7 = Proch. nr 75. Mimo wpisania tego dożywocia w jednym dokumencie z zastawem dystryktu żydaczowskiego, nie ma wątpliwości, że suma w całości dotyczyła tylko Żydaczowa, co potwierdzają późniejsze fakty i źródła.

⁵⁰ Z.L. Radziwiński, *Monografia XX. Sanguszków...*, t. 1, s. 60–61; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza...*, s. 26–27.

⁵¹ Proch. nr 68. Wspomniany w dokumencie Władysława Jagiełły z 8 XI 1429 r. Piotr Odrowąż jako starosta samborski otrzymał od króla 50 grz. na naprawę murów zamku samborskiego. Musiał on objąć starostwo po 25 II 1425 lub 11 VIII 1423 r., kiedy starostą samborskim był jeszcze Włodek ze Świemic (ZDM 7 nr 1979, 8 nr 2563).

Odrowąza ze Sprowy, które w przekonaniu części historiografii, trzymał już wtedy w zastawie⁵². Jednak jak wynika z dokumentu Władysława III z 1438 r., dopiero wówczas obciążone pożyczką pieniężną w wysokości 1000 grzywien, zaś Władysław Jagiełło we wcześniejszym dokumencie, który został przez jego syna potwierdzony, oddawał Sambor jedynie w „gołe” dożywocie Piotrowi⁵³. Zatem obciążenie długiem tegoż starostwa było już dziełem młodego króla.

Zatem skala zastawnictwa za rządów Władysława Jagiełły na Rusi Koronnej była nadal stosunkowo niewielka, czego ilustracją jest powiat lwowski, w którym zastawił on 8% wszystkich królewskich dóbr ziemskich. Nawet doliczając do tego zastawiony Siemowitowi dystrykt żydaczowski, w całej ziemi lwowskiej odsetek ten nie przekroczył 15%⁵⁴.

IV.2. Władysław III w ciągu swego krótkiego panowania dokonał na Rusi Koronnej aż 342 zastawnicze akcje prawne, z czego: 106 w ziemi lwowskiej, 84 w przemyskiej, 70 w halickiej i 71 w chełmskiej oraz 11 w sanockiej⁵⁵. Przeważającą większość z nich, bo aż 295 dokonał

⁵² M. Wilamowski, *Rejestr skarg ziemian samborskich na starostę Jana Odrowąza. Nieznane źródło do dziejów konfliktów społecznych na Rusi Czerwonej w drugiej połowie XV wieku*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 2, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 1367; M. Wilamowski, *Magnate...*, s. 105, 107.

⁵³ Proch. nr 101. Dodatkowo potwierdza to fakt przekazania przez Jagiełłę corocznych dochodów z czynszów ze starostwa samborskiego Piotrowi w celu rozbudowy murów zamkowych w Samborze, gdyż świadczy to o trzymaniu starostwa w zarządzie *ad fideles manus*, zgodnie z którym to zwyczajem czynsze trafiały do skarbu królewskiego. W przypadku zastawu antychretycznego czynsze stałyby się częścią dochodu starosty, jak całość tenuty i król nie mógłby nimi dysponować.

⁵⁴ BZDK [dostęp: 27.09.2025].

⁵⁵ BZDK [dostęp: 27.09.2025] (podawane w artykule dane dotyczące liczb „zastawów”, czyli zastawniczych akcji prawnych, nie są równoznaczne z liczbą dokumentów zastawnych zawartych w bazie danych, gdyż w każdym dokumencie mogą znajdować się informacje dotyczące większej liczby akcji prawnych, a niektóre dokumenty mogły dotyczyć tej samej akcji prawnej. Dlatego każdy dokument z bazy danych został poddany osobnej analizie w celu wydobywania z niego informacji o akcjach prawnych).

W ziemi sanockiej w latach 1434–1439 nie ma śladów transakcji zastawniczych. Paradoksalnie dopiero po ustanowieniu „Statutu Warneńczyka” w 1440 r., który zakazywał zastawu antychretycznego dóbr oprawnych królowej (ZDM 5 nr 1471 = CE 2 nr 272; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska...*, s. 47–48, przyp. 37; J.S. Matuszewski, *Statut Władysława Warneńczyka z 1440 r. w procesie ograniczania królewskiego prawa dyspozycji domeną ziemską w Polsce*, CPH 37, 1985, 2, s. 114–116; tenże, *Rozważania...*, s. 337–339; J. Wroniszewski, *Król jako właściciel ziemski w średniowiecznej Polsce*, w: *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilamowski, Kraków 2006, s. 131–133), dokonano około 11 akcji zastawniczych, z których w 7 przypadkach król

w okresie swego zaangażowania w Królestwie Węgier (1439–1444). Jedyne 27 zostało zrealizowane do 1439 r. w czasie małoletności króla (pozostałych akcji nie można precyzyjnie datować). Były to głównie zastawy „pierwotne”, czyli dóbr jeszcze nie zastawionych (172) dla ponad 240 miejscowości lub transakcje powiększające sumy zastawne poprzez dopisywanie kolejnych kwot do dóbr już wcześniej będących w zastawach (133). Zgód na wykupy wystawił zaledwie 14. Król zastawiał zarówno pojedyncze wsie, kilkuwioskowe królewszczyzny jak też całe starostwa grodowe lub do takich aspirujące⁵⁶, które w momencie jego wstąpienia na tron zarządzane były przez starostów metodą „do wiernych rąk”. Niech znów przykładem posłuży tu ziemia lwowska, w której stan zastawienia dóbr królewskich na koniec panowania Władysława III wyniósł 100%⁵⁷. Na podstawie obserwacji wahań dynamiki zastawnictwa królewszczyzn na Rusi Czerwonej widoczny jest jego sokowy wzrost już na wiosnę 1438 r., podczas organizacji wyprawy królewicza Kazimierza po koronę czeską, a następnie w pierwszej połowie 1439 r., w czasie zmaganiań polsko-węgierskich na Górnych Węgrzech i rokowań polsko-habsburskich. Kolejną falę zastawów, która tylko nieznacznie fluktuowała przez następne cztery lata, przyniosła wyprawa węgierska Władysława III oraz seria kolejnych wydarzeń na Węgrzech aż do klęski warneńskiej. To każe wysnuć wniosek, że Władysław III potrzebując raptownie wsparcia polskiego rycerstwa (a także gotówki) sięgnął po cały zasób narzędzi jakie miał do dyspozycji, w tym zastaw wolnych do tej pory królewszczyzn⁵⁸.

dopisał sumy do już zastawionych, w dwóch królowa Zofia zatwierdziła zapisy swego syna oraz sama obiecała zapisać 100 grz. na jednej ze wsi. W dwóch kolejnych przypadkach wystawiono zgody na wykupy, jak można przypuszczać. Jednak zgodnie ze statutem nie dokonano żadnego nowego zastawu królewszczyzn jeszcze nie zastawionych (zob. BZDK [dostęp: 27.09.2025]).

⁵⁶ Chełm, Drohobycz, Gródek, Halicz, Hrubieszów, Kołomyja, Krasnystaw, Luboml, Lwów, Przemyśl, Sambor, Stryj i Śniatyn.

⁵⁷ BZDK [dostęp: 27.09.2025].

⁵⁸ J. Dąbrowski, *Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440–1444)*, wyd. 2, Oświęcim 2014, s. 11–13, 15–20, 24 n.; K. Olejnik, *Władysław III Warneńczyk (1424–1444)*, wyd. 2 popr., Kraków 2007, s. 53–64, 90–94, 96 n., 112–133 (zwł. 125); B. Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcyi i akcji antytureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Białogrodu (1484)*, Lwów 1930, s. 94–98; M. Sepiał, *Zastaw na dobrach ziemskich i dochodach królewskich w okresie panowania Władysława III Warneńczyka na Węgrzech (1440–1444)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1219 („Prace Historyczne”, z. 125), 1998, s. 35 n.; R. Heck, *Tabor a kandydatura jagiellońska w Czechach (1438–1444)*, Wrocław 1964, s. 83–85, 95, 119, 121 n.; M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku*, Oświęcim 2014, s. 34–43; J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 311–315, 317–323, 326–330; W. Zawitkowska,

Niemal całkowitemu zastawieniu uległy największe starostwa grodowe Rusi Czerwonej oraz mniejsze, ale znaczące tenuty. Najpóźniej 18 I 1436 r. Władysław III zastawił Michałowi Mużyłę z Buczacza starostwa śniatyńskie i kołomyjskie zapisując mu na nich 200 grzywien monety polskiej i gwarantując dożywocie⁵⁹. Starostwa te od dłuższego czasu nie funkcjonowały jako samodzielne jednostki administracyjne

W służbie pierwszych Jagiellonów. Życie i działalność kanclerza Jana Taszki Koniecpolskiego, Kraków 2005, s. 162–163, 165–170, 173 n., 190–193; Ю. Зазуляк, *Застави...*, s. 45, 48–56. Kwestia wymaga dalszych badań, gdyż warto zwrócić uwagę na koincydencję czasową fal zastawów (nie tylko z Rusi Czerwonej) oraz innych form pozyskiwania środków, z określoną sytuacją w polityce wewnętrznej oraz działalnością dyplomatyczną i aktywnością wojskową w polityce zewnętrznej. Część kontraktów jest bowiem zawierana w celu pozyskania zasobów na planowaną wyprawę wojenną, zaś część to regulowanie kosztów poniesionych przez możnych i rycerstwo oraz przyznawanie nagród w zawiązku z zakończonymi już działaniami, często też w kontekście kolejnych planów (por. J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 312, 31; W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 166). Wbrew opinii W. Zawitkowskiej, nie na wszystkie pytania o działalność zastawniczą Władysława III odpowiedziała praca M. Sepiała (szczególnie w kwestii wielokrotnych zastawów na tych samych dobrach dla różnych tenentariuszy), choć wbrew krytyce wyrażonej przez J.S. Matuszewskiego, przybliża ona badaczy w znacznym stopniu do zrozumienia przyczyn i skutków ogromnej skali zastawnictwa Władysława III (W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 190–191, 300; M. Sepiał, dz. cyt., s. 47; J.S. Matuszewski, *Rozważania...*, s. 343–346; Ю. Зазуляк, *Застави...*, s. 54–56). Istotny aspekt tej sprawy poruszył Bolesław Stachoń zwracając uwagę, że we wrześniu 1440 r. w Nowym Korczynie uchwalono i zebrano (przynajmniej dla Małopolski) podatek wiardunkowy, z którego sfinansowano zaciąg wojsk na pomoc królowi na Węgrzech. Właśnie tymi wojskami dowodził Jan Tęczyński, który jesienią tego roku przyprowadził je na Węgry. Natomiast jesienią 1441 r. przybyły wojska sfinansowane z podatku od Wielkopolski, być może uchwalonego jeszcze w 1440 r. o innej stawce podatkowej: (4 gr z łanu, 2 gr od młyna i 1 gr od karczmy), lecz zebranego dopiero w 1441 r. Jednak rycerstwo stawiające się osobiście przy królu było zwolnione z podatku. Mimo to wielu ochotniczo przybyłych możnych, w tym przybywający w 1442 r. Piotr Odrowąż odbierali ogromne zapisy na królewskich ziemiach, co Stachoń uznaje za *sui generis* wyłudzenie środków. W tym kontekście można nadal rozważać udział w tym procederze kanclerzy: Jana Koniecpolskiego i Piotra Wody ze Szczekocin (B. Stachoń, dz. cyt., s. 96 n., zwł. 98; T. Szulc, *Uchwały podatkowe ze szlacheckich dóbr ziemskich za pierwszych Jagiellonów (1386–1501)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 48, 1991, s. 25–27; J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 321–323; W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 190–191).

⁵⁹ ZDM 8 nr 2183. Jednak Michał nazwany został w tym dokumencie zastawnym tenentariuszem śniatyńskim, co może już dla tego okresu sugerować, że miał na Śniatynie zapisane jakieś sumy. Ponadto dokument zawiera szczegółowo opisane zobowiązanie Michała, że w 8 lat wzniesie od fundamentów zamek w Śniatynie, co obwarowane zostało konfiskatą tenuty oraz karą 1000 kop groszy monety polskiej. Tak wysoka kwota również może sugerować, że na tenucie zabezpieczone były jakieś większe sumy, niż owe zapisane w dokumencie 100 grz.

i zostały wydzielone spod jurysdykcji starosty halickiego, którym był wówczas sam Mużyło. Jednak kiedy już w październiku 1436 r. starostą halickim został Piotr Odrowąż ze Sprowy (a potem następni zastawni starostowie) Michałowi Mużyłe nadal przysługiwało w starostwach śniatyńskim i kołomyjskim sądownictwo grodzkie⁶⁰. Pod koniec 1436 r. król zastawił Piotrowi Wnuczkowi z Kutni Bóbrkę w powiecie lwowskim z czterema wsiami⁶¹. Jak już wspomniano, w 1438 r. Władysław III zapisał 1000 grzywien długu na pozostającym w dożywociu u Piotra Odrowąży ze Sprowy starostwie samborskim⁶². Natomiast 26 III 1439 r. król zastawił aktualnemu staroście halickiemu Piotrowi Odrowążowi rozległe halickie starostwo grodowe zapisując na nim 1500 florenów węgierskich w złocie⁶³. 16 V tego roku Władysław III zastawił Janowi i Michałowi z Buczacza miasto Tłumacz z tenutą w ziemi halickiej, w dwóch dokumentach łącznie za 400 grzywien⁶⁴, tym samym wyodrębniając je ze starostwa halickiego wcześniej zastawionego Odrowążowi.

Dłuższy czas niezastawione pozostawały tenuty ziemi chełmskiej (klucze: chełmski, krasnostawski, hrubieszowski, lubomelski, a po konfiskacie Sanguszcze również ratneński i wietelski), którymi od 1433 r. zarządzał starosta chełmski Jan Hryćko Kierdejowicz z Pomorzan⁶⁵. W 1439 r.

⁶⁰ Urz.Rus., nr 330, 331; L. Ehrlich, dz. cyt., s. 67–72.

⁶¹ ZDM 8 nr 2191 = Proch. nr 99. Należały do niej miasto Bóbrka, Bóbrka Stara, Łany Szewałowskie, Sarniki i Piątniczany. 19 VI 1438 r. król dopisał Wnuczkowi jeszcze 100 grz. (Rew.List.Rus. s. 724, k. 360v), 10 VIII 1439 – 600 grz. (Rew.List.Rus. s. 719, k. 358), a 13 I 1440 – 50 grz. (Rew.List.Rus. s. 720, k. 358v).

⁶² Proch. nr 101. Dalsze zapisy sum miały miejsce: 3 VIII 1439 na 2000 grz. (ZDM 8 nr 2224), 20 IV 1440 na 300 grz. (ZDM 8 nr 2268), 3 II 1441 na 60 grz. (ZDM 8 nr 2285), 24 VI 1442 na 3000 grz. (Inw.Zam. s. 218–219) oraz 21 VIII 1442 na 2000 grz. (ZDM 8 nr 2401).

⁶³ ZDM 8 nr 2209. 18 V 1439 król dopisał mu kolejne 400 fl. w złocie (ZDM 8 nr 2219), 18 VIII – 600 grz. (ZDM 8 nr 2235), 13 III 1440 – 300 grz. (ZDM 8 nr 2256), 2 IV – 320 grz. (ZDM 8 nr 2264), 20 IV – 300 grz. (ZDM 8 nr 2270). Jednak już 16 V 1440 król zezwolił Mikołajowi Parawie z Lubina na wykup starostwa halickiego z rąk Odrowąży wyraźnie zobowiązując się w treści konsensu do tego wykupu doprowadzić (ZDM 8 nr 2272 = MRPC nr 80). Mimo tak ścisłych gwarancji król 9 VI 1441 ponowił konsens wykupowy dla Parawy na starostwo halickie dopisując mu już na nim 50 grz. (ZDM 8 nr 2320). Widocznie do wykupu i wwiązania w starostwo halickie nadal nie doszło, skoro 13 III 1442 król zapisując Parawie duże kwoty na starostwie halickim (1500 grz. i tyleż fl. węgierskich w złocie) zastrzegł, że zapis zacznie obowiązywać, gdy Mikołaj wykupi to starostwo od Odrowąży (ZDM 8 nr 2358).

⁶⁴ ZDM 8 nr 2216, 2217. W ciągu najbliższego roku musiało jednak dojść do wykupu Tłumacza z rąk Buczackich przez ówczesnego starostę halickiego Piotra Odrowąży ze Sprowy, gdyż to jemu 9 IV 1440 król zapisał na Tłumaczu i wsi Koniuszki w powiecie halickim 200 grz. (ZDM 8 nr 2266).

⁶⁵ ZDM 5 nr 1397; O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygielły...*, s. 28; Z.L. Radziwiński, *Monografia XX. Sanguszków...*, s. 14. B. Nowak, *Król Władysław Jagiełło a miasta*

Władysław III zastawił starostwo chełmskie w tym kształcie Dziersławowi z Rytwian za sumę 2495 grzywien monety polskiej i 760 florenów w złocie przeniesioną z tenuty kolskiej, która trafiła w ręce Kozieglówskich⁶⁶. Jeszcze w tym samym roku król dopisał Dziersławowi na tym starostwie 210 grzywien, między innymi za uregulowanie rozliczeń burgrabiów chełmskiego i lubomelskiego z ludźmi Kierdejowicza⁶⁷. Jednak już 1 III 1440 r. król „wyjął” z ogromnego zastawu Dziersława starostwo krasnostawskie i zastawił je właśnie temuż Kierdejowiczowi za 2500 grzywien⁶⁸. Książę Sanguszko najpewniej stracił Ratno i Kraśniczyn za przyłączenie się ok. 1437 r. do buntu Świdrygiełły. W 1438 r. Władysław III zastawił skonfiskowane Sanguszcze dobra kraśniczyńskie Wańkowi z Kwasilowa, na które przeniósł mu zapis 300 grzywien z Boniowic i Błozwi w powiecie przemyskim. W zemście za konfiskatę w 1441 r. Sanguszko najechał ten dystrykt zdobywając i pałac Ratno oraz zabijając burgrabiego ratneńskiego⁶⁹. Władysław III w retorsji na to wydarzenie

czerwonoruskie..., s. 60 określa przekazanie Hryćkowi starostwa chełmskiego i lubomelskiego do wiernych rąk jako nadanie (co zdaje się sugerować nadanie na prawie dziedzicznym) i przydaje mu jakieś szczególne znaczenie. Tymczasem z dokumentu wynika, że nie był to zastaw, w którym odbiorca otrzymałby znacząco większy zakres uprawnień (zwłaszcza materialnych do dóbr starostwa). Nie można nazwać go także dzierżawą, która przewiduje zwykle użytkowanie majątności i korzystanie z całości dochodów na określony czas za z góry wpłaconą do skarbu kwotę. Natomiast Hryćko otrzymał starostwa w zarząd *ad fideles manus* zgodnie z formą praktykowaną od czasów Kazimierza Wielkiego skodyfikowaną w 1368 r. w statucie dołączonym do ordynacji żupnej (*Kazimierza Wielkiego Ustawa o starostach, o monecie i o rajcach krakowskich wraz z ustawą o żupach krakowskich wydana*, wyd. A.Z. Helcel, w: SPPP 1, s. 226), ustalającą podział wpływów ze starostwa, z których dochód z czynszów, danin i podatków przypadał królowi, zaś z folwarków, młynów i kar staroście. W dokumencie Hryćko zobowiązał się zgodnie z tymi regułami pobierać i przekazywać królowi czynsze, podymne i ¼ z daniny miodu z dystryktu lubomelskiego. Ponadto miał naprawiać dwory, folwarki i stawy, uzupełniać stan służby, stad, i trzody oraz dostarczać stację na potrzeby królewskie. Wiele zobowiązań, a mało uprawnień, gdyż Hryćko został jedynie urzędnikiem królewskim (zarządcą królewskiego majątku). Jedynym odstępstwem od standardu było wyznaczenie czteroletniego okresu trwania tego zarządu, gdyż zazwyczaj trwał on do odwołania. Czym innym jest natomiast wymiar polityczny i wojskowy oraz czas i okoliczności otrzymania tej funkcji, które rzeczywiście świadczą o dużym zaufaniu władcy, co jednak nie zmienia faktu, że nie była to nagroda i prestiż a raczej wyzwanie i trudne zadanie do wykonania.

⁶⁶ ZDM 5 nr 1454.

⁶⁷ Tamże, nr 1457.

⁶⁸ Tamże, nr 1468. Być może wcześniej Hryćko porozumiał się z Rytwiańskim i za zgodą króla wykupił od niego tenutę krasnostawską, na co nie ma jednak żadnych śladów źródłowych.

⁶⁹ Proch. nr 105; O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły...*, s. 29–30; Z.L. Radziwiński, *Monografia XX. Sanguszków...*, t. 1, s. 109–110.

skonfiskował Sanguszcze wołość koszyrską leżącą na Wołyniu i zastawił ją Dziersławowi z Rytwian za 1000 florenów węgierskich⁷⁰ ingerując tym samym w wewnętrzną integralność Wielkiego Księstwa Litewskiego, co podsycało narastający z innych przyczyn kryzys polityczny w stosunkach polsko-litewskich⁷¹. Informacja o napadzie Sanguszki na Ratno i „zastaw” koszyrski dla Dziersława potwierdzają, że po konfiskacie Ratna Sanguszcze, włączone ono zostało do dużego starostwa chełmskiego w tenucie Rytwiańskiego. W rzeczywistości objęcie w dzierżenie wołości koszyrskiej wiązałoby się z wyprawą zbrojną na Litwę. Jednak sprawy na pograniczu musiały być krytycznie napięte, gdyż w 1442 r. król przeniósł wszystkie sumy zapisane Rytwiańskiemu, czyli 2700 grzywien monety polskiej i 1300 florenów węgierskich, na starostwo sandomierskie, a zamki ziemi chełmskiej (w tym zapewne Luboml, Ratno i Wietły) jeszcze w 1441 r. oddał w dzierżawę Janowi Hryćkowi Kierdejowiczowi z Pomorzan, który miał za nią płacić 400 grzywien rocznie, a w przypadku nieskorzystania przez króla ze stacji, jeszcze dodatkowe 100 grzywien rocznie⁷². Trwanie kryzysu w stosunkach polsko-litewskich potwierdza dokument wielkiego księcia litewskiego Kazimierza Jagiellończyka z 1443 r., w którym upewnił on Sanguszkę w posiadaniu Ratna i Wietł⁷³ tym razem ingerując w obszar realnie od lat pozostający pod kontrolą polską, choć objęty litewskimi roszczeniami terytorialnymi. Hryćko Kierdejowicz krótko dzierżawił rozległe starostwo chełmskie, gdyż już 3 VI 1443 r. na urzędzie starosty chełmskiego wystąpił Piotr Wołczko Rokutowicz z Kłodna wzmiankowany po raz ostatni 24 I 1444, zaś 24 VIII tego roku w formule *datum per manus* dokumentu królewskiego pojawił się kolejny starosta, którym był podkanclerzy Królestwa Piotr Woda ze Szczekocin⁷⁴. Wydaje się, że obydwaj nie otrzymali wówczas żadnych zapisów na Chełmie i jedynie zarządzali starostwem. Zapewne jeszcze w latach 1439–1444 Władysław III zastawił też starostwo hrubieszowskie Wojciechowi z Michowa za 700 grzywien, które jednak 22 IX 1444 r. zostało wykupione dla króla przez Piotra Wołczka

⁷⁰ AS 1 nr 37; Z.L. Radziwiński, *Monografia XX. Sanguszków...*, t. 1, s. 110–111; G. Błaszczuk, dz. cyt., s. 783–784.

⁷¹ O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły...*, s. 30–34; L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa 1930, s. 229, 233–237; G. Błaszczuk, dz. cyt., s. 783–784; J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 325.

⁷² ZDM 8 nr 2334, 2363; KDMłp. 4 nr 1422; O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły...*, s. 30–31.

⁷³ AS 1 nr 39; O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły...*, s. 32; Z.L. Radziwiński, *Monografia XX. Sanguszków...*, t. 1, s. 111–112.

⁷⁴ Urz.Beł.Chełm., nr 1409–1411; ZDM 8 nr 2490.

Rokutowicza. W zamian król zapisał mu owe 700 grzywien na starostwie lubomelskim, które oddał mu w tenutę wydzielając z rozległego jeszcze starostwa chełmskiego pozostającego w rękach Piotra Wody⁷⁵. Zresztą wielkość tego starostwa uległa już wówczas znacznej redukcji, gdyż tenuta krasnostawska pozostawała w zastawie Kierdejowicza, lubomelska właśnie trafiła do Piotra Wołczka, zaś w rękach Piotra Wody pozostały jedynie tenuty: chełmska, hrubieszowska wykupiona dla króla oraz zdewastowane Ratno.

Między 8 III a 9 IV 1440 r. Władysław III zastawił Przedborowi z Koniopola starostwo przemyskie za 200 grzywien, chociaż być może już wcześniej Przedbor otrzymał jakieś zapisy na tych dobrach⁷⁶. Trzy lata później, 2 I 1443 r. król zapisał Przedborowi 1000 fl. węgierskich tym razem obejmując zapisem oprócz starostwa przemyskiego również drohobyckie i tenutę mościską⁷⁷. 18 V 1440 król zastawił krajczemu królewskiemu i staroście stryjskiemu Zaklice Trale ze Szczekarzowic starostwo stryjskie za 600 grzywien⁷⁸. W połowie 1440 r. ze starostw grodowych Rusi Czerwonej jedynie stołeczne starostwo lwowskie nie było w zastawie (nie licząc Sanoka pozostającego w dyspozycji królowej Zofii). Nie oznacza to jednak, że w powiecie lwowskim nie było zastawów. Pozostawała w nim od 1436 r. Bóbrka. W tym samym czasie król zastawił Wincentemu Świdwie z Szamotuł Jaworów (z 6 wsiami) i Obroszyn za 600 grzywien⁷⁹. Poza tym w zastawach znalazło się wiele mniejszych, dwu- trzywioskowych kluczy i pojedynczych wsi⁸⁰. Prawdopodobnie

⁷⁵ Proch. nr 137.

⁷⁶ ZDM 5 nr 1477. Niska kwota zapisu może sugerować, że już wcześniej Przedbor otrzymał jakieś sumy na starostwie przemyskim. Tym bardziej, że od śmierci poprzedniego starosty przemyskiego Michała z Buczacza w 1438 r., do początku 1440 r. brakuje wzmianek o starostach przemyskich i dopiero wspomniany dokument zastawny przytacza Przedbora jako starostę przemyskiego.

⁷⁷ ZDM 8 nr 1443. Być może tenuty mościska i drohobycka choć nie wymienione w dokumencie z 1440 r., od początku wchodziły w skład zastawu starostwa przemyskiego.

⁷⁸ ZDM 8 nr 2301. Dystrykt stryjski nie podlegał wcześniej starostom przemyskim, ani lwowskim, gdyż najpierw wraz z żydaczowskim wchodził w skład apanażu księcia Fedora Olgierdowicza, a po jego śmierci w 1431 r. zapewne otrzymał osobnego starostę (być może już Zaklikę Tarłę ze Szczekarzowic).

⁷⁹ Rew.List.Rus. s. 590 (k. 294v–295v) – ten kontrakt zastawny Władysława III przytoczony został w dokumencie Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r. odnawiającym zapis dla Piotra z Szamotuł bez podania daty. Jednak w innym źródle wspomniany został dokument zastawny na te dobra wystawiony dla Szamotułskiego w 1436 r. (AGZ 2 nr 85).

⁸⁰ Np. zastaw Zielowa i Żarnowisk (Proch. nr 116), Mołoszkowice, Podluby (ZDM 8 nr 2218), Złoczowa i Glinnej (ZDM 8 nr 2230), Uszni i Siedlca (ZDM 8 nr 2184) i wielu innych.

jeszcze w 1440 r. król wydzielił ze starostwa lwowskiego mniejsze dystrykty gródecki i szczyrzecki przekazując je jako uposażenie księciu Świdrygielle⁸¹. Jednak we Lwowie nadal władzę sprawowali starostowie mianowani przez króla na zasadzie *ad fideles manus*. Wkrótce jednak i to miało się zmienić, gdyż 23 VI 1442 r. król zastawił Spytkowi z Tarnowa i Jarosławia starostwo lwowskie wraz z tenutą szczyrzecką i gródecką, która miała trafić w jego ręce po opuszczeniu jej przez Świdrygiellę, za 3000 florenów węgierskich⁸². Jednak już 2 miesiące później 26 i 27 VIII król na usilne prośby Spytki zezwolił na wykup starostwa lwowskiego przez Piotra Odrowąża ze Sprowy za 2000 florenów węgierskich⁸³, zaś 24 IX dopisał mu na tym starostwie jeszcze 2500 grzywien⁸⁴.

Jedyne starostwo grodowe na Rusi Czerwonej, co do którego brakuje pewności, czy zostało zastawione przez Władysława III to starostwo trembowelskie. Trzymał je od ok. 1435 r. Jan Hryćko Kierdejowicz z Pomorzan początkowo prawdopodobnie w zarządzie *ad fideles manus*. Trudno stwierdzić kiedy nastąpił zastaw Trembowli Kierdejowiczowi. Zapewne to Władysław III oddał mu ją w zastaw, choć istnieje niewielkie prawdopodobieństwo, że uczynił to dopiero Kazimierz Jagiellończyk⁸⁵.

Na koniec należy wspomnieć o dobrach królewskich uwolnionych z zastawu za panowania Władysława III. Były nimi przede wszystkim tenuta krzeszowska, na której Władysław Jagiełło zapisał 100 grzywien Mikołajowi Małdrzykowi z Kobieli. W 1439 r. Władysław III przeniósł mu ten dług na cło piotrkowskie, a tenuta krzeszowska powróciła w bezpośredni zarząd króla. Nie ma jednak pewności, czy wkrótce ten władca nie zastawił jej ponownie⁸⁶. Z pewnością do uwolnionych dóbr

⁸¹ O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygielly...*, s. 21–22, 62–63; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 175–176, 213; tenże, *Terytorium i infrastruktura gospodarcza starostwa gródeckiego do połowy XVI wieku*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 1, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 680–681.

⁸² ZDM 8 nr 2378; Inw.Zam. s. 34, 224–225, 643–644.

⁸³ ZDM 8 nr 2405, 2406.

⁸⁴ ZDM 8 nr 2423 = Inw.Zam. s. 243, 649.

⁸⁵ W 1469 r. podczas „rewizji listów” Jan Hryćkowicz z Pomorzan syn Jana Hryćki przedłożył 4 dokumenty z zapisami na Trembowli kolejno na sumy: 600 grz., 1000 fl., 900 fl. i 300 grz. (BRO s. 37). Mogły zostać wystawione w latach 1435–1469. Niestety nie da się ustalić, który z władców je wystawił.

⁸⁶ W latach 1465–1466 jako tenutariusz krzeszowski odnotowany został niejaki Beyzeth (AGZ 13 nr 5697, 5951, 6304). Najpewniej chodzi o Jana Bejzata z Mokrska zm. w 1465 r. (F. Sikora, *Mokrski Jan zwany Bejzat*, w: PSB t. 21, s. 602–603). Był on obecny w czasie wyprawy węgierskiej Władysława III i otrzymywał od niego zapisy (ZDM 8 nr 2356). Być może również wówczas otrzymał w zastaw starostwo krzeszowskie. Jednak mógł je dostać też później od Kazimierza Jagiellończyka.

należy również ogromne starostwo chełmskie (składające się z tenut: chełmskiej, krasnostawskiej, hrubieszowskiej, lubomelskiej i ratneńskiej), które jak już wspomniano, od 1439 r. było w zastawie Dzierśława z Rytwian. Jednak już 27 IV 1442 r. Władysław III przeniósł Rytwiańskiemu 2700 grzywien monety polskiej i 1300 florenów węgierskich na starostwo sandomierskie oraz tenuty Osiek i Połaniec, co spowodowało uwolnienie tych dóbr (oprócz starostwa krasnostawskiego znajdującego się już w zastawie Jana Hryčka Kierdejowicza). Było to uregulowanie stanu faktycznego, gdyż starostwo chełmskie (wraz z tenutami lubomelską i ratneńską i być może hrubieszowską) już 13 VII 1441 r. król oddał w dzierżawę Kierdejowiczowi⁸⁷. Do uwolnionych z zastawu starostw należy też zaliczyć hrubieszowskie, które jak już wspomniano na prośbę króla wykupił z rąk Wojciecha z Michowa Wołczko Rokutowicz⁸⁸. Zapewne zostało ono w zarządzie Kierdejowicza, który był dzierżawcą pozostałych starostw ziemi chełmskiej.

Podsumowując należy zwrócić uwagę jeszcze jedno istotne zjawisko. Mimo że starostwa grodowe zostały zastawione, nie przeszkodziło to Władysławowi III na wyodrębnianie z nich pojedynczych wsi lub nawet całych kluczy i zastawianie ich innym tenutariuszom. W ziemi halickiej były to niewielkie tenuty, a w większości pojedyncze wsie⁸⁹. W ziemi przemyskiej miał miejsce zastaw czterowioskowej tenuty małnowskiej, a także szeregu drobniejszych królewszczyzn⁹⁰. W ziemi lwowskiej również zastawiano raczej mniejsze królewszczyzny⁹¹. W ziemi chełmskiej w okresie tenuty starostw tej ziemi przez Dzierśława Rytwiańskiego (1439–1442) przede wszystkim doszło do wspomnianego już zastawienia Hryčkowi Kierdejowiczowi tenuty krasnostawskiej, która z całą pewnością wchodziła w skład zastawu Rytwiańskiego⁹². Z jednej strony było to odjęcie tenutariuszowi zastawnemu dóbr o niespotykanej wielkości, z drugiej – jak też już wspomniano – tenuta Rytwiańskiego była naprawdę obszerna, zaś Kierdejowicz miał specjalny status w Chełmszczyźnie. Poza

⁸⁷ ZDM 5 nr 1454; 8 nr 2363, 2334; KDMłp. 4 nr 1422.

⁸⁸ Proch. nr 137.

⁸⁹ Tenuta żukowska (Żuków, Żukotyń, Brodyczyn – ZDM 8 nr 2354); Ihnaszków (ZDM 8 nr 2233), Puków i Dubowiec (ZDM 8 nr 2234), Padniów (ZDM 8 nr 2236), Laszki (ZDM 8 nr 2248), Uhrynów (ZDM 8 nr 2373), Dobrowlany (ZDM 8 nr 2376).

⁹⁰ Małnów, Sokale, Morańce i Sarny (ZDM 8 nr 2284), Tytowa Wola i Czerniawa (ZDM 5 nr 1474), Hruszów i Letnia (ZDM 8 nr 2289), Dobrzyłczyce (ZDM 8 nr 2383); Sulcza (ZDM 8 nr 2404), Drozdowice (ZDM 8 nr 2407), Duńkowce (AGZ 8 nr 67).

⁹¹ Uście i Rozwadów (ZDM 8 nr 2385), Podbereż i Huziejów (ZDM 8 nr 2396), Kamienopol i Podborce (ZDM 8 nr 2454), Laszki i Oleńczyce (ZDM 8 nr 2472 – regest = MRPS 4, Suppl. nr 790), Chrusno (ZDM 8 nr 2456), Krasów (ZDM 8 nr 2488).

⁹² ZDM 5 nr 1468.

tym wkrótce otrzymał on resztę jej starostw w dzierżawę. Ponadto król zastawił wówczas w ziemi chełmskiej jeszcze kilka mniejszych królewskich czynn⁹³. Niektóre spośród zastawów majątków wyodrębnianych z już zastawionych starostw grodowych mogła być tylko dopisaniem kolejnych sum, a same te majątki już wcześniej (przed zastawieniem starostwa grodowego) mogły być w rękach swych tenutariuszy. Poza tym król niektóre z tych zastawów czynił za zgodą starosty-tenutariusza lub wręcz na jego prośbę, jak w przypadku Byszowa w powiecie halickim, a być może również Kamieniopola i Podborców w powiecie lwowskim⁹⁴.

IV.3. Wraz z panowaniem Kazimierza Jagiellończyka działalność zastawnicza władców na Rusi Czerwonej weszła w nową fazę, z której wyraźnie wyróżniają się dwa okresy. Pierwszy do 1465 r. i kolejny do śmierci władcy. W pierwszym okresie (wliczając w to bezkrólewie) król dokonał na Rusi 193 akcji zastawniczych, w tym: 50 w ziemi lwowskiej, 62 w halickiej, 26 w przemyskiej i 37 w chełmskiej oraz 2 w sanockiej⁹⁵. W latach 1462–1465 pojawiło się również 16 zastawów w ziemi bełskiej (pierwszy w 1463 r.)⁹⁶. Król zawarł też dwie transakcje sprzedaży z prawem odkupu (na wyderkał). Obydwie dotyczyły dóbr jaworowskich w ziemi lwowskiej sprzedanych w 1456 r. Piotrowi z Szamotuł⁹⁷. W tym czasie król 51 razy dopisał nowe sumy do zastawów już istniejących, co stanowi ok. 26% wszystkich transakcji zastawnych. Władca przyznał także aż 39 zgód na wykupy (ok. 20%), z których co najmniej 25 wykupów

⁹³ Nudysze, Połapy i jezioro Wielkie (ZDM 8 nr 2295); Leśniowice i Wierzbica (ZDM 8 nr 2351), Letyczów (ZDM 5 nr 1459), Modryn (ZDM 5 nr 1489), Ślipcze (ZDM 8 nr 2348).

⁹⁴ ZDM 8 nr 2262.

⁹⁵ BZDK [dostęp: 27.09.2025]. Jedynym zastawem w ziemi sanockiej na rządów Kazimierza Jagiellończyka (drugą akcją zastawniczą była zgoda na wykup jednej z wsi królewskich) był zastaw starostwa sanockiego Mikołajowi Pieniążkowi z Witkowic dokonany w 1450 r. przez królową Zofię, która zapisała mu na tych dobrach pożyczone przez siebie 600 grz. Choć królowej formalnie nie obowiązywała obietnica Władysława III (nie żyjącego już zresztą) złożona w tzw. Statucie Warneńczyka z 1440 r. (zob. przyp. 55), że nie będzie zastawiał dóbr oprawnych królowej, zaś Kazimierz Jagiellończyk nie zaprzysiągł jeszcze żadnych przywilejów Królestwa, to Zofia jednak ostrożnie sformułowała dokument zastawny nie oddając Sanoka w antychrezę, a jedynie w zastaw terminowy na 3 lata, choć pod rygorem antychrezy, gdyby do tego czasu nie spłaciła Pieniążkowi pełnego zadłużenia. Ponadto Mikołaj miał płacić królowej aż 300 grz. rocznie stacji z tegoż starostwa. Królowa nie oddała długu, gdyż Pieniążkowie przez następne 43 lata trzymali starostwo sanockie w zastawie (ZDM 3 nr 848; *Sanok – gród, zamek i starostwo*, w: SHGSan. cz. 3, s. 120; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska...*, s. 163; J. Brzegowy, dz. cyt.).

⁹⁶ Inw.Zam. s. 855.

⁹⁷ Rew.List.Rus. s. 596–599 (k. 298v–299); AGZ 2 nr 85.

zostało zrealizowanych. Można też ostrożnie szacować, że w tym okresie dokonano około 40 wykupów zastawów w ziemiach ruskich, choć szacunek może być obarczony błędem, ze względu na to, że często znamy jedynie *terminus ante quem* wykupu, a czasem można tylko zakładać wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia takiego wykupu.

Jedynie 10 spośród wszystkich akcji zastawniczych, które dotyczyły 13 wsi, można uznać za zastaw „pierwotny”, czyli taki w którym dobra zostały przekazane w zastaw bezpośrednio z zarządu królewskiego (ok. 5%!). Ta niewielka aktywność była zapewne spowodowana brakiem wolnych od zastawu dóbr ziemskich. Natomiast zjawisko wydawania zgód na wykupy i dopisywania sum do istniejących zastawów, na ziemiach ruskich dopiero przybierało na sile. Poza ziemią chełmską i belską trudno nawet zauważyć gwałtowny wzrost zastawów na Rusi w okresie wzmożonego zapotrzebowania na gotówkę w czasie wojny trzy-nastoletniej⁹⁸. Mniejsza liczba „pierwotnych” zastawów na Rusi Czerwonej na początku panowania młodego władcy była również pochodną sytuacji politycznej, w jakiej znalazł się po objęciu tronu. Przedstawiciele elit czerwonoruskich (Odrawążowie, Buczaccy, Jan Hryćko Kierdejowicz, Spytek i Rafał Jarosławscy, Jan i Przedbor Koniecpolscy, czy Mikołaj Parawa) w latach 1434–1447 zbudowali sobie niezwykle silną i samodzielną pozycję na Rusi i Podolu. Dzieląc między siebie największe królewszczyzny prowadzili własną, często odrębną politykę i nie byli bezwzględnie oddani młodemu władcy. Z jednej strony jako potencjalni sojusznicy, byli oni potrzebni królowi w walce politycznej z rządzącą dotychczas frakcją panów krakowskich na czele ze Zbigniewem Oleśnikiem i Janem Tęczyńskim. Z drugiej, król nie mógł liczyć na ich poparcie w swojej prolitewskiej polityce zmierzającej do odrzucenia idei inkorporacyjnej i zachowania Wołynia jako integralnej części Litwy, co groziło kryzysem w stosunkach polsko-litewskich⁹⁹. Poza tym jedyne wolne

⁹⁸ P. Guzowski, *Military revolution and state capacity of Jagiellonian states at the turn of the Middle Ages in European context*, „Петербургские славянские и балканские исследования” 2 (30), 2021, s. 24.

⁹⁹ E. Małczyńska, *Społeczeństwo polskie pierwszej połowy XV wieku wobec zagadnień zachodnich* (Studia nad dynastyczną polityką Jagiellonów), Wrocław 1947, s. 136–137, 140–142, 146, 148, 151, 153; A. Sochacka, *Jan z Czyżowa namiestnik Władysława Warneńczyka. Kariera rodziny Półkoźów w średniowieczu*, Lublin 1993, s. 146, 149–150, 153, 160–163, 166–170, 172–173, 176–177; W. Fałkowski, *Elita władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447–1492)*, Warszawa 1992, s. 71, 104; tenże, *Potwierdzenie praw przez Kazimierza Jagiellończyka w 1453 r.*, w: tenże, *Pierwsze stulecie Jagiellonów*, Kraków 2017, s. 260–261, 263–265; G. Błaszczuk, dz. cyt., s. 807–809, 817–819, 826 n., 848, 851; J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 341, 345–348, 350, 353; tenże, *Podole w średniowieczu i okresie nowożytnym: obrotowe przedmurze na pograniczu*

królewszczyzny w dystrykcie ratneńskim, wietelskim, chełmskim i hrubieszowskim leżały na terytoriach spornych w obszarze pogranicza polsko-litewskiego. Kazimierz Jagiellończyk mimo swej asertywnej i ostrożnej postawy wobec elit polskich, na początku swego panowania, jeszcze przed 29 III 1449 r. przekazał kanclerzowi Królestwa Janowi Taszce z Koniecpola zarząd nad Ratnem i Wietłami (były one przedmiotem roszczeń litewskich) zapewne już wówczas zapisując mu na nich pewne sumy¹⁰⁰. Jan Taszka poręczał wcześniej za Władysława III 800 grzywien Janowi Balickiemu, przez co musiał wwiązać go w zastaw w Łuczycach, który był zabezpieczeniem poręczenia, a który przed 1447 r. Taszka wykupił za swoje pieniądze. Jak domyśla się Wioletta Zawitkowska, Kazimierz Jagiellończyk chcąc zrekompensować Taszce straty poniesione z racji tego poręczenia, zastawił mu starostwo ratneńskie¹⁰¹. Starosta chełmski i podkanclerzy Królestwa Piotr Woda ze Szczekocin, który sprawował pieczę nad tymi tenutami ziemi chełmskiej, prawdopodobnie pełnił swą funkcję na zasadzie *ad fideles manus* i nie miał na nich zapisanych żadnych sum¹⁰². Wśród osób prowadzących negocjacje z Litwinami był wówczas wojewoda krakowski Jan z Tęczyna, który już od 1442 r. dzierżył wsie Nudysze, Połapy i jezioro Wielkie w północnej części część tenuty lubomelskiej. Jak słusznie sądził Janusz Kurtyka, tenuta lubomleska już od około 1450 r. znalazła się w kręgu jego zainteresowania¹⁰³. Uzyskał wówczas zapis 200 grzywien

cywilizacji, w: tegoż, *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*, oprac. M. Wilański, Kraków 2011, s. 130, 141–144, 147; tenże, *Z dziejów królewszczyzn i organizacji militarnej na Podolu w XV i początku XVI wieku (wokół nadania starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza w 1442 roku)*, w: tamże, s. 161–165 n., 175–179, 185–186, 190–195. Stanowisko elit czerwonoruskich wobec zjawiska zastawu dóbr królewskich w kontekście polityki wewnętrznej i zewnętrznej na Rusi wymaga osobnych pogłębionych badań.

¹⁰⁰ 29 III 1449 r. Jan Taszka wystawił w Ratnie dokument jako starosta ratneński zakazując handlu na obszarze dystryktów ratneńskiego i wietelskiego poza wyznaczonymi targami tygodniowymi w Ratnie (W. Zawitkowska, *Nieznaný dokument Jana Koniecpolskiego z 29 III 1449 r. (Przyczynek do dziejów Ratna i starostwa ratneńskiego w połowie XV w.)*, w: *In tempore belli et pacis. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 693–700).

¹⁰¹ W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 342, 350.

¹⁰² Urz. Beł. Chelm., nr 1412. Po raz ostatni wzmiankowany na tym urzędzie 14 IX 1453 r., lecz prawdopodobnie pełnił go do swojej śmierci w bitwie pod Chojnicami 18 IX 1454 (K. Ożóg, *Piotr Woda ze Szczekocin h. Odrowąż*, w: *PSB t. 26*, s. 434–435; *Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie z lat 1429–1470*, wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, Warszawa 2023, nr 209, 210).

¹⁰³ J. Kurtyka, *Tęczynscy...*, s. 445–446.

na Lubomli, zaś w 1451 r. jego syn Stanisław otrzymał kolejny zapis 200 grzywien¹⁰⁴. 8 XI 1452 r. Jan z Tęczyna uzyskał konsens na wykup dóbr lubomelskich z rąk Piotra Wołczka Rokutowicza, zapewne za owe 700 grzywien, które Wołczko miał zapisane na Lubomli¹⁰⁵. Być może, jak uważał krakowski badacz, Tęczyński znany ze swej nieprzejednanej postawy w sporze z Litwą, chciał umocnić swoje posiadanie w rejonie przysłego ewentualnego konfliktu¹⁰⁶. Chociaż, jak już teraz wiadomo (dzięki odnalezionemu przez W. Zawitkowską dokumentowi z 1449 r.), to działalność Jana Taszki z Koniecpola otworzyła drogę do pozyskiwania zapisów na spornych terytoriach¹⁰⁷. Dopiero złagodzenie sporu na zasadzie *status quo* wynegocjowane w układzie brzeskim zawartym 17 IV 1454 r. przyznało Ratno, Wietły, Luboml i Olesko Królestwu Polskiemu¹⁰⁸. Kolejna informacja o tym, że Jan Taszka dzierżył tę tenutę pochodzi dopiero z 1457 r., gdyż wtedy wdowa po nim Dorota z Sienna toczyła spór o prawa do Ratna z księciem Aleksandrem Hurką, który twierdził, że ma dokument Władysława Jagiełły z zapisem 500 grzywien

¹⁰⁴ Inv.Ryk. s. 258. Nie sposób jednak nie zasiać pewnych wątpliwości w sprawie tych dwóch zapisów, ponieważ informacje o nich pochodzą od Rykaczewskiego, gdzie niestety roi się od błędów, a jeśli przyjąć bezkrytycznie ich treść, to zapisy miały miejsce na dobrach, które trzymał wówczas w zastawie inny tenutariusz. Oczywiście takie sytuacje się zdarzały, zwłaszcza biorąc pod uwagę wysoką pozycję Tęczyńskiego i prawdopodobieństwo obiecanego konsensu na wykup, który zresztą otrzymał rok później. Jednak można też dopuścić błędy w datach rocznych edycji Rykaczewskiego, a w rzeczywistości zapisy te nastąpiły kilka lat później, gdy Tęczyński już wwiązał się w starostwo lubomelskie.

¹⁰⁵ Inw.Zam. s. 271–272. Jan z Tęczyna już 18 IV 1454 uzyskał zapis 300 grz. na starostwie lubomelskim (Inw.Zam. s. 277), 6 VI kolejne 300 grz. (Inw.Zam. s. 278), zaś 15 VI jeszcze 400 grz. (Inw.Zam. 278–279). Dwa lata później 18 I 1458 król ponowił konsens wykupowy dla Jana z Tęczyna i tym razem dokument zawierał imienny spis 18 wsi starostwa lubomelskiego (Rew.List.Rus. s. 883–884). 28 X tego roku, król wystawił kolejny zapis 200 grz. na tej tenucie (Proch. nr 150), 5 XII 1457 zapisał 200 grz. Andrzejowi i Stanisławowi synom Jana z Tęczyna (Inw.Zam. s. 291), 21 XI 1464 tym razem 100 grz. Andrzejowi z Tęczyna (Inw.Zam. s. 336), a 24 X 1466 temuż jeszcze 150 grz. (Inw.Zam. s. 340). Już po śmierci Jana z Tęczyna, 30 X 1473 król zapisał jeszcze 200 grz. Stanisławowi (Inw.Zam. s. 397 = MRPS 1 nr 1075), por. J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 456, tab. 37 (autor w swym wykazie korzystał także z innych źródeł).

¹⁰⁶ J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 450.

¹⁰⁷ W. Zawitkowska, *Nieznany dokument...*, s. 693–700. Dezaktualizuje to wcześniejsze przypuszczenie tej autorki, że zastaw Ratna Janowi Taszce miał miejsce po układzie brzeskim, w czasie wyprawy węgierskiej lub na początku wojny trzynastoletniej, zaś swoje zainteresowanie tym obszarem zawdzięczał właśnie kontaktom z Tęczyńskim (tak, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 342).

¹⁰⁸ Głównymi twórcami tego porozumienia, obok Tęczyńskiego byli kasztelan krakowski Jan z Czyżowa i podkanclerzy Piotr Woda ze Szczekocin (J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 353; W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 342).

na Ratnie, lecz nie okazał go komisarzom rozstrzygającym spór z ramienia władcy¹⁰⁹. W związku z tym Koniecpolscy utrzymali się w tenucie, gdyż w 1459 r. Jan z Koniecpola syn Jana Taszki dalej tytułował się starostą ratneńskim. W 1462 r. w wyniku podziału spadku, tenuta ratneńska znalazła się w rękach tegoż Jana z Koniecpola, a po jego bezpotomnej śmierci, jako wspólny majątek Doroty, Jakuba i Przedbora¹¹⁰. Prawdopodobnie w następnych latach podzastawili oni tenuta ratneńską (Ratno i Wietły), gdyż w 1475 r. zaciągnęli pożyczkę 241 florenów węgierskich u Mikołaja Zarogowskiego zabezpieczoną na wsi Górka w powiecie proszowskim (dziś Górka Kościelnicza¹¹¹). Jak wprost wynika ze źródła pieniądze potrzebne im były *pro ipsorum necessitate ad eximendo castrorum Rathno et Vethel*¹¹². Te pojedyncze wzmianki niewiele jednak mówią o samym zastawie. Brakuje źródeł, które wskazałyby stan zadłużenia królewskiego na tej tenucie i wymieniałby sumy zapisywane Koniecpolskim przez króla. Wiemy tylko, że w 1478 r. ostatni z tej gałęzi Koniecpolskich Jakub prepozyt św. Floriana w Krakowie zadeklarował ustąpienie królowi ze wszystkich sum zapisanych mu na starostwie ratneńskim, zaś rok później zawarł z królem ugodę, w wyniku której ustąpił tę tenuta w zamian za zapis 140 grzywien pensji rocznej na jej dochodach¹¹³.

Starostwo chełmskie, które pozostawało w zarządzie Piotra Wody ze Szczekocin, po zastawieniu Ratna i Lubomli składało się już tylko z tenuty chełmskiej i hrubieszowskiej. Po śmierci Piotra Wody, który zginął w bitwie pod Chojnicami 18 IX 1454 r.¹¹⁴, starostą chełmskim został Jan Kuropatwa z Łańcuchowa¹¹⁵. Również on pełnił zarząd początkowo zapewne nie mając na nim zapisanych żadnych sum. Dopiero

¹⁰⁹ GK 13 s. 398.

¹¹⁰ MRPS 4 nr 928; W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 324, 333, 341.

¹¹¹ F. Sikora, *Górka*, w: SHGKrak. cz. 1, s. 835–839.

¹¹² GK 20 s. 66. W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 341 błędnie uznała, że Ratno stanowiło zabezpieczenie długu Zarogowskiego.

¹¹³ Inw.Zam. s. 422; MK 13 k. 6–6v = MRPS 1 nr 1495; tamże, k. 7 = MRPS 1 nr 1555; zob. też przyp. 169; O innych osobach ustępujących królowi z sum zapisanych na dobrach królewskich zob. B. Czwojdrak, *Zrzeczenie się sum zastawnych w piętnastowiecznej Polsce – gest filantropii czy wyrachowania?*, RDSG 83 (spec.), 2022, s. 7–22.

¹¹⁴ K. Ożóg, *Piotr Woda...*, s. 434–436. Prawdopodobnie do śmierci był starostą chełmskim, chociaż po raz ostatni z tym tytułem wystąpił 22 X 1453 r. (ZCh. Zapisy 2 k. 285v). W drugiej połowie 1453 r. jako starosta chełmski występował również Dobiesław ze Szczekocin podstoli sandomierski (ZCh. Zapisy 2 k. 127, 137v, 138v).

¹¹⁵ Po raz pierwszy wspomniany z tym urzędem 24 i 28 II 1455 (ZCh. Zapisy 2 k. 76, 314v).

24 VI 1459 r. król zapisał mu pożyczoną wcześniej na potrzeby królewskie i opłacenie zaciężnych sumę 500 florenów węgierskich na dobrach zarządzanego przez niego starostwa: chełmskich, hrubieszowskich i czerńczyńskich. Tego samego dnia otrzymał jeszcze jeden zapis 780 florenów na tych samych dobrach, które tym razem zostały wyliczone razem z wsiami¹¹⁶. Dopiero wówczas ostatnie duże i wolne dotychczas od obciążeń starostwo na Rusi Czerwonej, zostało zastawione. Jan Kuropatwa podkomorzy lubelski i starosta chełmski zmarł pomiędzy 21 VI a 19 VII 1462 r.¹¹⁷ 25 I 1463 r. zgodę na wykup starostwa chełmskiego i hrubieszowskiego z rąk Jadwigi wdowy i dzieci Jana Kuropatwy, otrzymał Paweł Jasieński¹¹⁸. Zapewne nie zrealizował on jej od razu, gdyż nie używał tytułu starosty chełmskiego (nawet w czasie uczestnictwa w roczkach sądowych chełmskich), lecz dopiero na początku następnego roku na roczkach ziemskich w Chełmnie 23 I 1464 r. wystąpił jako starosta i od tej pory stale już się nim tytułował¹¹⁹. Po wykupie starostwa

¹¹⁶ MK 11 s. 139 = MRPS 1 nr 521; Inw.Zam. s. 40–41, 308; W. Czarnecki, *Szlachta ziemi chełmskiej do połowy XVI wieku*, Białystok 2012, s. 44–45.

¹¹⁷ Urz.Młp., nr 561, 562. Przed sądem ziemskim chełmskim wystąpił on po raz ostatni 19 IV i 24 V 1462 (ZCh. Zapisy 2 k. 385–385v, 415v–416, 417). W ciągu ponad roku od tej daty, żaden starosta chełmski nie pojawił się na roczkach ziemskich (tamże, k. 418, 421 n.). 19 VII w księgach ziemskich lubelskich wzmiankowano dzieci zmarłego Jana Kuropatwy podkomorzego lubelskiego, zaś 13 IX 1462 Jadwigę wdowę po nim (S. Kuraś, *Wola Łańcuchowska*, w: SHGLub., s. 270; ZL 5 k. 337v, 353). 25 I 1463 również w dokumencie zgody na wykup starostwa chełmskiego została wspomniana Jadwiga wdowa po Kuropatwie wraz z dziećmi (Inw.Zam. s. 326–327). 7 III 1463 Jan Kuropatwa podkomorzy lubelski i starosta chełmski został wymieniony jako nieżyjący (ZCh. Zapisy 2 k. 5v–6). 7 XI wspomniani zostali Piotr i Jan synowie Jana Kuropatwy, a po raz kolejny 15 XI 1463 Jan Kuropatwa z Łańcuchowa bez tytułu podkomorzego lubelskiego, choć z tytułem starosty chełmskiego (zob. przyp. 119), co dowodzi że chodziło o jednego z braci – Jana również zwanego Kuropatwą (ZCh. Zapisy 2 k. 427v, 428). Później Jan Kuropatwa Młodszy już nie używał tego tytułu. W edycji zapisów sądowych hrubieszowskich Jan Kuropatwa z tytułem starosty chełmskiego i podkomorzego lubelskiego występuje dwukrotnie pod roczkiem datowanym na 11 IV 1463 (*Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie...*, nr 278, 279). Być może nastąpiła tu jednak pomyłka w dacie rocznej, gdyż w tym czasie Jan Kuropatwa podkomorzy lubelski już nie żył, natomiast w tym samym dniu 1462 r. żył jeszcze i był aktywny przed sądami, por. F. Kiryk, *Kuropatwa Jan z Łańcuchowa herbu Śreniawa*, w: PSB t. 16, s. 253–254; S. Kuraś, *Łańcuchów*, w: SHGLub. s. 135; A. Sochacka, *Blaski i cienie kariery Jana Kuropatwy z Łańcuchowa*, „Merkuriusz Łęczyński” 17, 2004, s. 8.

¹¹⁸ Paweł Jasieński już w 1458 r. otrzymał zgodę na wykup Roztoki jednej ze wsi starostwa chełmskiego z rąk Mikołaja i Tomasza synów Kwaczały z Moniatycz (MK 12 k. 234 = MRPS 1 nr 496 – błędny regest; W. Czarnecki, *Szlachta...*, s. 44).

¹¹⁹ Inw.Zam. s. 326–327. Jeszcze niemal rok później, 15 XI 1463 Jan Kuropatwa z Łańcuchowa Młodszy nadal tytułował się starostą chełmskim zapewne z powodu niedokończonego jeszcze wykupu starostwa przez Jasieńskiego (ZCh. Zapisy 2 k. 427v,

od Kuropatwów stał się tenutariuszem całości tych dóbr i wkrótce król poczynił mu na nich szereg kolejnych zapisów¹²⁰.

W początkowej fazie panowania Kazimierza Jagiellończyka pozostałe królewszczyzny na Rusi Czerwonej były zdominowane przez potężne rodziny magnackie, zwłaszcza Odrowążów Sprowskich i Buczackich¹²¹. Piotr, a następnie jego syn Andrzej Odrowąż byli jednocześnie starostami generalnymi i wojewodami ruskimi. Pozycja tych możnych, zbudowana w czasie małoletności i wyprawy węgierskiej Władysława II, a następnie bezkrólewia sprawiła, że byli oni niemal udzielnymi panami Rusi Czerwonej, którzy dokonywali nawet samodzielnych interwencji poza granicami Królestwa¹²². Być może Kazimierz Jagiellończyk w początkach

428). Wystąpienie 23 I 1464 i następne już tytułem starościńskim (ZCh. Zapisy 2 k. 440, 442v, 445).

¹²⁰ W 1467 na 360 fl. węgierskich, 100 grz. i 60 fl. (Inw.Zam. s. 343, 347, 352–353); w 1468 na 175 grz. (Inw.Zam. s. 367–368); w 1469 na 200 fl. węgierskich i 150 grz. monety polskiej (Inw.Zam. s. 369–370); w 1472 na 100 grz., 100 grz. i kolejne 100 grz. oraz na 60 grz. na wsi Ruda (Inw.Zam. s. 388 = MRPS 1 nr 822; MK 12 k. 80v = MRPS 1 nr 835; Inw.Zam. s. 388–389); w 1473 na 100 grz. oraz 225 grz. na Stulnie, Srebrzyszcach i Rudzie (Inw.Zam. s. 392 = MK 12 k. 132 = MRPS 1 nr 997; MK 12 k. 132 = MRPS 1 nr 998 (regest z błędem); w 1475 na 200 grz. na starostwie chełmskim i hrubieszowskim oraz dwukrotnie po 100 grz. na cle tamże (MK 12 k. 233v = MRPS 1 nr 1277, 1278; Inw.Zam. s. 400); w 1479 na 100 grz. (Inw.Zam. s. 427 = MKOpor. nr 11). Ponadto w latach 1474–1481 Paweł Jasieński miał w dzierżawie cło hrubieszowskie (MKOpor. nr 65; por. w tymże tomie: J. Wroniszewski, *Król i pieniądze. Zastawy dóbr i dochodów królewskich do 1504 roku*, przyp. 41–42). W 1482 r. król sprzedał Jasieńskiemu za 1200 fl. (część długu królewskiego po rozliczeniu cła hrubieszowskiego) wsie Dub, Polenicze i połowę jeziora Pulmo pozyskane wcześniej przez króla prawem kaduka na Aleksandrze Hurkowiczu (MKOpor. nr 66). Stanowiły one chełmską enklawę w obszarze powiatu bełskiego.

¹²¹ Odrowążowie ze Sprowy zgromadzili w swoim ręku starostwa: lwowskie, samborskie, gródeckie i żydaczowskie, oraz królewszczyzny na Podolu, zaś Buczaccy: kołomyjskie, śniatyńskie i liczne dobra w powiecie halickim i trembowelskim oraz zamki podolskie: Kamieniec, Czerwonogród oraz Karakuł, Chadźibejów i Czarnogród sięgające wybrzeża Morza Czarnego, zob. J. Kurtyka, *Z dziejów królewszczyzn...*, s. 163–165, 185, 187, 190; M. Wilamowski, *Magnate...*, s. 105–106; J. Szyszka, *Formowanie...* s. 200–203.

¹²² A. Prochaska, *Konfederacja lwowska 1464 roku*, KH 6, 1892, s. 736–739; E. Maleczyńska, dz. cyt., s. 136–137, 140–142, 148; W. Falkowski, *Elita władzy w Polsce...*, s. 32–34, 61, 90, 103–106, 114–115; A. Sochacka, *Jan z Czyżowa...*, s. 87, 92–93, 98, 105, 108, 117, 128, 131, 137, 143–144, 149–150, 161–163, 170, 205; J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 331, 346, 404; tenże, *Z dziejów królewszczyzn...*, s. 161–165, 175–179, 185–186, 190 n.; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996, s. 92–97, 101–104, 106–119, 127, 132; W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów...*, s. 158, 160, 164, 183, 215, 227, 229; M. Wilamowski, *Magnate...*, s. 105–106, 113; tenże, *Rejestr skarg...*, s. 1365–1367, 1399–1400.

Na temat ich zaangażowania w sprawy mołdawskie zob. A. Prochaska, *Sprawy wołoskie w XV w.*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1888, nr 10, s. 904–911; O Górka,

swego panowania nie chciał zrażać do siebie tak potężnych magnatów, jednak wzrastająca skala ucisku i nadużyć ze strony Odrowążów, doprowadziła do narastającego niezadowolenia i sprzeciwu szlachty i mieszczaństwa lwowskiego wobec Andrzeja ze Sprowy, a następnie do aktywnego wystąpienia¹²³. 13 XII 1464 r. we Lwowie doszło do zawiązania konfederacji między szlachtą tej ziemi a mieszczanami lwowskimi skierowanej przeciwko nadużyciom wojewody i starosty generalnego Rusi Andrzeja Odrowąża ze Sprowy¹²⁴. Napiętą sytuację uspokoiła nieco śmierć Andrzeja na przełomie 1464 i 1465 r.¹²⁵ Natomiast wiosną 1465 r. po przybyciu do Lwowa Kazimierz Jagiellończyk wysłuchał skarg mieszczan i szlachty lwowskiej przeciw Janowi Odrowążowi ze Sprowy bratu i spadkobiercy Andrzeja¹²⁶, który spisał rekognicję wykazując dług królewski na starostwie lwowskim (wraz Gródkiem, Szczercem i Wisznią) w wysokości 5400 florenów węgierskich i 3000 grzywien. Poza tym w ziemi lwowskiej miał jeszcze starostwo żydaczowskie zadłużone na ok. 2300 grzywien¹²⁷. Władca dobrze wykorzystał ten konflikt i na sejmiku zdesperowana szlachta z ziem: lwowskiej, halickiej, bełskiej oraz Podola zgodziła się na zapłacenie podatku wiardunkowego, czyli 12 groszy od łanu oraz po 1 wołu od domu¹²⁸. Danina wołu miała

Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego średniowiecza. Cz. I. 1359–1450, PH 30, 1932–1933, z. 2, s. 375–378, 386–387; Z. Spieralski, *Awantury mołdawskie*, Warszawa 1967, s. 30–38; tenże, *Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. Sprawa pokucka do wstąpienia na tron Zygmunta I*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 11, 1965, cz. 1, s. 68–72; I. Czamańska, dz. cyt., s. 86, 92–93, 96, 101–104, 106 n., 113 n., 118; M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów...*, s. 90–100.

¹²³ A. Prochaska, *Konfederacja lwowska...*, s. 733, 738, 743–745, 763–770; M. Wilamowski, *Magnate...*, s. 107–110; tenże, *Rejestr skarg...*, s. 1368. Już w latach 1463–1464 doszło do podobnej sytuacji na Podolu, która skończyła się wykupem starostwa kamienieckiego z rąk Buczaickich (J. Kurtyka, *Podole w średniowieczu...*, s. 148; tenże, *Z dziejów królewszczyzn...*, s. 167).

¹²⁴ A. Prochaska, *Konfederacja lwowska...*, s. 728, 771; M. Wilamowski, *Magnate...*, s. 107; tenże, *Rejestr skarg...*, s. 1365–1366; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 203.

¹²⁵ Ostatnie ustalenia wskazują że zmarł między 13 XII 1464 a 17 I 1465 r. Być może prawdziwa jest informacja Zimorowica, że zmarł 1 I 1465, zob. J.B. Zimorowic, *Leopolis triplex, czyli Kronika miasta Lwowa*, w: *Józefa Bartłomieja Zimorowica Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się*, wyd. K. Heck, Lwów 1899, s. 92; M. Wilamowski, *Rejestr skarg...*, s. 1372; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 204 (przyp. 22).

¹²⁶ A. Prochaska, *Konfederacja lwowska...*, s. 771–772; M. Wilamowski, *Rejestr skarg...*, s. 1366–1368.

¹²⁷ Inw.Zam. s. 44; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 204, 312.

¹²⁸ Długosz, *Annales*, Lib. XII 1462–1480, s. 106–108; A. Prochaska, *Konfederacja lwowska...*, s. 772–773; M. Wilamowski, *Rejestr skarg...*, s. 1366–1367; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 204–205. Już Tadeusz Szulc (*Uchwały podatkowe...*, s. 76–78) wyraził wątpliwość czy Długosz przypadkiem nie połączył dwóch informacji i zauważył, że podatek

zostać przeznaczona na wykup wspomnianych królewszczyzn w ziemi lwowskiej oraz Sambora. Woły, których zebrano według Długosza ok. 20 000 sztuk, król nakazał Janowi Rzeszowskiemu kanonikowi krakowskiemu i staroście korczyńskiemu sprzedać. Za środki z tej sprzedaży wykupiono starostwa: lwowskie wraz z tenutą szczyrzecką, gliniańską i wisznińską, gródeckie oraz żydaczowskie¹²⁹. Na wykup starostwa samborskiego pieniędzy już nie wystarczyło, a w rzeczywistości również starostwa żydaczowskiego nie zdołano początkowo wykupić, gdyż pozostało na nim jeszcze 400 grzywien długu do spłacenia. Dopiero w 1468 r. król przeniósł Janowi Odrowążowi tę kwotę na starostwo samborskie, tym samym uwalniając z zastawu również Żydaczów¹³⁰. W ten sposób specjalnym podatkiem król sfinansował wykup królewszczyzn lwowskich i jednocześnie pozbył się problematycznych tenutariuszy i silnych samodzielnych panów ruskich odzyskując nieskrępowaną kontrolę nad kreowaniem relacji w elitach czerwonoruskich.

Podsumowując ten okres rządów Kazimierza Jagiellończyka, można stwierdzić z całą pewnością, że w latach 1455–1462 (czyli od zapisu zastawnego na starostwie chełmskim dla Jana Kuropatwy z Łańcuchowa do włączenia w poczet dóbr królewskich tenut bełskich), wszystkie starostwa grodowe na Rusi Koronnej i większe tenuty były w zastawie.

IV.4. W drugim okresie panowania Jagiellończyka (1465–1492), król poczynił co najmniej 327 akcji zastawniczych, w tym: 73 w ziemi

wiardunkowy mógł być przeznaczony na oblężenie Chojnic, o czym Długosz informuje dalej przy okazji majowego sejmiku w Nowym Korczynie. Wątpliwe, by szlachta ruska zapłaciła podwójny podatek wiardunkowy (24 gr z łanu!) i jeszcze oddała daninę wołu (jak twierdzi A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce (1506–1548)*, wyd. 2, Warszawa 2007, s. 54). Dlatego należy przyjąć za tym autorem (co czyni również M. Wilamowski, *Rejestr skarg...*, s. 1367), że na Rusi ustanowiono jeden podatek wiardunkowy uchwalony wraz ze szlachtą małopolską na sejmie nowokorczyńskim w celu kontynuacji oblężenia Chojnic oraz daninę jednego wołu od domu przeznaczoną na wykup królewszczyzn z rąk Odrowążów.

¹²⁹ Długosz, *Annales*, Lib. XII 1462–1480, s. 107. W tym czasie wół kosztował na Rusi od ½ grz. (SHGSan. cz. 1, s. 103; cz. 2, s. 122–123; cz. 3, s. 21, 38) do ok. 1,1 fl. węgierskiego (J. Baszanowski, *Handel wołami w Polsce XVI–XVII wieku*, wyd. 2, Szczecin 2017, s. 235). Dlatego spieniężenie takiej liczby wołów powinno dać od 16000 do ponad 23400 fl. polskich. Stan zadłużenia wykupionych tenut pomniejszony o pozostały na Żydaczowie dług 400 grz., wyniósł 5400 fl. węgierskich i 4900 grz., co daje równowartość ok. 13600 fl. polskich. Można założyć, że były pewne straty w inwentarzu żywym, zanim dokonano sprzedaży oraz koszty transportu i wyżywienia, to jednak nie wyjaśnia tak istotnej różnicy.

¹³⁰ Inw.Zam. s. 350–351 = AGAD, ASK, oddz. LIV, sygn. 13, Rejestr sum zapisanych Odrowążom na tencie samborskiej 1419–1502, k. 1–7 (dalej: Rejestr sum), k. 5; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 312.

lwowskiej, 78 w przemyskiej, 73 w halickiej, 56 w chełmskiej, 43 w ziemi bełskiej oraz 4 w sanockiej¹³¹. Wśród nich po raz pierwszy pojawiło się 9 transakcji, które można interpretować jako zastawy bez dzierżenia¹³². Można się też doliczyć najwyżej 33 transakcje będące zastawem „pierwotnym” (dotyczące 137 miejscowości, w tym kilkunastu starostw i większych kluczy), w którym czyli przekazywano w ręce zastawnika dobra znajdujące się w bezpośrednim zarządzie królewskim (ok. 10%). Jednak ta liczba może być przeszacowana, gdyż dla większości tych transakcji znamy tylko *terminus ante quem*, zatem mogą one pochodzić także sprzed panowania Kazimierza Jagiellończyka¹³³. Jeśli można doszukiwać się powodów istotnego wzrostu akcji zastawnych na Rusi Czerwonej (średnio z ok. 10 do ok. 12 rocznie), to jedną z jej przyczyn było pojawienie się wolnych od zastawu królewskich w postaci starostwa lwowskiego i żydaczowskiego, które zostały wykupione z rąk Jana Odrowąża ze Sprowy po konfederacji lwowskiej za pieniądze ze wspomnianej specjalnej daniny jednego wołu od domu złożonej przez szlachtę lwowską i miasto.

Na wiosnę 1469 r. we Lwowie i Gródku Wojciech z Żychlina podkanclerzy Królestwa przeprowadził bezprecedensową w skali całej Polski rewizję praw do dóbr ziemskich na Rusi Koronnej (tzw. rewizji listów)¹³⁴. Niewątpliwie król chciał wykorzystać tę akcję do wzmocnienia swej kontroli nad obrotem ziemią królewską oraz do poszukiwania dodatkowych środków dla skarbu. Oprócz celów fiskalnych i politycznych istotną rolę odgrywały też kwestie militarne, gdyż w protokole z rewizji Żychlińskiego,

¹³¹ BZDK [dostęp: 27.09.2025].

¹³² BZDK [dostęp: 27.09.2025]; Rew.List.Beł. s. 519–520; Inw.Zam. s. 857; MRPS 1 nr 696; MK 12 k. 21v–22 (= MRPS 1 nr 697), 130v, 132, 231 (= MRPS 1 nr 1434), 235–235v (= MRPS 1 nr 1376).

¹³³ Najpewniejsze są powtarzane zastawy dóbr uwolnionych z wcześniejszych obciążeń poprzez wykup, cesję lub zamianę. W przypadku pozostałych, nawet przy znajomości daty transakcji trzeba zawsze dopuszczać możliwość, że były to jedynie dopisania sum do wcześniejszych już istniejących zastawów.

¹³⁴ K. Górski, *Wojciech z Żychlina...*, s. 8–15; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Rewizje nadań...*, s. 289–291; M. Wilamowski, *Rejestr skarg...*, s. 1376–1379; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 184–185. Cele tej rewizji mimo obszernej literatury nadal wymagają szerszych badań. Mogła ona też być kontynuacją procesu sanacyjnego związanego z nieprawidłowościami z czasów Odrowążów (na co zwrócił uwagę już K. Górski, *Wojciech z Żychlina...*, s. 10, 15), zwłaszcza że – jak zauważa Maciej Wilamowski – podejrzane dokumenty odsyłano zazwyczaj do zbadania do Krakowa, ale 9 dokumentów Jana Odrowąża (jeden dotyczący Sambora i 8 Smotrycza na Podolu) zostało odesłanych na najbliższy sejm, który miał odbyć się w Piotrkowie, gdzie przedłożono prawdopodobnie również skargi szlachty samborskiej na swego tenutariusza (BRO s. 10, 12, 20, 40; M. Wilamowski, *Rejestr skarg...*, s. 1379).

na tle lapidarnych wzmianek o przedkładanych dokumentach wyraźnie wyróżniają się szczegółowe opisy obowiązku i wymiaru służby wojskowej przy dokumentach z nadaniami wieczystymi i lennymi¹³⁵. Kwestia potrzeb obrony Rusi była żywa przez cały XV w. To stąd w dokumentach nadawczych brały się klauzule z obowiązkiem rezydencji na Rusi zawierające frazę *pro defensione terre Russie*, a każde nadanie miało ściśle określony wymiar służby wojskowej. Jednak szczególnego znaczenia zaczęła nabierać po najazdach mołdawskich w latach 1431–1433, Seid-Achmeta w latach 1436–1454, późniejszych najazdach tatarskich z 1457 i 1469 r.¹³⁶, a w wymiarze politycznym po klęsce warneńskiej i upadku Konstantynopola¹³⁷. Aspekt zaspokojenia potrzeb obronnych Rusi w powiązaniu ze wspomnianą rewizją i procesem profesjonalizacji służby wojskowej wymaga dalszych szczegółowych badań¹³⁸.

¹³⁵ Wiele z przedkładanych dokumentów dotyczyło dziedzicznych lub lennych nadań dóbr (*littera perpetua*, *donacio perpetua*), które były rejestrowane bardzo lakonicznie. W protokole oprócz osoby przedkładającej dokument, wspominano najczęściej tylko nazwy miejscowości, których dotyczyły nadania, a czasem bardzo skrótową wzmiankę o wystawcy lub jego pieczęci. Natomiast nadzwyczaj dokładnie i w całości przytaczano wymiar służby wojskowej, jaki się należał z nadanych dóbr lub inny rodzaj służby (łowiecka, zamkowa), czy obowiązek rezydencji (BRO, *passim*).

¹³⁶ T. Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, t. 1: *Epoka przedrozbiorowa*, wyd. 2, Lwów–Warszawa–Kraków 1923, s. 224–226; Z. Spieralski, *Awantury mołdawskie...*, s. 27; tenże, *Z dziejów wojen polsko-mołdawskich...*, s. 67–68; L. Kolankowski, *Problem Krymu w dziejach jagiellońskich*, KH 49, 1935, z. 3, s. 282, 285–286, 289; S.M. Kuczyński, *Wojsko i sztuka wojenna w latach 1340–1454*, w: *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. 1: *Do roku 1648*, red. J. Sikorski, Warszawa 1965, s. 206; I. Czamańska, dz. cyt., s. 86–88, 114, 117; M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów...*, s. 47–58, 87–89, 135–137; J. Kurtyka, *Podole w średniowieczu...*, s. 146–147, 150–151; tenże, *Z dziejów królewszczyzn...*, s. 173–179, 190, 193, 198–204; B. Grekow, A. Jakubowski, *Złota Orda i jej upadek*, Warszawa 1953, s. 325, 329–330.

¹³⁷ B. Stachoń, dz. cyt., s. 105–108, 110–113, 128–129; M. Małowist, *Kaffa – kolonia genueńska na Krymie w problem wschodni w latach 1453–1475*, Warszawa 1947, s. 110 n., 151 n.; W. Swoboda, *Warna 1444*, Kraków 1994 (*Dzieje narodu i państwa polskiego*, t. 1, 13), s. 52–59; tenże, *Znaczenie i skutki Warny*, w: *Warna 1444. Rzeczywistość i tradycja*, red. I. Czamańska, W. Szulc, Poznań 1997 (Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia, 8), s. 111–117; J. Hauziński, *Odbudowa państwa Osmanów i jego organizacja wojskowa w połowie XV wieku*, w: *Świat chrześcijański i Turcy Osmańscy w dobie bitwy pod Warną. Pokłosie sesji zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w dn. 14–15 listopada 1994 r. w 550-lecie bitwy pod Warną*, red. D. Quirini-Popławska, Kraków 1995, s. 47–52; J. Kurtyka, *Z dziejów królewszczyzn...*, s. 177, 198.

¹³⁸ Wystarczy choćby wspomnieć, że sprawa obronności Rusi i Podola była poruszona na Radzie Koronnej w 1452 r. i w tym samym roku uzbrojeni w specjalne pełnomocnictwa zostali wysłani na Ruś wysocy dygnitarze: kasztelan krakowski Jan z Czyżowa i wojewoda Jan z Tęczyna, którzy mieli moc powoływania pod broń szlachty ruskiej

Potrzeby zaangażowania się rycerstwa i możnych w sprawy władcy i Królestwa poza granicami kraju (wyprawy po tron czeski i węgierski dla synów Kazimierza Jagiellończyka i kolejne wojny z państwem Krzyżackim) znacząco rosły. Po „rewizji listów” z 1469 r. zrezygnowano też wyrażnie z oparcia stałej obrony Rusi i Podola przed najazdami tatarskimi wyłącznie o zobowiązania wojskowe miejscowego rycerstwa i uznano za konieczne utrzymywanie stałej załogi w ruskich zamkach i oddziałów zaciężnych gotowych do reakcji w każdej chwili¹³⁹. To spowodowało, że Kazimierz Jagiellończyk w celu pozyskania środków i nagrodzenia służby, dość szybko musiał sięgnąć również po uwolnione z zastawu królewskiej czerwonoruskie. Starostwem lwowskim od 1465 r. zarządzał Rafał z Jarosławia, który w latach 1471–1472 zgodził się pokryć kolejne długi królewskie tym razem u Jana Baranowskiego, w zamian za zapis na dzierzonych dobrach. Ponieważ przywileje nieszawskie zabraniały zastawiania starostw grodowych, to król wyłączwszy tenutę gródecką ze starostwa lwowskiego, zastawił ją Rafałowi zapisując na niej 1000 florenów węgierskich¹⁴⁰. W tym samym czasie Kazimierz Jagiellończyk musiał na powrót zastawić także starostwo żydaczowskie, na którym zapisał wojewodzie krakowskiemu Janowi z Pilicy 3063 floreny węgierskie¹⁴¹. Dalsze potrzeby finansowe spowodowały, że w 1475 r. król zmuszony był wreszcie do zastawienia samego starostwa lwowskiego jego dotychczasowemu staroście, lecz uczynił to zapisując Rafałowi z Jarosławia sumę do wydzierżenia, zamiast zabronionej prawem antychrezy.

i podolskiej oraz dowodzenia nią by usprawnić obronę tych ziem z użyciem zobowiązanej do służby wojskowej szlachty (L. Kolankowski, *Roty Koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 r.*, „Ziemia Czerwieńska” 1, 1935, s. 141; Z. Spieralski, *Geneza i początki hetmaństwa w Polsce*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 5, 1960, s. 308, 310, 316; tenże, *Obrona potoczna*, w: *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958. VIII. Historia wojskowości*, red. S. Okęcki, Warszawa 1960, s. 83–84). Ostatnim badaczem, który poświęcił tej kwestii wiele uwagi był J. Kurtyka, *Podole w średniowieczu...*, s. 146–147, 151; tenże, *Z dziejów królewskiej...*, s. 161, 173–179, 190, 193, 198–205.

¹³⁹ L. Kolankowski, *Obrona Rusi za Jagiellonów na przełomie XV i XVI wieku*, w: *Księga Pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. 1, Lwów 1916, s. 473–475; tenże, *Roty Koronne...*, s. 141; Z. Spieralski, *Wojskowość polska w okresie odrodzenia (1454–1576)* w: *Zarys dziejów wojskowości polskiej...*, s. 280–282; tenże, *Obrona potoczna...*, s. 84–89; T. Grabarczyk, *Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2015, s. 16–21, 25–27, 30–31, 44–45, 71, 160 n., 211–214, 232–234, 249–252; K. Ginter, *Udział szlachty polskiej w pospolitym ruszeniu w XIV i XV wieku. Aspekty prawne i stan faktyczny*, Kraków 2008, s. 36, 41, 44–45, 191, 196, 207.

¹⁴⁰ MK 12 k. 23–23v (= MRPS 1 nr 756), 123v, 143v (= MRPS 1 nr 959) = Inw. Zam. s. 391.

¹⁴¹ MK 12 k. 21v–22 (= MRPS 1 nr 697), 47v–48 (= MRPS 1 nr 700).

W 1480 r. doszło do odebrania całości tej sumy (już przez Spytka z Jarosławia brata Rafała) i starostwo lwowskie powtórnie zostało uwolnione od zobowiązania¹⁴².

Interesującym i skomplikowanym przypadkiem ilustrującym jednocześnie trudną sytuację finansową władcy oraz konieczność stosowania niezwyklej ekwilibrystyki na gruncie finansowym i politycznym było uwikłanie starostwa krasnostawskiego w sprawę zdrady Piotra Komorowskiego i konfiskaty dóbr barwałdzko-żywieckich¹⁴³. W tym miejscu wystarczy zaznaczyć, że starostwo krasnostawskie zostało 30 IV 1478 r. odzyskane od Zygmunta Kierdejowicza z Pomorzan, któremu król w zamian ofiarował zastaw starostwa trembowelskiego za 4000 florenów węgierskich, z kolei wykupionego w tym celu od Stanisława z Chodcza¹⁴⁴. Koszty królewskiego przedsięwzięcia zgodził się pokryć starosta krakowski Jakub z Dębna mający właśnie objąć urząd kasztelana krakowskiego, który wyłożył na ten cel 3350 florenów węgierskich zapisanych mu przez króla właśnie na starostwie krasnostawskim, lecz pod warunkiem że nie obejmie go Piotr Komorowski¹⁴⁵. Jednak żaden z nich nie objął tego starostwa, które pozostało w rękach królewskich i 26 VII 1479 r. znajdowało się w zarządzie Jana z Przytyka i Podlodowa dworzanina królewskiego¹⁴⁶. Wkrótce, między 12 III 1481 a 14 I 1482 r. starostwo krasnostawskie zostało sprzedane z prawem odkupu biskupowi krakowskiemu Janowi Rzeszowskiemu oraz jego bratankom: Janowi [I], Andrzejowi, Janowi [II] i Stanisławowi za 8000 florenów węgierskich. Jednak już 20 II 1484 r. królewszczyzna ta po raz drugi wróciła do rąk królewskich po cesji na rzecz króla dokonanej przez biskupa Rzeszowskiego i jego bratanków¹⁴⁷. Od 28 II 1484 r. starostwem krasnostawskim

¹⁴² BJ, sygn. Dypl. 77 (regest: *Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej*, oprac. K. Nabiałek, W. Świeboda, M. Zdanek, współpr. R. Tatarzyński, t. 1, Kraków 2014, nr 222) = Mp. 5 sygn. N 381.

¹⁴³ Inw.Zam. s. 419. Rola starostwa krasnostawskiego w sprawie Piotra Komorowskiego oraz ciekawe i zmienne koleje losu tej królewszczyzny w XV w. będą przedmiotem osobnego opracowania.

¹⁴⁴ Inw.Zam. s. 420–421; MRPS 1 nr 746, 1104.

¹⁴⁵ MK 14 k. 22–22v = MRPS 1 nr 1458 (w regeście błędna suma) = Mp. 5 sygn. O 1; Urz.Mp., nr 147, 1299; F. Kiryk, *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*, Wrocław 1967 (Prace Komisji Nauk Historycznych PAN w Krakowie, nr 18), s. 76–78.

¹⁴⁶ ZKrasn. Zapisy 2 k. 132v.

¹⁴⁷ ZKrasn. Zapisy 2 k. 172v, 199v–200; MK 14 k. 54 = Mp. 5 sygn. P 8; B. Czwojdrak, *Zrzeczenie...*, s. 13–14, 17. Warto dodać, że cesja dotyczyła wyłącznie części starostwa kupionej za tę kwotę na wyderkał, zaś część wsi zastawionych wcześniej Rzeszowskiemu nadal pozostawała w rękach rodziny.

zarządzał kasztelan biecki Mikołaj Minorek z Ostrowa. W latach 1487–1490 król zabezpieczał na nim krótkoterminowe długi, najczęściej do odebrania od starosty na podstawie tzw. kwitów, lecz nie musiał wwiązywać żadnego wierzyciela w zastaw¹⁴⁸. Dopiero przed 16 X 1492 r. Krasnystaw znalazł się w zastawie Jana z Pilicy, lecz jednocześnie zgodę na jego wykup otrzymali wówczas ponownie Rzeszowscy¹⁴⁹.

Przedmiotem zastawnictwa „pierwotnego”, czyli dóbr do tej pory niezastawionych, stały się także tenuty leżące na terytoriach wcielonych do Królestwa Polskiego, które stały się częścią Rusi Koronnej. Podobnie jak wcześniej w przypadku wcielonych wołości wołyńskich: oleskiej, lubomelskiej, ratneńskiej i wietelskiej, również włączone Polski w 1462 r. księstwo bełskie, po wymarciu dziedziczącej ją gałęzi Piastów mazowieckich, jako województwo bełskie¹⁵⁰, stało się dla władcy rezerwuarem monarszych dóbr ziemskich, na których potencjalnie mógł zabezpieczać swoje zobowiązania. Jednak część dóbr królewskich w tej ziemi odziedziczonych po książętach mazowieckich już była w zastawach. Z większych tenut przykładem jest starostwo lubaczowskie, które w 1463 r. trzymał w zastawie Mikołaj Mnich z Wiśniowa. Zapewne uzyskał je z rąk książąt mazowieckich, gdyż starostą lubaczowskim był co najmniej od 1448 r. będąc jednocześnie starostą buskim, choć nie ma dowodów, aby tam miał zapisane jakieś sumy¹⁵¹. Jednak starostwo bełskie wraz z tenutami bełską, łopatyńską, sokalską, grabowiecką, tyszowiecką i horodelską było wolne od zastawu. Zarządzał nimi na początku 1462 r. Jan Łązniewski z Dłużniowa starosta bełski i jednocześnie horodelski, nominowany jeszcze przez książąt bełskich, a tytułowany nadal starostą bełskim 21 IV tego roku, już po przyłączeniu ziemi bełskiej przez Kazimierza Jagiełłończyka¹⁵². 26 IX 1462 r. Łązniewski był już wyłącznie starostą horodelskim, choć władca doceniał go za wkład jaki wniósł przy przejściu ziemi bełskiej¹⁵³. Na stanowisku starosty bełskiego zastąpił go wspomniany

¹⁴⁸ MK 98 k. 251–252v = Mp. 5 sygn. Q 220; Lib.Quit.Cas. s. 24, 90, 95, 109, 119, 124, 166; MK 14 k. 108v–109v = Mp. 5 sygn. Q 16; MK 14 k. 204 = Mp. 5 sygn. Q 37.

¹⁴⁹ Inw.Zam. s. 443 = MK 15 k. 1v.

¹⁵⁰ A. Świeżawski, *Wcielenie...*, s. 75, 85; tenże, *Ziemia bełska...*, s. 203 n., 208 n., 213 n., s. 217; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza...*, s. 92–93.

¹⁵¹ Inw.Zam. s. 855; Urz.Bel.Chełm., nr 609, 977; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza...*, s. 335.

¹⁵² AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 2, s. 192–193; Urz.Bel.Chełm., nr 307, 818; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza...*, s. 93.

¹⁵³ MK 11 s. 626–628. Za te nieocenione usługi *in conquisicione et assecucione terre nostre Belzensis ad nostram celsitudinem ac Regnum nostrum Polonie iusto et legitimo titulo devolute* otrzymał nadania na prawie dziedzicznym wsi Steniatyn i Strzyżów

w połowie 1463 r. inny zasłużony dla króla miejscowy ziemianin Dobiesław z Byszowa¹⁵⁴. Zapewne pod jego zarządem znajdowały się dobra bełskie, sokalskie, grabowieckie i tyszowieckie. Obydwaj oni, Byszowski jako starosta bełski oraz Łażniewski jako horodelski, zostali w podobnym czasie zastąpieni przez Pawła Jasińskiego starostę i tenutariusza chełmskiego i hrubieszowskiego, który wraz z funkcją starosty bełskiego objął pieczę najpewniej również nad tenutą horodelską i buską¹⁵⁵. Nie ma dowodów, aby Jasiński od razu otrzymał je w zastaw. Jednak w miarę potrzeb król stopniowo zastawiał mu poszczególne tenuty tegoż starostwa. 1 VII 1468 r. zastawił Pawłowi Jasińskiemu tenutę buską (z 9 wsiami) i łopatyńską (z 8 wsiami) za 1400 florenów węgierskich w złocie. Początkowo był to zastaw terminowy bez dzierżenia z okresem spłaty do 24 VI 1469 r. Jednak wydaje się, że król nie oddał mu tych pieniędzy¹⁵⁶. W taki sam sposób w 1472 r. król zastawił Jasińskiemu Grabowiec za 933 floreny węgierskie poręki u Jana z Pilicy, z terminem do 11 XI 1473 r. Sprawa przeciągnęła się do 24 III 1474 r., kiedy to król potwierdził mu zastaw 933 florenów na Grabowcu za konieczność zapłacenia wspomnianej poręki¹⁵⁷. Kolejną tenutą bełską zastawioną Pawłowi Jasińskiemu było Horodło. Mechanizm znów był ten sam – w 1475 r. Paweł Jasiński z Mikołaj Krejdlarem celnikiem krakowskim poręczyli za króla po połowie sumę 2300 florenów węgierskich u Marcina Zborowskiego. Przed końcem tego roku Jasiński otrzymał zastaw tenuty horodelskiej na 1150 florenów, za zapłacenie swojej połowy poręki¹⁵⁸. Około 1482 r. władca zapisał Mikołajowi Zbrożkowi z Żernik 600 grzywien na Horodle, lecz zorientowawszy się że Horodło

w ziemi bełskiej (AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 2, s. 192–193), por. A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza...*, s. 93, 356.

¹⁵⁴ Urz.Beł.Chełm., nr 308; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza...*, s. 93, 341.

¹⁵⁵ Dobiesław Byszowski po raz ostatni jako starosta bełski został wymieniony 8 XI 1466 (AGZ 19 nr 2503), zaś Jan Łażniewski jako starosta horodelski 24 III 1466 (Urz.Beł.Chełm., nr 818). Natomiast Paweł Jasiński jako starosta bełski pojawił się 18 V 1468 (Urz.Beł.Chełm., nr 308). Choć jako starosta buski i grabowiecki wzmiankowany jest o wiele później, a jako horodelski nie występuje, to z pewnością zarządzał w ramach starostwa bełskiego tymi wszystkimi tenutami (Urz.Beł.Chełm., nr 309, 610, 719).

¹⁵⁶ Rew.List.Beł. s. 519–520. W 1477 r. król dopisał mu na tenucie buskiej 1201 fl. węgierskich (Rew.List.Beł. s. 520–521), w 1482 r. kolejne 1000 fl. z rozliczenia z dzierżawy cła hrubieszowskiego oraz 40 grz. z racji wykupu sołectwa wsi królewskiej Rakobuty należącej do tenuty buskiej (MKOpor. nr 67, 141).

¹⁵⁷ MK 12 k. 130v, 132 (tu błąd w dacie rocznej); Rew.List.Beł. s. 502. W 1477 r. król dopisał mu na Grabowcu kolejną kwotę 484 fl. węgierskich i 16 gr. za zapłacenie kolejnej poręki (Rew.List.Beł. s. 502–503).

¹⁵⁸ Proch. nr 192 = MK 12 k. 204 = MRPS 1 nr 1338; MK 12 k. 204v = MRPS 1 nr 1339.

jest już obciążone zastawem u Jasieńskiego, 16 VI 1482 r. przeniósł je na Tyszowce z wsiami Mikulin i Perespa jako zastaw terminowy bez dzierżenia do 25 XII tego roku¹⁵⁹. Mimo tak wielu zapisów, królowi udało się zachować główny kompleks dóbr bełskich wolnym od zastawu. Nic nie wskazuje na to, aby wsie tenuty bełskiej wraz z zamkiem i miastem zostały obciążone jakimś długiem, podobnie jak Sokal i prawdopodobnie Tyszowce.

W tym okresie panowania Kazimierz Jagiellończyk, coraz bardziej ograniczany w swych możliwościach zastawiania dóbr monarszych, zaczął powszechniej wykorzystywać na Rusi Czerwonej inne formy zabezpieczania długu, niż zastaw antychretyczny. Jedną z nich był zastaw ekstenuacyjny, jak w wyżej opisanym przypadku starostwa lwowskiego, inną sprzedaż z prawem odkupu, czego przykładem jest również wspomniana wyżej sprzedaż około 1481 r. starostwa krasnostawskiego biskupowi krakowskiemu Janowi Rzeszowskiemu i jego bratankom za 8000 florenów węgierskich¹⁶⁰. W 1475 r. król sprzedał Jadwidze Grodeckiej również z prawem odkupu wieś Cieląż w ziemi bełskiej¹⁶¹. Władca poszukiwał też zabezpieczenia swych zobowiązań zapisując niektóre kwoty na dochodach starostw oraz urządzeniach fiskalnych i gospodarczych z nimi powiązanych. Regularne wypłacanie rat długu gwarantowało wierzycielom szybką spłatę kapitału. W 1466 r. kolejną z pożyczonych od Jana Odrowąża sum król zapisał na stacjach starostwa samborskiego, w 1475 r. zapisał Pawłowi Jasieńskiemu 100 grzywien do wybrania z cła chełmskiego i hrubieszowskiego, w 1479 r. 140 grzywien Jakubowi z Konieczpola na dochodach starostwa ratneńskiego, zaś w 1489 r. Spytkowi z Jarosławia pozostała do wydzierżenia część długu zapisanego na starostwie lwowskim, na dochodach starostwa oraz stawów w Szczercu, Michończycach i Zalesiu¹⁶². Jako swego rodzaju ekwiwalent wynagrodzenia król stosował również przyznanie dożywotniego użytkowania dóbr. Czasem było ono wyznaczane w osobnym dokumencie¹⁶³, lecz zwykle przyznanie takiej gwarancji towarzyszyło dopisaniu

¹⁵⁹ MKOpor. nr 96. Być może królowi udało się jednak spłacić tę kwotę lub przenieść ją na inne dobra bądź dochody, gdyż później Tyszowce również stawały się obiektem zabezpieczenia długów.

¹⁶⁰ MK 14 k. 54 = Mp. 5 sygn. P 8 – zob. przyp. 147.

¹⁶¹ Rew.List.Bel. s. 459.

¹⁶² Inw.Zam. s. 341, 422, 424; MK 12 k. 233v (= MRPS 1 nr 1277); 14 k. 176v (= MRPS 1 nr 2066).

¹⁶³ Przykładem jest dokument wystawiony dla Jana z Czyżowa w 1453 r. przyznający mu dożywocie na dobrach jego żydaczowskiej tenuty (Inw.Zam. s. 39, nr 42, s. 272, nr 233).

sumy, zgodzie na wykup lub innej akcji zastawniczej¹⁶⁴. W drugim okresie panowania Kazimierza Jagiellończyka gwałtownie wzrosła też praktyka zabezpieczania wierzytelności na dobrach ziemskich bez oddawania ich w użytkowanie wierzycielowi, zwana też zastawem bez dzierżenia. Niemal zawsze miała jednak ona charakter krótkoterminowy i zawierała warunek wwiazania w przypadku niespłacenia długu w określonym czasie. W razie niedotrzymania terminu, dochodziło do wwiazania w dobra będące przedmiotem zabezpieczenia i zastaw bez dzierżenia zamieniał się w bezterminowy zastaw antychretyczny (z dzierżeniem). W latach 1466–1492 odnotowano 8 przypadków zastawu bez dzierżenia w ziemiach ruskich: w 1468 r. zastaw dla Pawła Jasieńskiego zabezpieczony na tenucie buskiej i łopatyńskiej, w 1471 r. dwukrotny zastaw dla Jana z Pilicy zabezpieczony na starostwie żydaczowskim, zastaw dla Jana z Baranowa na starostwie gródeckim, zastaw dla Jana Wasilewskiego na wsi Miączyn w ziemi bełskiej, w 1472 r. zastaw dla Pawła Jasieńskiego na tenucie grabowieckiej, w 1476 r. zastaw dla Feliksa z Paniowa na Dolinie z żupami, zastaw dla Jana Białego ze Sroczkowa i Jakuba Przeskiego na tenucie szczyrzeckiej¹⁶⁵. Wiadomo z późniejszych źródeł, że zastawy na starostwie żydaczowskim i gródeckim oraz na Dolinie przeszły w zastawy antychretyczne, gdyż król nie spłacił zobowiązania w określonym terminie¹⁶⁶. Zjawisko to było zapewne efektem braku dostępnych królewszczyzn, na których można trwale zapisać długi, ale również próbą zachowania bezpośredniej kontroli przynajmniej nad niektórymi majątkami panującego. Być może był to też efekt nowego sposobu radzenia sobie z narastającym zadłużeniem i dystrybucją dostępnych środków w warunkach ciągłego niedoboru. Władcy mogli odwlekać w ten sposób w czasie spłatę licząc na dopływ gotówki ze źródeł o szybszej stopie zwrotu niż dobra ziemskie (np. z ceł, żup, podatków) lub na znalezienie kogoś, kto mógłby sfinansować zadłużenie władcy z mniejszym kosztem dla obciążenia królewszczyzn (np. rozkładając dług na mniejsze części, dopisując je do już istniejących zastawów) lub będącego bardziej perspektywicznym przy udzielaniu dalszego wsparcia.

Po 1466 r. Kazimierz Jagiellończyk coraz śміielej sięgał po dopisywanie sum i zgody na wykupy. Wówczas dokonał aż 122 transakcji powiększających kwotę zastawu na już zastawionych dobrach, co daje ok. 37% wszystkich transakcji zastawnych i wystawił co najmniej 45 konsensów

¹⁶⁴ Inw.Zam. s. 276, 420–421; Rew.List.Rus. s. 107, 153–154, 49; Proch. 210 = Inw. Zam., s. 440 = MRPS 1 nr 2091.

¹⁶⁵ Inw.Zam. s. 857; MRPS 1 nr 696; MK 12 k. 21v–22 (= MRPS 1 nr 697), 23–23v (= MRPS 1 nr 756), 130v, 132, 231 (= MRPS 1 nr 1434), 235–235v (= MRPS 1 nr 1376).

¹⁶⁶ J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 285 n., 313–314, 316 n.

wykupowych¹⁶⁷ (ok. 14%), z których co najmniej 18 wykupów zostało zrealizowanych. Wszystkich odnotowanych transakcji wykupu zastawu w tym okresie było 37, choć to liczba przybliżona i może być obarczona pewnym błędem.

W latach 1478–1482 król uwolnił z zastawu kilka tenut. Najpierw 30 IV 1478 tenutę krasnostawską poprzez przeniesienie sum na niej zapisanych Zygmuntowi Kierdejowi na tenutę trembowelską w okolicznościach opisanych już wyżej¹⁶⁸. W 1479 r. odzyskano z zastawu starostwo ratneńskie poprzez zrzeczenie się przez Jakuba z Koniecpola na rzecz króla zapisanych na nim wszystkich wierzytelności w zamian za roczną pensję 400 grzywien (choć król najwyraźniej wbrew umowie zapisał mu jedynie 140 grzywien pensji)¹⁶⁹. W 1482 r. król uwolnił z zastawu starostwo krzeszowskie poprzez przeniesienie Feliksowi z Paniowa sum zapisanych na nim na starostwo stryjskie i żydaczowskie¹⁷⁰. Starostwa ratneńskie i krzeszowskie pozostawały w zarządzie królewskim do końca panowania Kazimierza Jagiellończyka¹⁷¹. Natomiast starostwo krasnostawskie około 1481 r. ponownie opuściło ręce królewskie, a jak wspomniano wyżej, pod koniec panowania tego władcy znalazło się w zastawie Jana z Pilicy¹⁷². Pod koniec panowania Jagiellończyka z zastawu uwolniono również tenutę gliniańską, która prawdopodobnie w latach 1488–1490 została wykupiona z rąk Jana Kościeleckiego ze Skępego i jego żony Katarzyny z Żurawicy. Z pewnością przed 19 VI 1490 r. była

¹⁶⁷ Wśród nich były zarówno zgody na wykupy określonych dóbr przyznawane potencjalnym nowym zastawnikom, lecz także zezwolenia na zastaw lub „sprzedaż” dóbr wystawiane dla aktualnych tenutariuszy. Np. w 1466 r. król zgodził się, by Michał Mużyło z Buczacza zastawił 2 wsie swej tenuty Żurów i Niżny Kąt (Rew.List.Rus. s. 540–541), zaś w 1485 r. zezwolił Stanisławowi Kuropatwie na zastaw wsi Strachosław w ziemi chełmskiej (MRPS 1 nr 1840).

¹⁶⁸ Inw.Zam. s. 420–421; MK 14 k. 14–14v (= MRPS 1 nr 1458). Dokument zamiany król wystawił 30 IV 1478 r., lecz już 14 IV na roczkach ziemskich krasnostawskich Zygmunt występował jedynie z tytułem starosty trembowelskiego lub określany był jako nigdyś tenutariusz krasnostawski, zaś po raz ostatni z tytułem starosty i tenutariusza krasnostawskiego wystąpił 1 I 1478 r. (ZKrasn. Zapisy 2 k. 109, 111–113, 116–116v, 118–119), por. Urz.Bel.Chełm., nr 1569.

¹⁶⁹ Inw.Zam. s. 422, 424; MK 13 k. 6–6v = MRPS 1 nr 1495; tamże, k. 7 = MRPS 1 nr 1555.

¹⁷⁰ Rew.List.Rus. s. 261–262.

¹⁷¹ Starostą ratneńskim był w latach 1483–1494 Mikołaj Biechowski, który rozliczał się z królem z dochodów starostwa (MKOpor. nr K 71; Lib.Quit.Cas. s. 155, 194). Starostwem krzeszowskim w latach 1485–1487 zarządzał Rafał z Jarosławia kasztelan i starosta sandomierski, który przekazywał dochód do dyspozycji dworu (Lib.Quit.Cas. s. 65, 101, 129, 186, 187).

¹⁷² Inw.Zam. s. 443 = MK 15 k. 1v. Szczegółowe omówienie dziejów starostwa krasnostawskiego w XV w. znajdzie się w osobnym artykule.

już w składzie starostwa lwowskiego, gdyż wówczas rozliczał się z jej zarządu starosta Spytek z Jarosławia¹⁷³.

Podsumowując panowanie Kazimierza Jagiellończyka należy przyjąć, że na Rusi Czerwonej udało mu się uwolnić z zastawu kilka starostw grodowych. Na koniec jego rządów w rękach królewskich wolne od zastawów i zarządzane przez królewskich nominatów pozostawały: starostwo lwowskie (tenuta lwowska, szczyrzecka i gliniańska), starostwo bełskie (tenuta bełska, sokalska i tyszowiecka), starostwo ratneńskie i starostwo krzeszowskie.

IV.5. Jan Olbracht obejmując władzę był w jeszcze trudniejszej sytuacji finansowej niż jego ojciec. Długotrwałe i kosztowne konflikty osłabiły finanse państwa, a zagrożenia najazdami wydawały się większe niż kiedykolwiek dotąd. Szczególnie zagrożone były ziemie ruskie Korony zarówno przez powstały niedawno chanat krymski, jak i przez Mołdawię, która w ostatnich latach zdecydowała się na odwrócenie sojuszy, ale przede wszystkim przez Imperium Osmańskie, które na dobre usadowiło się na północnym wybrzeżu Morza Czarnego jeszcze nie tak dawno pozostającym w polskiej i litewskiej strefie wpływów¹⁷⁴. Dlatego obraz polityki zastawniczej w perspektywie Rusi Koronnej za panowania Jana Olbrachta przedstawia się jako rozpaczliwe poszukiwanie środków do sfinansowania realizacji obowiązków państwa i władcy. Konieczność stworzenia stałej zawodowej formacji strzegącej południowo-wschodnich rubieży Królestwa już dawno stała się oczywistością. Dalej jednak brakowało dla niej trwałego finansowania. Koszty generowały też inne konflikty zbrojne oraz konieczność wyłożenia sum posagowych dla sióstr królewskich (zaległych dla Jadwigi, Zofii i Anny oraz bieżącej dla Barbary). Za Jana Olbrachta dokonano łącznie 69 akcji zastawniczych: 11 w ziemi lwowskiej, 22 w przemyskiej, 6 w halickiej, 16 w chełmskiej, 9 w sanockiej i 5 w województwie bełskim. Średnio ten władca dokonywał 7,6% transakcji zastawniczych rocznie. Spośród wszystkich tych akcji aż 52 dotyczyły antychretycznego zastawu z dzierżeniem. Wśród tych

¹⁷³ AGZ 15, nr 1724, 1777, DCLXXXII, 1985; MK 14 k. 185v (= MRPS 1 nr 2117).

¹⁷⁴ L. Kolankowski, *Problem Krymu...*, s. 286, 290–293; B. Grekow, A. Jakubowski, dz. cyt., s. 330–336; L. Podhorodecki, *Chanat krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII w.*, Warszawa 1987, s. 13–14, 17–22, 24, 29–35; J. Ochmański, *Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów krymskich w XV–XVI wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 5, 1960, s. 355–357, 364–365, 388, 397; M. Małowist, dz. cyt., s. 154 n., 243–252, 274–284, 287, 294 n., 327, 333, 337–339, 342–346; I. Czamańska, dz. cyt., s. 136–137, 143–144, 147–159, 163–167; J. Kurtyka, *Podole w średniowieczu...*, s. 150–151; tenże, *Z dziejów królewszczyn...*, s. 198–200, 202–204.

transakcji było 10 przeniesień sum zastawnych na inne dobra (w tym również te redukujące przedmiot zastawu, czyli będące faktycznie rezygnacją z części dóbr), 9 wykupów zastawów przez inne osoby (same zrealizowane transakcje wykupowe bez uwzględnienie zgód na wykupy), 3 polegały na dopisywaniu kolejnych sum do już zastawionych dóbr. Spośród tak dużej liczby zastawów jedynie 2 dotyczyły nowych zastawów („pierwotnych”), które przekazywały użytkowanie dóbr pozostających dotychczas w rękach monarchy. W ramach tych akcji zastawnych zastawiono 2 pokaźne tenuty (szczyrzecka i drohobycka).

Tenutę szczyrzecką odzyskał wcześniej z zastawu Kazimierz Jagiellończyk. W 1494 r. Jan Olbracht zastawił ją staroście lwowskiemu Spytkowi z Jarosławia za 566 grzywien i 13 ½ gr, które był mu winien w wyniku rozliczenia zarządu nad starostwem lwowskim (z tenutą szczyrzecką, gliniańską i wiszneńską) w latach 1490–1494¹⁷⁵. Natomiast starostwo drohobyckie wraz ze starostwem przemyskim będąc przez kilka pokoleń w zastawie Koniecpolskich, trafiło w 1494 r. w niejasnych i tajemniczych okolicznościach w ręce królewskie¹⁷⁶. W 1496 r. starostwo przemyskie wraz z tenutami mościską i drohobycką znalazło się w zarządzie Stanisława Małdrzyka z Chodywańców, który przekazał je z Mościskami nowemu staroście przemyskiemu Mikołajowi Krezie z Bobolic. Natomiast drohobyckie pozostało w dyspozycji królewskiej, być może zarządzane dalej przez Małdrzyka. 12 VI 1497 r. król zastawił je bez dzierżenia Janowi z Sienna i Mikołajowi z Brzezia jako zabezpieczenie kwoty poręki 2000 florenów węgierskich, której dokonali za króla u Zbigniewa z Tęczyna. Król miał oddać im tę sumę do 29 IX 1497 r. pod rygorem wwiązania w starostwo drohobyckie¹⁷⁷. Jednak po upływie terminu do wwiązania nie doszło, a dobrami nadal zarządzał Małdrzyk, który wraz z żoną Małgorzatą równe 2 lata później otrzymał je w zastaw za pożyczoną królowi kwotę 1400 florenów węgierskich wraz z gwarancją dożywocia¹⁷⁸. Również tenuta mościska była przedmiotem zabezpieczenia długu jako zastaw bez dzierżenia, lecz pozostała w składzie starostwa przemyskiego¹⁷⁹. Specyficzna sytuacja dotyczyła Ratna także odzyskanego

¹⁷⁵ MRPS 2 nr 327.

¹⁷⁶ Zob. niżej, przyp. 190–194.

¹⁷⁷ MK 16 s. 65 = MRPS 2 nr 740.

¹⁷⁸ Inw.Zam. s. 452–453.

¹⁷⁹ Zapis 1500 fl. węgierskich i 500 fl. w półgroszach na tenucie mościskiej otrzymał w 1496 r. stolnik przemyski Andrzej Czuryło ze Stojanów z terminem spłaty do Wszystkich Świętych (Inw.Zam. s. 449–450), a następnie Stanisław Małdrzyk i jego żona Małgorzata dwukrotnie: 7 III 1497 r. na 1000 fl. węgierskich z terminem spłaty do Bożego Narodzenia (MK 16 s. 9 – zp. z dopiskiem: *vacat iam*) oraz 27 V kolejne 1400 fl.

z zastawu przez Kazimierza Jagiellończyka. Jan Olbracht pożyczył od starosty ratneńskiego Mikołaja z Biechowa 500 florenów węgierskich, a dla ich zabezpieczenia w 1494 r. zobowiązał się, że dopóki nie spłaci mu tej sumy, to nie odbierze Biechowskiemu Ratna, ani nie przeniesie go na inne starostwo¹⁸⁰. Zatem starostwo ratneńskie formalnie nadal pozostawało w rękach królewskich.

Wśród starostw ziem ruskich za panowania Jana Olbrachta pewne zastanowienie może budzić sposób zarządzania starostwem bełskim, które nigdy wcześniej nie było przedmiotem zastawu, choć jego części składowe (tenuta buska, łopatyńska, horodelska, czy grabowiecka) bywały w zastawach. 2 III 1493 r. na stanowisku starosty bełskiego pojawił się Henryk z Kamieńca syn Henryka kasztelana sanockiego, który sprawował ten urząd co najmniej do 3 IV 1497 r.¹⁸¹ Jednocześnie

węgierskich w zlocie do Bożego Narodzenia (MK 16 s. 61). W żadnym z tych przypadków nie doszło do wwiązania i tenuta mościska pozostała w łączności ze starostwem przemyskim.

¹⁸⁰ Inw.Zam. s. 445. Było to dzierżenie obwarowane specyficznym warunkiem. Przyjmując że Biechowski sprawował zarząd nad starostwem *ad fideles manus*, to król nie dokonał zastawu antychretycznego zabezpieczając pożyczkę w ten sposób, gdyż starosta nadal nie mógł czerpać zysków z całości tenuty, tylko musiał, jak dotychczas rozliczać się z królem. Natomiast zabezpieczeniem król gwarantował mu i jego spadkobiercom trwanie na tym urzędzie aż do spłaty zadłużenia.

¹⁸¹ CE 3 nr 394 = MK 17 k. 46; Urz.Beł.Chełm., nr 312. Część literatury (w tym również najnowszej) błędnie przyjmuje, że Henryk zginął 23 VIII 1494 r. w bitwie z Tatarami pod Wiśniowcem (K. Pułaski, *Stosunki z Mendli-Girejem chanem Tatarów perekopskich (1469–1515). Akta i Listy*, Kraków–Warszawa 1881, s. 42; F. Papée, *Jan Olbracht*, Kraków 1936, s. 74; Z. Spieralski, *Kamieniecki Jan h. Pilawa (ok. 1463–1513)*, w: PSB t. 11, s. 512; M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów...*, s. 151; K. Niemczyk, *Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku*, Katowice 2016, s. 55, 142–143) zapewne polegając na rzetelności przekazów kronikarskich Macieja z Miechowa i jego kontynuatorów (*Chronica Polonorum. [Lectiones variantes primae editionis (anni 1519)]*, w: *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 2, Kraków 1874, s. 267; *Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480–1535*, w: *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 2, Kraków 1874, s. 21 = Bernard Wapowski „*Historia Polaków*” część ostatnia (1480–1535), wyd. i tłum. K. Jasińska-Zdun, Kraków 2024 (Folia Jagellonica. Fontes, t. 41), s. 34–36; *Martini Cromeri, De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae [1555], s. 644; *Kronika Marcina Bielskiego*, t. 2: *Księga IV. V.*, wyd. K.J. Turowski, Sanok 1856, s. 894; B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858, s. 382; *Kronika polska, litewska, żmódzka i uszyskiej Rusi Macieja Strykowskiego*, t. 2, wyd. nowe, oprac. M. Malinowski, I. Daniłowicz, Kraków 1846, s. 297; Sz. Okolski, *Orbis Poloni*, t. 2, Cracoviae 1641, s. 397). Fryderyk Papée wspomina jednak, że późna tradycja heraldyczna podawała, iż Henryk został wzięty do niewoli, z której wrócił ze „zmaconym” umysłem i wkrótce zmarł, lecz widocznie autor nie dał wiary tej informacji. Jedynie Adam Boniecki jednoznacznie uznał tę informację za fakt dodając, że Henryk był uważany za poległego w bitwie pod Wiśniowcem,

w początkach jego urzędowania jako starosta bełski został wymieniony jego rodzony starszy brat Mikołaj z Kamieńca (20 V i 16 VII 1493 r.)¹⁸². Natomiast 25 V 1495 r. pojawił się na tym urzędzie drugi z braci Jan z Kamieńca¹⁸³. Zamienność występowania braci jako starostów bełskich, może sugerować, że było ono w ich wspólnym zastawie, co mogło mieć miejsce w przypadku odziedziczenia tenuty po przodkach i niedziału majątkowego. Jednak w przypadku starostwa bełskiego brak jest innych śladów zastawu dla Kamienieckich. Można też założyć, że bracia czasem występowali w zastępstwie Henryka jako starosty bełskiego lub sprawowali ten urząd wspólnie, gdyż nominacje par starostów w tym czasie były praktykowane¹⁸⁴. Jednak 28 XII 1502 r. Aleksander Jagiełłończyk przekazał starostwo bełskie Jerzemu Krupskiemu informując wprost że Jan z Kamieńca trzymał je w zarządzie (*in gubernacionem*) co wyklucza zastaw¹⁸⁵.

Wśród akcji zastawniczych przeprowadzonych przez Jana Olbrachta było aż 25 zgód na wykup (w tym zgody na sprzedaż i zastawy wystawiane dla aktualnych tenutariuszy). Ponadto król zrealizował 7 terminowych zastawów bez dzierżenia, w których dobra były tylko zabezpieczeniem długu, lecz po upływie terminu (w przypadku niespłacenia długu) mogły przekształcić się w zastawy z dzierżeniem¹⁸⁶. W większości

lecz „wrócił z niewoli i umarł bezdzietny w połowie 1496 r.” (A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. I: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 9, Warszawa 1906, s. 180). W istocie, bitwę pod Wiśniowcem Henryk z Kamieńca z pewnością przeżył. Być może rzeczywiście trafił do niewoli, był ranny lub miał inne problemy zdrowotne, jednak wystąpił jeszcze kilkanaście razy przed różnymi sądami w Królestwie, a po raz ostatni 3 IV 1497 r. (AGZ 19 nr 2386; 2409, DXXXII, 2454, 2465, 2466, 2471, 2472; ZK 203 s. 104–105; GK 24 s. 1030; 25 s. 459; K. Fedorowicz, *Dostojnicy i urzędnicy świeccy województwa krakowskiego w l. 1374–1506*, AKH 8, 1898, s. 209).

¹⁸² AGZ 17 nr 2481–2484, 2496–2501.

¹⁸³ AGZ 19 nr 431; Urz.Bel.Chełm., nr 314. Jego wystąpienie było pojedynczym wystąpieniem na roczkach, a potem przez kilka lat nie pojawiał się z tym tytułem. Po śmierci Henryka (po 3 IV 1497 – AGZ 19 nr 2472; Urz.Bel.Chełm., nr 312) rzeczywiście zastąpił go na urzędzie starosty bełskiego, którym był być może od 3 IV 1497 (choć data zapiski, w której wówczas wystąpił wydaje się błędna ze względu na wystąpienie w niej Piotra Myszkowskiego z tytułem starosty lwowskiego, którym został dopiero w 1499 r. – AGZ 19 nr 2477), a już z pewnością od 11 IV 1499 r., gdy występował już regularnie (K. Fedorowicz, dz. cyt., s. 209; ANK, SWPM-I–10, s. 229, 233, 240; AGZ 19 nr 2559; *Listy i Akta Piotra Myszkowskiego generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta zebrane przez ś. p. Adolfa Pawińskiego*, wyd. A. Lewicki, Kraków 1898, nr 26, 28), aż do 16 XI 1502 (AGZ 17 nr MCCCXV; Urz.Bel.Chełm., nr 314).

¹⁸⁴ W 1495 r. ten sam Mikołaj z Kamieńca został wwiązany w starostwo krakowskie wspólnie ze Stanisławem z Młodziejowic (Urz.Młp., nr 1302–1303).

¹⁸⁵ MK 20 k. 41 = MRPS 3 nr 676.

¹⁸⁶ Były to kolejno: 19 VI 1494 zabezpieczenie 1000 fl. węgierskich dla Andrzeja

z nich, nie doszło jednak do wwiązania po upływie terminu¹⁸⁷. W czasach Jana Olbrachta źródła nie odnotowały na Rusi transakcji sprzedaży z prawem odkupu oraz zastawów ekstenuacyjnych. Stosunkowo wiele, bo aż 8 spośród 60 akcji prawnych dotyczących zastawów przypadało na działania zmierzające do redukcji zadłużenia lub wielkości zastawionych dóbr monarszych. Król w ten sposób uwolnił od zastawu kilka królewszczyzn. Najczęściej było to ustąpienie tenutariusza z zajmowania części zastawionych dóbr bez rezygnacji z części lub całości wierzytelności, co skutkowało uwolnieniem z zastawu niektórych wsi lub tenut¹⁸⁸ (tak właśnie rzecz się miała w przypadku starostwa buskiego¹⁸⁹).

Największym sukcesem w tej dziedzinie było uwolnienie z zastawu starostwa przemyskiego z tenutami drohobyską i mościską w 1494 r., które nastąpiło w tajemniczych okolicznościach i nie pozostawiło żadnych bezpośrednich śladów źródłowych. Starostwo przemyskie obejmujące wówczas tenuty przemyską, Niżankowice, Medykę, Mościską i dystrykt drohobycki w 1440 r. zostało zastawione Przedborowi z Koniecpola. Po jego śmierci w 1460 r. odziedziczyli je jego synowie Mikołaj i Jakub z Koniecpola¹⁹⁰. Na początku rządów Jana Olbrachta nad starostwem

Czuryły na tencie Tyszowce w pow. bełskim z terminem zwrotu do 24 VI 1495 (MK 15 k. 76 = MRPS 2 nr 384); 15 VII 1496 – 1500 fl. węgierskich i 500 fl. w półgroszach dla Andrzeja Czuryły na tencie Mościska z terminem do 1 XI 1496 (Inw.Zam. s. 449–450); 7 III 1497 zabezpieczenie 1000 fl. węgierskich dla Stanisława Małdrzyka na Mościskach z terminem do 25 XII 1497 (MK 16 s. 9, zapis przekreślony z dopiskiem: *vacat iam*); 10 V 1497 – 1200 fl. (z czego 800 węgierskich w złocie i 400 w półgroszach po pół kopy za floren) dla Stanisława Derszniaka z Rokitnicy na tencie Medyka w pow. przemyskim z terminem 25 XII 1497 (MK 16 s. 52 = MRPS 2 nr 719); 27 V 1497 – 1400 fl. węgierskich dla Stanisława Małdrzyka na Mościskach z terminem do 25 XII 1497 (MK 16 s. 61); 12 VI 1497 – 2000 fl. węgierskich dla Mikołaja z Brzezia i Jana z Sienna na tencie Drohobycz do 29 IX 1497 (MK 16 s. 65).

¹⁸⁷ W przypadku zastawów na Tyszowcach dla Andrzeja Czuryły i na Medyce dla Stanisława Derszniaka nie ma źródeł, które potwierdzałyby zastaw z dzierżeniem.

¹⁸⁸ W 1493 r. Maciej biskup chełmski zrezygnował z dwóch niewielkich tenut w powiatach: halickim (Łuka, Niewieszczyń, Kunice) i trembowelskim (Kamionki, Nawratnica, Zakmyszów), zaś obciążającą je sumę 500 grz. król zapisał na innych dobrach (MRPS 2 nr 164). W 1497 r. Katarzyna Jasieńska wdowa po Pawle Jasieńskim zrezygnowała z wsi Ruda i Srebrzyszcza, a sumę na nich zapisaną król przeniósł na Siedlisko i Stulno (MK 16 s. 56 = MRPS 2 nr 724). W tym samym roku Stanisław Małdrzyk z Chodywańców ustąpił królowi swą tenutę: miasto Bóbrka z wsiami Łany Darzanowskie i Bóbrką Starą oraz zrezygnował z części obciążających ją sum, zaś pozostałe 300 grz. długu król zapisał mu z gwarancją dożywocia na wsi Hrebenne w ziemi bełskiej (MK 16 s. 67 = MRPS 2 nr 744).

¹⁸⁹ Zob. przyp. 214.

¹⁹⁰ F. Sikora, *Testament Przedbora z Koniecpola z roku 1460*, „Studia Historyczne” 26, 1983, z. 2, s. 299, 309; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici*

przemyskim panowało już trzecie pokolenie Koniecpolskich: Przedbor i Stanisław synowie Jakuba oraz Nawojka Bnińska córka Mikołaja z Koniecpola i wdowa po Macieju Mosińskim z Bnina wojewodzie poznańskim¹⁹¹. Jeszcze na początku 1494 r. Koniecpolscy występowali w aktach grodzkich i ziemskich przemyskich jako starostowie przemyscy pełniąc również swoje urzędowe funkcje¹⁹², ale już między 26 V a 28 VII 1494 r. stracili starostwo przemyskie, gdyż w źródłach jako starosta przemyski pojawił się wojewoda ruski Jan z Pilicy¹⁹³. Nie wiadomo jednak, czy Pilecki wykupił starostwo przemyskie z rąk Koniecpolskich, czy też otrzymał je w zarząd od króla, który sam odzyskał tę królewszczyznę. Po śmierci Jana z Pilicy w 1496 r. starostwa przemyskie i drohobyckie znalazło się w zarządzie Stanisława Małdrzyka z Chodywańców, który na polecenie króla dokonał w nich kontroli rozliczeń i uporządkowania spraw, zaś w 1497 r. przemyski przekazał w ręce wyznaczonego przez króla starosty Mikołaja Krezy z Bobolic¹⁹⁴.

Natomiast sprawą najbardziej głośną i bulwersującą oraz, w przeciwieństwie do uwolnienia starostwa przemyskiego, lepiej poświadczoną źródłowo, było odebranie w 1496 r. starostwa samborskiego Beacie z Tęczyna wdowie po Janie Odrowążu i ich dzieciom. Starostwo samborskie znajdowało się w rękach Odrowążów Sprowskich co najmniej od 1429 r.¹⁹⁵ Władysław III a następnie Kazimierz Jagiellończyk zapisali im na tej niewielkiej pod względem terytorium tenucie ogromne sumy¹⁹⁶.

et generosi, Łódź 1998, s. 47–48, 57–61; W. Zawitkowska, *Koniecpolscy herbu Pobóg i ich związki z Rusią Czerwoną w XV wieku*, w: *Rody na Śląsku...*, s. 160–162; Urz. Rus., nr 2017–2019.

¹⁹¹ T. Jurek, *Mosina – dobra*, w: SHGPozn. cz. 3, s. 202–203; A. Gąsiorowski, *Maciej z Bnina, zwany Mosiński h. Łodzia*, w: PSB t. 19, s. 14–15; A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka...*, s. 58–61; W. Zawitkowska, *Koniecpolscy herbu Pobóg i ich związki z Rusią Czerwoną...*, s. 162–164.

¹⁹² AGZ 17 nr 2554, 2572, 2579, 2580, 2585, CMLXI; 18 nr 2373, 3761.

¹⁹³ AGZ 17 nr CMLXVII. Szerzej na temat powrotu starostwa przemyskiego w ręce królewskie piszę w osobnym artykule.

¹⁹⁴ AGZ 18 nr 2560; *Onucu Перемишльського староства...*, s. 5–24; F. Sikora, *Pilecki Jan h. Leliwa (zm. 1496)*, w: PSB t. 26, s. 259–260.

¹⁹⁵ Proch. nr 68.

¹⁹⁶ Już sam Władysław III zapisał Piotrowi Odrowążowi ze Sprowy na starostwie samborskim łącznie co najmniej 8360 grz. (Proch. 101; ZDM 8 nr 2224, 2268, 2285, 2418; Inw.Zam. s. 218–219). Według złożonych w czasie rewizji listów 1469 r. dokumentów łączne obciążenie samego starostwa samborskiego wynosiło już 7560 grz. i 2270 fl. (nie licząc zakwestionowanego przez rewizorów dokumentu na 1700 grz.), zapisanych osobno na poszczególnych wsiach starostwa i żupach samborskich było jeszcze 2025 grz. i 200 fl. (BRO s. 9–10). W latach 1469–1493 zapisano na Samborze kolejne co najmniej 450 grz. i 2000 fl. (Inw.Zam. s. 377, 399; MK 15 k. 39v = MRPS 2 nr 240). Łącznie

Do pierwszej próby odebrania Sambora Odrowążom doszło w czasie omówionego już wyżej kryzysu skutkującego zawiązaniem w 1464 r. konfederacji lwowskiej przeciw nadużyciom starosty lwowskiego, żydaczowskiego i samborskiego Andrzeja Odrowąża ze Sprowy. Rozwiązaniem stał się podatek jednego wołu dla ziem ruskich¹⁹⁷. Jednak nie wystarczyło środków na wykup wszystkich tenut Odrowążów na Rusi i w ich rękach pozostało starostwo samborskie. Ponieważ Kazimierzowi Jagiellończykowi nie udało się odzyskać tej tenuty, przeniósł na nią część długu obciążającego nadal starostwo żydaczowskie¹⁹⁸. Wkrótce po wykupie starostw lwowskich, gdy już wiadomo było że Sambor musi pozostać w rękach Odrowążów, król zaczął dopisywać Janowi Odrowążowi ze Sprowy kolejne sumy do starostwa samborskiego¹⁹⁹. Po śmierci wojewody ruskiego Jana Odrowąża (zm. 1485) dobra odziedziczyły jego nieletnie dzieci Jan i Hieronim oraz jego żona Beata z Tęczyna córka kasztelana krakowskiego Jana Tęczyńskiego²⁰⁰, jako opiekunka synów i użytkowniczka oprawy. Kolejną próbę uwolnienia starostwa samborskiego z zastawu podjął Jan Olbracht, który być może zachęcony sukcesem, jakim okazało się przejęcie starostwa przemyskiego w 1494 r., zażądał od Beaty z Tęczyna, aby przedłożyła wszystkie oryginalne dokumenty z zapisami na Samborze w celu ich sprawdzenia i podliczenia kwoty zastawnej. Beata uczyniła to i 19 I 1496 r. otrzymała potwierdzenie, że łączna suma obliczona na podstawie tych dokumentów i przeliczona na floreny wyniosła aż 24029 florenów i 6 gr.²⁰¹ Taka suma była realnie nie do spłacenia w warunkach ciągłych i strukturalnych braków w skarbie i ogromnych potrzeb (zbliżała się między innymi wyprawa wojenna na Mołdawię), nawet przy zastosowaniu wszystkich dostępnych instrumentów, jak przenoszenie sum, poręki możnych, spłatę częściową, ratałną, wydzierżenie itp. Jan Olbracht obiecał spłacić Beacie kwoty zapisane w przedłożonych przez nią dokumentach, lecz spłacił tylko 2620 florenów węgierskich zapisanych na stacjach starostwa

kwota zadłużenia na Samborze ze znanych źródłowo kontraktów zastawnych w 1496 r. wyniosła 10035 grz. i 4870 fl. węgierskich.

¹⁹⁷ Długosz, *Annales*, Lib. XII 1462–1480, s. 106–108; T. Szulc, *Uchwały podatkowe...*, s. 76–78; M. Wilamowski, *Rejestr skarg...*, s. 1367. Zob. przyp. 128–130.

¹⁹⁸ Zob. przyp. 130.

¹⁹⁹ Inw.Zam. s. 341 = MK 17 k. 101–101v; Inw.Zam. s. 346 (regist: Rejestr sum k. 4v); Inw.Zam. s. 350–351 (regist: Rejestr sum k. 5).

²⁰⁰ F. Kyrk, *Odrowąż Jan ze Sprowy h. Odrowąż (zm. 1485)*, w: PSB t. 23, s. 549; J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 569–570.

²⁰¹ F. Kyrk, *Odrowąż Jan...*, s. 549; MK 17 k. 100 = MRPS 2 nr 552 (w regeście błędy).

samborskiego w jednym z dokumentów zastawnych wystawionym przez jego ojca w 1466 r. w Kozienicach²⁰². Sprawa przejęcia dóbr samborskich przez cały 1496 r. nadal była przedmiotem zainteresowania króla²⁰³. 7 III 1497 r. jako starosta samborski wystąpił po raz pierwszy Stanisław Małdrzyk z Chodywańców wspomniany wyżej zarządca starostwa przemyskiego²⁰⁴. Mogłoby się wydawać, że przejęcie starostwa samborskiego nastąpiło z początkiem 1497 r., jednak Małdrzyk sam wskazał w rozliczeniu z zarządu starostwem samborskim, że zarządzał nim od połowy 1495 r. Potwierdza to również data sporządzonego zapewne przez niego inwentarza starostwa samborskiego²⁰⁵. To jawne bezprawie bardzo zbulwersowało możnych i szlachtę. Przejęte starostwo samborskie król przekazał w zarząd sprawdzonemu urzędnikowi jakim okazał się Stanisław Małdrzyk z Chodywańców, który po raz kolejny (po starostwie przemyskim) wprowadzał odzyskaną z zastawu tenutę do substancji majątków królewskich. Z wyjątkiem wspomnianych 2620 florenów, Beata z Tęczyna ani jej synowie nie otrzymali od króla żadnych innych sum zapisanych im na starostwie samborskim. 7 V 1498 r. Beata skwitowała króla z zapłacenia jej 3000 florenów węgierskich oprawy posagowo-wiennej zapisanej jej przez męża na starostwie samborskim²⁰⁶. Natomiast 20 XII 1498 r. król sprzedał jej z prawem odkupu zamek i miasto Rawa na Mazowszu za 1500 grzywien i 1600 florenów węgierskich²⁰⁷. Być może to był rodzaj nieznacznej rekompensaty za utracone starostwo samborskie.

Trzecią tenutą uwolnioną przez Jana Olbrachta z zastawu, co nie wzbudziło już takich kontrowersji były starostwa chełmskie, hrubieszowskie, buskie i horodelskie. Starostwo chełmskie i hrubieszowskie było od 1463 r. w zastawie podskarbiego Królestwa i kasztelana sandomierskiego Pawła Jasieńskiego. Łączna suma obciążająca te starostwa, jaka uzbierała się w wyniku wielu drobnych zapisów, wynosiła nie mniej niż 1840 florenów węgierskich i 1225 grzywien monety polskiej²⁰⁸. Paweł

²⁰² MK 17 k. 101–101v = MRPS 2 nr 554.

²⁰³ 25 XI 1496 r. jeden z Melsztyńskich, którzy nadal mieli pretensje do Sambora, otrzymał list od zaprzyjaźnionego doradcy z otoczenia królewskiego informujący, że król interesuje się tenutą samborską Beaty Odrowążowej i żeby nie zwlekając przedstawił swoje roszczenia do tych dóbr (AGZ 6 nr 146; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, s. 174).

²⁰⁴ MRPS 2 nr 653.

²⁰⁵ MK 17 k. 286; AGAD, ASK, oddz. LVI, sygn. 250, Inwentarz starostwa samborskiego z 1495 r., k. 2–5.

²⁰⁶ ZK 153 s. 172–173.

²⁰⁷ MRPS 2 nr 1341, 1344.

²⁰⁸ Inw.Zam. s. 40–41, 308, 343, 347, 352–353, 367–368, 369–370, 388–389, 388 (= MRPS 1 nr 822), 392 (= MRPS 1 nr 997), 400, 427; MRPS 1 nr 521, 835, 1277.

trzymał też od 1468 r. w zastawie starostwo buskie (klucze buski i łopatyński) i na podstawie dwóch zapisów w 2601 florenach węgierskich łącznie²⁰⁹. Natomiast na tenucie horodelskiej miał od 1475 r. zastaw na 1150 florenów węgierskich²¹⁰. Zastawy dwóch ostatnich starostw uzyskał będąc starostą bełskim i w gruncie rzeczy sprawując zarząd nad obydwoma tymi tenutami. Po jego śmierci (między 2 I a 9 II 1485 r.) zapisy, a tym samym i tenuty zostały odziedziczone przez jego nieletnich synów, a w praktyce zarządzała nimi wdowa Katarzyna z Oleśnicy bratanica biskupa krakowskiego Zbigniewa kardynała Oleśnickiego²¹¹. Już 7 XI 1485 r. starostwo horodelskie miał w swoich rękach Jan Feliks Szram Tarnowski, choć nie wiadomo, czy sam wykupił je od Katarzyny Oleśnickiej, czy uczynił to król, a Tarnowski otrzymał starostwo z jego rąk w zarząd²¹². Przez jakiś czas wdowa po Jasieńskim dysponowała starostwem chełmskim i hrubieszowskim, gdyż jako starościna chełmska wystąpiła jeszcze 13 II 1492 r. Po tym czasie obydwie zostały być może wykupione przez Jana Kamienieckiego ich następnego starostę²¹³. W 1497 r. Jan Olbracht chcąc przejąć tenutę buską początkowo planował przenieść zapisane na niej sumy na tenutę horodelską, lecz zmienił zdanie i 16 V 1497 r. przeniósł Katarzynie z Oleśnicy zapisane na tenucie buskiej 600 florenów węgierskich i 958 grzywien na klucz wsi na Mazowszu²¹⁴. Należy jeszcze wspomnieć o starostwie drohobyckim, które 29 IX 1499 r. król zastawił Stanisławowi Małdrzykowi i jego żonie Małgorzacie zapisując na nim sumę 1400 florenów węgierskich pożyczoną na potrzeby Królestwa. Jednak już 16 III 1501 r. sam przeniósł tę sumę Małdrzykom ze starostwa drohobyckiego na wsie Letnia,

²⁰⁹ Rew.List.Beł. s. 519–520, 520–521.

²¹⁰ Proch. nr 192 = MK 12 k. 204 = MRPS 1 nr 1338; MK 12 k. 204v = MRPS 1 nr 1339.

²¹¹ K. Górski, *Jasieński Paweł (zm. 1485)*, w: PSB t. 11, s. 32.

²¹² M. Wilamowski, *Tarnowski (z Tarnowa) Jan Feliks zwany Szram h. Leliwa*, w: PSB t. 52, s. 424. Tarnowski zapewne równolegle objął też starostwo bełskie (poświadczony 29 XI 1487), które również wakowało po śmierci Pawła Jasieńskiego, choć nie było u niego w zastawie (AGZ 19 nr 2058; W. Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985, s. 333; Urz.Beł.Chełm., nr 310, 818).

²¹³ ZCh. Zapisy 2 k. 575v. Jan Kamieniecki po raz pierwszy wymieniony został jako starosta chełmski 22 IX 1496 (Urz.Beł.Chełm., nr 1414). Być może Kamieniecki był już starostą mianowanym przez króla, który sam w tym czasie przejął starostwo chełmskie i hrubieszowskie z rąk Katarzyny, gdyż z pewnością w zarządzie starostwo chełmskie trzymał już Jakub z Buczacza jeden z następców Kamienieckiego, a przed nim być może także Zawisza Róża z Boryszowic (MRPS 3 nr 6, 2856; K. Fedorowicz, dz. cyt., s. 209, 211; Urz.Beł.Chełm., nr 1415, 1416).

²¹⁴ MK 16 s. 58–59 = MRPS 2 nr 727.

Medenice, Bilecz, Horucko i połowę Howni powtórnie uwalniając starostwo od zastawu, mimo że zagwarantował Małdrzykowi dożywocie na starostwie drohobyckim²¹⁵.

Wszystkie trzy wyżej opisane królewskie przedsięwzięcia, oprócz tego, że doprowadziły do odzyskania z zastawu dużych i intratnych królewskich czynszów, łączą jeszcze w sobie inne cechy. Tenutariuszkami wszystkich trzech tenut były kobiety, najczęściej wdowy działające z tytułu opieki nad swym nieletnim potomstwem i wdowiej oprawy lub dziedziczące tenuty po ojcu. Dziedzicami tych tenut byli ludzie młodzi, często niepełnoletni, niedoświadczeni i nie mający wpływów i pozycji swych przodków, którzy te tenuty otrzymali w zastaw. Dla króla i jego najbliższych doradców mogli wydawać mało użyteczni w tym czasie, a jednocześnie tenuty, które dziedziczyli (a formalnie zapisy na tych tenutach) były niezwykle łakomym kąskiem dla wszystkich (dla władcy jako kolejne narzędzie do dyspozycji i dla jego otoczenia jako potencjalnych beneficjentów). Uwagę zwraca również to, że proces przejmowania królewskich czynszów był nie do końca przejrzysty, a nawet sprawia wrażenie celowo niejasnego, choć może to też wynikać z nielicznych wiadomości na jego temat, co dotyczy zwłaszcza sprawy Odrowążów. Pozostawiła ona niezbyt obszerną i niepełną dokumentację. Taki brak formalizmu i wręcz samowola króla wzbudzała z pewnością sprzeciw i oburzenie na tyle powszechne, że wkrótce po śmierci Jana Olbrachta, 17 IX 1501 r. *interrex* książę kardynał Fryderyk Jagiellończyk i senatorowie nie czekając na elekcję nowego władcy, cofnęli decyzję zmarłego króla przywracając Beacie z Tęczyna oraz jej synom Janowi i Hieronimowi Odrowążom starostwo samborskie²¹⁶. Przywrócono jej wówczas zapisy: 2000 florenów zapisanych na stacjach dystryktu samborskiego, 3000 florenów oprawy Beaty z Tęczyna oraz 4000 florenów z racji pożyczek, które Odrowążowie niegdyś udzielili polskim władcom. Jednocześnie Fryderyk Jagiellończyk i senatorowie wysłali staroście samborskiemu Stanisławowi Małdrzykowi list z informacją o mającym nastąpić zwrocie starostwa²¹⁷.

Podsumowując panowanie Jana Olbrachta można stwierdzić, że król dysponując początkowo na Rusi kilkoma wolnymi od zastawów tenutami (starostwo lwowskie, ratneńskie i bełskie) powiększył je o kolejne (starostwo przemyskie, drohobyckie, samborskie, chełmskie, hrubieszowskie, horodelskie i buskie).

²¹⁵ MK 19 k. 17–17v = MRPS 2 nr 1450; 20 k. 44v (brak końcowej cz. dokumentu) = MRPS 3 nr 689 (błędna suma podana w regeście).

²¹⁶ MK 17 k. 228–228v = MRPS 3 nr 11.

²¹⁷ MK 17 k. 228v = MRPS 3 nr 12.

IV.6. Za panowania Aleksandra Jagiellończyka nastąpił oficjalny kres zastawów antychretycznych dóbr królewskich. Dlatego szczególnej uwadze należy poddać jedynie część jego krótkiego panowania 1501–1504, do czasu gdy sejm piotrkowski, a potem król ogłosili tzw. Statut Aleksandra datowany na 13 III 1504 r., w tym zwłaszcza konstytucję *De modo bonorum regalium inscribendorum*, która zabraniała władcy tego typu zastawów dóbr domeny monarszej bez wskazania pilnej potrzeby i uzyskania zgody stanów sejmujących²¹⁸. We wskazanym czasie król przeprowadził 69 akcji prawnych związanych z zastawami i innymi formami oddania użytkowanie dóbr domeny, z których 7 miało miejsce w ziemi lwowskiej, 24 w przemyskiej, 3 w halickiej, 20 w chełmskiej, 2 w sanockiej oraz 13 w województwie bełskim²¹⁹. Spośród nich, 33 akcje zastawowe dotyczyły zastawu antychretycznego z dzierżeniem, z czego 7 dopisania kolejnej kwoty do zastawu, aż 5 przeniesień sum zastawnych na inne dobra oraz jedna wykupu zastawu. Król wystawił w ramach tej kategorii aż 20 zgód na wykup zastawu. Oprócz zabiegów związanych ściśle z zastawem antychretycznym, król przeprowadził też dwie sprzedaży z prawem odkupu²²⁰ oraz jeden raz oddał tenutę w użytkowanie dożywotnie bez zapisywania sum. Ponadto dokonał też aż 7 terminowych zastawów bez dzierżenia.

Spośród wszystkich wspomnianych działań dotyczących zastawów i innych form oddawania w użytkowanie dóbr domeny, 10 czynności dotyczyło dóbr nie będących w zastawie. Jedną z nich jest ów zwrot tenuty samborskiej Odrowążom dokonany jeszcze w okresie bezkrólewia, który Aleksander Jagiellończyk zatwierdził i wcielił w życie²²¹. 9 IV 1502 r. król wraz z żupą drohobycką, dolińską i cłem gródeckim

²¹⁸ VL t. 1, s. 134–136 = VC t. 1, wol. 1, s. 130 (*Statuta Alexandri Regis...*, p. 7: *De modo bonorum regalium inscribendorum*); A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 67–73; K. Chłapowski, *Realizacja reform...*, s. 11.

²¹⁹ BZDK [dostęp: 27.09.2025].

²²⁰ 4 II 1502 r. król sprzedał z prawem odkupu arcybiskupowi lwowskiemu Andrzejowi Róży z Boryszowic wieś Małochwiej z 7 wsiami należącymi wcześniej do starostwa krasnostawskiego. Wydaje się, że ten klucz arcybiskup trzymał już w zastawie, gdyż brak jakiegokolwiek wzmianki o konieczności wykupu i o innych tenutariuszach. Dobra te były wcześniej w tencucie Rzeszowskich i być może Boryszowski wykupił je od nich. Król zabezpieczył w ten sposób dług 200 grz., które Jan Olbracht pożyczył od bratanków arcybiskupa i nigdzie nie zapisał oraz 530 fl., które sam Aleksander wziął na siebie z rąk Olechny Skoruty (MK 17 k. 300–300v = MRPS 3 nr 219, 220).

²²¹ 27 I 1502 r. Aleksander przyjął rozliczenie Stanisława Małdryka z zarządu tencucami samborską i drohobycką, a już 30 I zapisał na starostwie samborskim Janowi Odrowążowi ze Sprowy i jego matce Beacie z Tęczyna 3000 fl. i 400 fl. w monecie wspólnej (MK 17 k. 285v–286 (= MRPS 3 nr 164), 286–286v (= MRPS 3 nr 165); Rejestr sum k. 6v).

zastawił mieszczaninowi krakowskiemu Imramowi synowi Salomona również miasto Drohobycz wraz ze starostwem uwolnione wcześniej z zastawu zapisując na nich 5000 florenów węgierskich długu²²². 26 IV 1502 r. władca oddał podskarbiemu Królestwa Jakubowi z Szydłowca w dożywotnie użytkowanie klucz krzeszowski w ziemi przemyskiej²²³. 31 III 1502 r. król zabezpieczył Piotrowi Herburtowi z Odnowa i Felsztyna 3000 florenów²²⁴ długu na starostwie przemyskim z bardzo krótkim terminem zwrotu (do 16 IV 1503). Król nie zwrócił mu tych pieniędzy do tego czasu, gdyż 7 V tego roku Piotr Odnowski dzierżył już starostwo przemyskie, a władca zwolnił z przysięgi strzeżenia dóbr dotychczasowego starostę Stanisława Kmitę z Wiśnicza oraz dopisał Herburtowi kolejne 1000 florenów na tej tenucie²²⁵. Ponadto już 24 III 1502 r. Aleksander Jagiellończyk zapisał Janowi Kamienieckiemu staroście buskiemu 1400 florenów niezabezpieczonego długu zaciągniętego przez Jana Olbrachta oraz 500 florenów własnej pożyczki na starostwie buskim (tenutach buskiej i łopatynskiej) z terminem spłaty do 16 IV 1503 r. Król nie spłacił jej do tego czasu, więc zabezpieczenie przeszło w zastaw

²²² MK 19 k. 76–77 = MRPS 3 nr 376; J. Laberschek, *Salomon (Salomonowic) Imram (Emeram) h. Łabędź*, w: PSB t. 34, s. 377; W. Bukowski, *Salomonowie herbu Łabędź. Ze studiów nad patrycjatem krakowskim wieków średnich*, w: *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. W. Bukowski, K. Ożóg, F. Sikora, S. Szczur, Kraków 1995, s. 132.

²²³ MK 19 k. 98–98v = MRPS 3 nr 477; M. Lubczyński, J. Pielas, *Szydłowiecki Jakub h. Odrowąż*, w: PSB t. 49, s. 548.

²²⁴ Z tej kwoty, 2000 fl. węgierskich miało być w złocie, a 1000 fl. we wspólnej monecie liczonej po pół kopy, czyli 30 gr. za florena: MK 17 k. 339 (= MRPS 3 nr 348).

²²⁵ MK 17 k. 339 (= MRPS 3 nr 348); 20 k. 60 (= MRPS 3 nr 755, 756); A. Kamiński, *Kmita Stanisław z Wiśnicza (Sobienia, Sobieński) h. Śreniawa*, w: PSB t. 13, s. 101; R. Trawka, *Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków 2005, s. 353–354; O. Łaszczyńska, *Ród Herburtów w wiekach średnich*, Poznań 1948 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej, t. 14, z. 4), s. 74. Stanisław Kmita, który zarządzał dotychczas starostwem przemyskim nie dał za wygraną i uzyskując od króla zgodę na wykup doprowadził 24 XI 1503 r. do zawarcia ugody z Piotrem Herburtem w sprawie wykupu od niego starostwa przemyskiego za łączną kwotę 4000 fl. zapisaną Odnowskiemu przez króla (MK 20 k. 116v = MRPS 3 nr 991). Warunki wykupu nieco się zmieniły i ostatecznie Kmita wykupił starostwo przemyskie za 2100 fl. węgierskich w złocie, 1000 fl. we wspólnej monecie liczonej po pół kopy, czyli 30 gr. za florena i 900 fl. węgierskich liczonych po 16 skojców, czyli po 32 gr. za florena (MK 20 k. 216v–217 = MRPS 3 nr 1393; R. Trawka, dz. cyt., s. 354, przyp. 335 – tam nieścisłości: floren nie po 60 skojców tylko po 16). Przed 12 I 1504 Kmita już był tenutariuszem przemyskim, gdyż wtedy otrzymał zgodę od króla na zastaw tenuty Mościska i wsi Laszki Andrzejowi Czuryłe za 800 fl. w półgroszach liczonych po 16 gr za floren (MK 20 k. 157–157v = MRPS 3 nr 1176).

antychrystyczny²²⁶. 14 VI 1502 r. władca zabezpieczył wójtowi chełmskiemu Pawłowi Kamińskiemu z Pomianowa 300 florenów węgierskich długu na starostwie chełmskim z terminem spłaty do najbliższego Bożego Narodzenia, którego także nie dotrzymał, dlatego powinien wwiązać Kamińskiego w starostwo²²⁷. Jednak widocznie król nie chciał dopuścić do zmiany na tak istotnym starostwie grodowym, dlatego 10 I 1503 r. przeniósł Kamińskiemu zapis tego długu na tenutę horodelską, natomiast na starostwie chełmskim zapisał Jerzemu Krupskiemu sumę 438 grzywien, którą ten wyłożył wcześniej jako starosta na budowę obwarowań zamku chełmskiego²²⁸. W ten sposób zarówno starostwo horodelskie jak i chełmskie trafiło ponownie w zastaw. Ostatnią tenutą, którą zastawił Aleksander Jagiellończyk było Ratno. 22 XII 1501 r. król zapisał Jakubowi Siekluckiemu 500 florenów długu na Ratnie, a 2 IX 1503 r. kolejne 500 florenów węgierskich w złocie w nagrodę za poselstwo do Władysława Jagiellończyka²²⁹.

Aleksander Jagiellończyk nie należał do władców, który zanotowałby pozytywny bilans pomiędzy dobrami odzyskanymi z zastawu, a na nowo zastawianymi. Ten władca dokonał jedynie dwóch uwolnień z zastawu. W przypadku Przemyśla, którego sam wcześniej zastawił, 9 III 1504 r. doprowadził do uwolnienia z zastawu tego starostwa z rąk Stanisława Kmity przenosząc mu zapisane na nim sumy z całości starostwa przemyskiego na jego tenutę mościską i Niżankowice²³⁰. Uwolnił zatem jedynie urząd grodzki z jurysdykcją i zamkiem przemyskim, miastem i wsiami przynależącymi do tenuty zamkowej. W przypadku Drohobycza jedynie potwierdził dokonane przez Jana Olbrachta przeniesienie sum zastawnych z całości starostwa drohobyckiego na jego kilka wsi²³¹.

IV.6. Podsumowując tę charakterystykę – w przypadku zastawów na Rusi zwraca uwagę dość późne wykorzystanie tego narzędzia oraz ostrożne używanie do 1434 r. zapewne z powodu zapóźnienia

²²⁶ Rew.List.Bel. s. 522–523; MK 17 k. 329–329v = MRPS 3 nr 339.

²²⁷ MK 20 k. 18 = MRPS 3 nr 555.

²²⁸ MK 20 k. 46–46v (= MRPS 3 nr 685), 46v–47 (= MRPS 3 nr 686); I. Kaniewska, Z. Wdowiszewski, *Krupski Jerzy h. Korczak*, w: PSB t. 15, s. 418; A. Gruszka, *Starostowie chełmscy w epoce jagiellońskiej*, Chelm 2002, s. 43–45; W. Bondyra, *Starostowie chełmscy w XVI wieku. Charakterystyka grupy*, „Annales Universitatis Mariae Curiae-Skłodowska. Sectio F.” 46/47, 1991/1992, z. 7, s. 137–138, 143, 145, 149, 155.

²²⁹ MK 20 k. 94v (= MRPS 3 nr 902); 21 k. 183–183v; J. Kurtyka, *Sieklucki Jakub h. Jastrzębiec*, w: PSB t. 36, s. 579–580.

²³⁰ MK 20 k. 216v–217 = MRPS 3 nr 1393.

²³¹ MK 19 k. 17–17v = MRPS 2 nr 1450; 20 k. 44v (brak końcowej cz. dokumentu) = MRPS 3 nr 689 (błędna suma podana w regeście).

gospodarczego prowincji i lepszych możliwości, jakie jeszcze wtedy dawały władcy alienacje wieczyste. Także gwałtowny wzrost liczby zastawów ruskich za panowania Władysława III oraz chaotyczny, a czasem wręcz paniczny charakter ich dokonywania każe sądzić, że w kancelarii w okresie węgierskim wkładał się bałagan i panował pośpiech. Symptomami tego było np. zastawianie tych samych dóbr kilku różnym osobom w bardzo krótkim czasie, zastawianie dóbr o wiele wcześniej zastawionych lub nadanych innym osobom, czy znacznie więcej pomyłek i przeinaczeń w nazwach miejscowości i w określaniu ich położenia terytorialnego. W działalności zastawniczej Kazimierza Jagiellończyka na Rusi można dopatrzeć się początkowo dużej ostrożności w stosowaniu dopisywania sum i zgód na wykupy, być może z powodu braku sprawczości albo niechęci do ingerencji w strukturę użytkowania królewskich ziem na tym terytorium, czy też konfliktu z częścią elit czerwonoruskich i ogólnopolskich na tle polsko-litewskiego sporu terytorialnego. Wyjątkiem był zastaw starostw w północnej części ziemi chełmskiej. Po złagodzeniu kryzysu polsko-litewskiego w 1454 r. Kazimierz Jagiellończyk stał się aktywniejszy w działalności zastawniczej na Rusi, zwłaszcza wojna trzynastoletnia spowodowała dynamiczny wzrost długu lokowanego na domenę w ziemi chełmskiej, od 1462 r. również bełskiej. Natomiast uwolnienie z rąk Odrowążów królewskich ziem lwowskich zaowocowało włączeniem tych majątków z powrotem w obrót zastawniczy. W ostatniej fazie swego panowania Kazimierz Jagiellończyk kreatywnie wykorzystywał wszystkie narzędzia związane z zastawnictwem dóbr królewskich, jednocześnie różnymi sposobami dążąc do uwolnienia z zastawu jak największej liczby królewskich ziem. Od początków wojny trzynastoletniej, gdy wszystkie większe tenuty czerwonoruskie były w zastawie, do końca swego panowania, król ten doprowadził do uwolnienia z zastawu wielu z nich (starostwo lwowskie, ratneńskie, krasnostawskie, kamionackie i krzeszowskie). Jan Olbracht chciał kontynuować politykę ojca w tym względzie, lecz czynił to mniej zrećźnie i w mniejszym stopniu trzymając się formalizmu prawnego, co wzbudzało sprzeciw i doprowadziło do reakcji możnowładczej w okresie *interregnum* i za panowania Aleksandra Jagiellończyka do 1504 r.

V

Przeprowadzanie analiz w oparciu o kwoty zastawne w celu ustalenia wiarygodnej sumy zadłużenia czerwonoruskich królewskich ziem na obecnym etapie zaawansowania prac, nie jest w pełni możliwe ze

względem na zidentyfikowane luki źródłowe. Źródła w wielu przypadkach jasno wskazują na istnienie zastawów, lecz brakuje informacji o kwotach. Dlatego taka analiza nie da spodziewanych rezultatów. Na 1149 wszystkich zarejestrowanych akcji prawnych związanych z zastawami na Rusi Czerwonej, znana jest kwota zastawna dla 793 z nich, w tym z czasów: Władysława Jagiełły (102), Władysława III (272), Kazimierza Jagiellończyka (304), Jana Olbrachta (42) i Aleksandra Jagiellończyka (42)²³². Jednorazowe kontrakty zastawne na Rusi opiewały na kwoty od 10–20 grzywien po wielotysięczne zastawy. Najniższe sumy dotyczyły zwykle zapisów na pojedynczych wsiach, najczęściej w czasach Władysława Jagiełły²³³. Wśród największych transakcji zastawnych były zapisy: 3000 grzywien na Samborze w 1442 r., 4000 florenów węgierskich na starostwie przemyskim w 1504 r., 5000 florenów zabezpieczonej pożyczki na starostwie drohobyckim w 1502 r. oraz sprzedaż z prawem odkupu starostwa krasnostawskiego w 1481 r. za 8000 florenów węgierskich²³⁴. Najwyższą kwotę (1000 grzywien) Władysław Jagiełło zapisał w 1431 r. księciu Siemowitowi V na starostwie żydaczowskim²³⁵. Za Władysława III rekordowym zapisem było 3000 grzywien na Samborze dla Piotra Odrowąża ze Sprowy, zaś za Kazimierza Jagiellończyka wspomniana sprzedaż na wyderkafora za 8000 florenów biskupowi krakowskiemu Janowi Rzeszowskiemu i jego bratankom, a wśród zastawów

²³² BZDK [dostęp: 27.09.2025].

²³³ 1415 – 20 grz. dla Pelki ze Służowa na wsi Makuniów (ZDM 6 nr 1801); 1419 – 20 grz. dla Piotra ze Sprowy na wsi Artasów (ZDM 7 nr 1887); 1422 – 20 grz. dla Jakuba z Malic na wsi Bucików (ZDM 7 nr 1929); 1423 – 20 grz. dla Jakuba z Malic na wsi Okno (ZDM 7 nr 1936); 1423 – 10 grz. dla Mikołaja Herburta na wsi Kołopiec i osobno 20 grz. (ZDM 7 nr 1953, 1937); 1423 – 20 grz. dla Dobiesława ze Sprowy na wsi Mistkowice (ZDM 7 nr 1944); 1433 – 20 grz. dla Mikołaja Rychlika z Krukienic na wsi Mokrotyn (ZDM 7 nr 2139); 1433 – 20 grz. dla Dobiesława ze Sprowy na wsi Babina (Proch. 94); 1439 – 20 grz. dla Mikołaja Nosa ze Słupowa na wsi Styniawa (ZDM 8 nr 2207); 1439 – dla Olechna na wsi Komarów (AGZ 9 nr 43); 1439 – 20 grz. dla Piotra Konińskiego na wsi Letyczów i w 1440 osobno 10 grz. (ZDM 5 nr 1459, 1466); 1456 – 20 grz. dla Piotra Mamaja z Buszkowic na wsi Braniew (MRPS 1 nr 252, 258); 1470 – 20 grz. dla Macieja ze Starej Łomży na wsi Rostwiany (MRPS 1 nr 649) i dla Mikołaja Zbrozka z Żerników na wsi Szpikłósy (Proch. nr 177); 1471 – 20 grz. dla Adama z Orzeka na wsi Siedliska (MRPS 1 nr 710); 1477 – 20 grz. dla Węclawa z Nieborowa na wsi Bereść (Proch. nr 197); 1478 – 20 grz. dla Wojciecha Borowskiego na tencucie kozłowskiej i w 1486 osobno 10 grz. (MRPS 1 nr 1827); 1484 – 20 grz. dla Dzierśława Uhnowskiego na wsi Petryków (MRPS 1 nr 1653).

²³⁴ ZDM 8 nr 2379; MK 14 k. 54 (= MRPS 1 nr 1637) = Mp. 5 sygn. P 8; 19 k. 76–77 (= MRPS 3 nr 376); 20 k. 157–157v (= MRPS 3 nr 1176); Inw.Zam. s. 420–421; ZKrasn. Zapisy 2 k. 172v, 199v–200.

²³⁵ MRPC nr 7 = Proch. nr 75.

zapis 3350 florenów węgierskich również na starostwie krasnostawskim dla Jakuba z Dębna²³⁶. Za panowania Jana Olbrachta najwyższą kwotą zapisu było zaledwie 2000 florenów węgierskich na Samborze dla Beaty z Tęczyna. Natomiast Aleksander Jagiellończyk zastawił starostwo przemyskie aż za 4000 florenów węgierskich²³⁷. Zsumowane obciążenia poszczególnych tenut były jednak znacznie wyższe, co dobrze obrazuje dokonane w 1497 r. w kancelarii królewskiej podsumowanie długu na Samborze obliczone na podstawie przedłożonych przez tennariuszy dokumentów zastawnych i przeliczone na floreny wyniosło 24029 florenów²³⁸. Zbliżoną sumę musiano w 1465 r. zapłacić Odrowążom za starostwa lwowskie i żydaczowskie. Natomiast podsumowanie zadłużenia obciążającego starostwo żydaczowskie około 1458 r. wpisane do Metryki Koronnej podaje kwotę 3700 grzywien i 500 florenów węgierskich²³⁹. Około 1473 r. Kazimierz Jagiellończyk kupił od Jerzego Strumiły z Dmoszyna za ogromną kwotę 12000 grzywien część klucza kamionackiego będące własnością dziedziczną (Batiatycze, Darnów, Żeldec, Czestynie i Nahorce i wójtostwo w mieście Kamionce wraz z zamkiem) w zamian za ustąpienie z zastawu pozostałej części klucza (Kamionka i Łany) w ziemi lwowskiej oraz pozostawienie Jerzego i jego żony Elżbiety z Podosia w dożywociu na całości tej tenuty²⁴⁰. Jednak trudno wysnuwać na tej podstawie wnioski, zwłaszcza dotyczące stanu zadłużenia poszczególnych tenut na początku XVI w., gdyż jak wynika z porównana protokołu „rewizji listów” z 1469 r. z zebrany materiał źródłowy rejestrującym kontrakty zastawne, nie mamy informacji o dużej części zapisanych na nich sum.

Znacząca większość zapisów pieniężnych na dobrach ziemskich na Rusi Czerwonej czyniona była w groszach, a czasem półgroszach (8 razy)²⁴¹ bitych w Królestwie Polskim i liczonych na sposób polski, czyli w grzywnach po 48 groszy, rzadziej w kopach (po 60 groszy), bo tylko 9 razy²⁴². Pod koniec XV w. sporadycznie zapisywano we florenach

²³⁶ ZDM 8 nr 2379; MK 14 k. 54 = MRPS 1, nr 1637 = Mp. 5 sygn. P 8; Inw.Zam. s. 420–421; MK 14 k. 22–22v (= MRPS 1 nr 1458 – w regeście błędna suma) = Mp. 5 sygn. O 1.

²³⁷ MK 15 k. 39v (= MRPS 2 nr 240); 20 k. 116v (= MRPS 3 nr 991).

²³⁸ MK 17 k. 100 = MRPS 2 nr 552 (błędy w regeście).

²³⁹ MK 11 s. 34 = MRPS 1 nr 382.

²⁴⁰ Inw.Zam., s. 393–394; Inw.Łas., s. 141–144 = Inw.Zam., s. 401–402; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 217–220.

²⁴¹ ZDM 5 nr 1459; 7 nr 1937, 1940; 8 nr 2221; Inw.Zam. s. 200–201, 449–450; Rew. List.Bel. s. 475–476.

²⁴² ZDM 6 nr 1666, 1751; 7 nr 2132; Rew.List.Bel. s. 452, 540–541; MRPS 1 nr 1301; Inw.Zam. s. 346 (regist: Rejestr sum k. 4v), 419, 434.

liczonych po pół kopy (30 groszy)²⁴³, czyli w złotych polskich. Jedynie zapis dla Hryčka Kierdejowicza na Bani Gwoźdźicy z 1404 r. był wyznaczony w groszach praskich²⁴⁴. Od drugiej tercji XV w. częstym gatunkiem pieniądza, w którym zapisywane były długi królewskie stał się floren węgierski w monetach z czystego złota, zaś czasami posługiwano się ekwiwalentem tej monety określając jednocześnie jej kurs (najczęściej na 16 skojców, czyli 32 grosze za florena)²⁴⁵.

VI

Powszechnie uważa się w polskiej literaturze, że głównym a dla wielu jedynym powodem zastawiania dóbr ziemskich domeny była chęć pożyczania przez władców polskich pieniędzy od swoich poddanych, aby zaspokoić coraz większe potrzeby swoje, własnego rozrastającego się dworu oraz prowadzonej polityki²⁴⁶ (szczególnie wojen, posagów królewien²⁴⁷,

²⁴³ Inw.Zam. s. 449–450, 862; Rew.List.Rus. s. 265–266.

²⁴⁴ ZDM 6 nr 1666.

²⁴⁵ Spośród wspomnianych wszystkich zastawów na dobrach czerwonoruskich dla których znamy sumy, we florenach węgierskich poczyniono 102 zapisy (BZDK [dostęp: 27.09.2025]), po raz pierwszy w 1439 r. (ZDM 8 nr 2209, 2219).

²⁴⁶ J. Szyszka, *Zastaw jako narzędzie...*, s. 103–107 (tam szersza literatura).

²⁴⁷ Posagi córek Kazimierza Jagiellończyka były ogromne i trudno było zgromadzić środki na ich wypłaty. Do tego należało doliczyć koszty wypraw i ceremonii ślubnych. W 1475 r. Jadwiga została wydana za Jerzego Wittelsbacha, księcia Bawarii, któremu miała wnieść 32 000 fl. węgierskich posagu, a wesele landshuckie pochłonęło też koszty ekspedycji polskiej przywożącej królową. Posagu nie wypłacono jednak do śmierci Jagiellończyka, nie uczynił tego również Jan Olbracht, gdyż w 1503 r. Jerzy domagał się wypłaty zaległego posagu od Aleksandra, a sprawa ciągnęła się jeszcze kolejne kilkadziesiąt lat. Podobne koszty wygenerowało w 1479 r. wesele frankfurckie Zofii z Fryderykiem Hohenzollernem margrabią brandenburskim, której posag miał również wynieść 32 000 fl., a same koszty przygotowań i ekspedycji wyniosły 2390 fl. Co najmniej do 1492 r. tego posagu także nie wypłacono. W 1491 r. Anna poślubiła Bogusława X księcia Pomorza i Rugii, co też wymagało wypłaty 32 000 fl. posagu, którego resztę spłacał jeszcze Zygmunt I zabezpieczając go lennem łęborsko-bytomskim. Jan Olbracht stanął zaś przed koniecznością wyposażenia Barbary, która poślubiła w 1496 r. Jerzego Wettyna margrabiego Miśni, także kwotą 32 000 fl. posagu oraz pokrycia kosztów wyprawy na wesele lipskie. Do śmierci Jagiellończyka posagi nie były jednak wypłacane, a przynajmniej nie w całości. Trudności ze skutecznym wypłaceniem tak ogromnych kwot choćby w ratach znamionuje fakt, że jeszcze Zygmunt I spłacał zaległe transze posagów Jadwigi, Zofii i Anny (MK 14 k. 181–184 = MRPS 1 nr 2106, 2107; *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, t. 1, wyd. M. Dogiel, Wilno 1758, s. 387–389, 414–417, 441–443, 576; U. Borkowska, *Małżeństwa jagiellońskie*, w: *Manželství v pozdním středověku. Rituály a obyčaje*, Praha 2014 (Colloquia Mediaevalia Pragensia, 14), s. 153–154, 158; też, *Pacta Matrimonialia domu Jagiellonów*,

wykupów terytoriów, czy kosztów misji dyplomatycznych). Ze znanych źródeł zarejestrowano 1104 akcje prawne dotyczące zastawów i zbliżonych form oddania w użytkowanie majątków królewskich na Rusi Czerwonej. Jedynie w 539 z nich znajduje się informacja o powodach zastawu. Z tej liczby zaledwie 90 zastawów dotyczy pożyczek pieniężnych udzielanych przez poddanych bezpośrednio władcy, w których w 85 znana była kwota²⁴⁸. Kolejną kategorią powodów zastawów (71 przypadków), która mogła być związana z pożyczkami pieniężnymi, ale także z innym sposobem powstania długu, są rekompensaty, czyli sytuacje, w której władca rekompensował poddanemu poprzez zapis zastawny wyłożone przez niego za króla pieniądze lub przekazane władcy dobra w naturze, czy poniesione straty w pieniądzu lub dobrach ruchomych i nieruchomych, jeśli nie wiązały się z wynagrodzeniem za służbę. Najczęściej były to: spłata zobowiązań królewskich zaciągniętych u innych osób (na prośbę króla lub jako straty poniesione z tytułu poręczeń za władcę), zapłatę za dobra ruchome (np. konie, szuby, płaszcze, złota i srebrna zastawa stołowa, broń i wyposażenie żołnierskie) o wymiernej wartości wzięte od nich w naturze lub zapłatą za zabrane na własne potrzeby królewszczyzny, za zaległe wynagrodzenia wynikające z przeterminowanych kwitów, za straty wynikające ze zniszczeń i najazdów, za koszty poniesione w trakcie wykonywanych na polecenie króla zadań²⁴⁹. Trzecią

„Roczniki Humanistyczne” 48, 2000, z. 2, s. 47, 51–52; T. Szulc, *Posąg królowych w świetle umów małżeńskich królów polskich z XV–XVII w.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 22, 2019, s. 17–18, 20, 22–23; M. Biskup, *Wokół „landshuckiego wesela” 1475 roku*, ZNUJ Prace Historyczne 56, 1977, s. 88–89, W. Bukowski, *Wokół „frankfurckiego wesela” 1479 roku. Orszak weselny towarzyszący królownie Zofii Jagiellonce w Brandenburgii*, „Roczniki Historyczne” 87, 2021, s. 79–82, 86–89; K. Baczkowski, *Sprawa posagu Jadwigi Jagiellonki, księżnej bawarskiej*, w: *Miasta – Ludzie – Instytucje – Znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 89–94).

²⁴⁸ Łączna kwota tych pożyczek wyniosła zaledwie 15 233 grz. monety bieżącej Królestwa (w tym w przeliczeniu z kop groszy i florenów polskich liczonych po 30 gr.) i 67 327 fl. węgierskich w zlocie (lub fl. w zlocie). W 22 przypadkach spośród wymienionych zdarzyło się, że pożyczka miała swój określony cel a władca uznał, że powinno to być opisane w dokumencie. Były to pożyczki brane głównie na sfinansowanie wypraw wojennych, np. Kazimierza Jagiellończyka do Czech w 1439 r., oraz jego syna Kazimierza na Węgry w 1471 r. na zaciężnych Ścibora z Ponieca w 1459 r. oraz kilkakrotnie na zaciężnych walczących w Prusach oraz na spłacenie długów innym osobom (Proch. nr 101; ZDM 8 nr 2209, 2224; Rew.List.Rus. s. 598–599, 719; MK 11 s. 178 (= MRPS 1 nr 579); 12 k. 21v–22 (= MRPS 1 nr 697); 14 k. 22–22v (= MRPS 1 nr 1458 – w regescie błędna suma) = Mp. 5 sygn. O 1; Inw.Zam. s. 321–322, 341, 399, 434; Rew.List. Beł. s. 453, 502–503, 519–521; MRPS 1 nr 696, 715, 1134.

²⁴⁹ BZDK [dostęp: 27.09.2025].

grupą powodów, dla których poddani królewscy otrzymywali od niego zastawy i zapisy na dobrach monarszych (32 przypadki)²⁵⁰ było przejęcie zobowiązań ich dłużników przez władcę. Innymi słowy król w nagrodę lub z racji rekompensaty za poniesione koszty, przejmował na siebie dług poddanego (często w formie formalnego zachodźstwa), którego chciał nagrodzić, wobec jej wierzyciela „splacając” za niego wierzytelność w formie zastawu lub zapisania wierzycielowi kwoty tej wierzytelności na królewszczyźnie. Jest to szczególnie złożona sytuacja, gdyż odbiorcą kontraktu zastawnego był wierzyciel osoby nagrodzonej, a nagrodzony poddany w nagrodę otrzymywał spłatę swej wierzytelności. Taki bezpośredni powód zastawu, którym była spłata wierzytelności przez króla, zawsze miał swą głębszą przyczynę, jaką był powód przyznania poddanemu tego rodzaju nagrody (wynagrodzenia) lub rekompensaty (pokrycie kosztów poniesionych w służbie królowi). Głębszym powodem przejmowania wierzytelności było w 12 przypadkach w nagrodzenie służby dla króla²⁵¹. W 3 przypadkach wprost podano informację, że dłużnik pożyczył pieniądze na polecenie królewskie²⁵², zaś w pozostałych 14 przypadkach powód przejęcia przez króla zobowiązań dłużnika nie został jasno określony²⁵³. W taki sposób swoje zobowiązania w oparciu o królewszczyzny ruskie zaczął regulować Władysław III, a kontynuował ją Kazimierz Jagiellończyk i jego następcy²⁵⁴.

Jednak monarchowie polscy korzystając z narzędzia jakim był zastaw dóbr królewskich nie tylko pożyczali gotówkę, ale przede wszystkim wynagradzali swych poddanych (głównie rycerstwo i możnych) za służbę pełnioną dla władcy i Królestwa, poczynione zasługi oraz poniesione koszty i wydatki. Ten sposób wynagradzania służby stawał się coraz bardziej powszechny. Również dobra ziemskie na Rusi Koronnej służyły monarchom w tym celu jako przedmiot zastawów, na których można było zapisać wysłużone sumy²⁵⁵. Zanotowano aż 302 akcje prawne związane

²⁵⁰ Tamże.

²⁵¹ Spośród tych 12 przypadków w 5 dokładniej określono jakie zasługi poczynił nagrodzony dłużnik. Były to zasługi wojenne w czasie wypraw zbrojnych na Łuck i na Węgrzech, na drodze moldawskiej (w 1469 r. dla Spytka z Jarosławia – zapewne chodzi o misję dyplomatyczną do Mołdawii odbytą w początkach tego roku, której celem było skłonienie Stefana do przybycia do Lwowa i złożenia hołdu, zob. I. Czamańska, dz. cyt., s. 132), odszkodowanie i koszty wykupu z niewoli, nagroda za poselstwo do chana tatarskiego (ZDM 8 nr 2217, 2318, 2432; Proch. nr 183; Rew.List.Rus. s. 232–233).

²⁵² ZDM 8 nr 2231; Inw.Zam. s. 856–857, 862.

²⁵³ W dwóch szczególnych przypadkach, mimo przejęcia zobowiązań dłużnika przez króla, za nagrodzonego należy uznać zarówno wierzyciela jak i dłużnika.

²⁵⁴ ZDM 8 nr 2191 = Proch. nr 99.

²⁵⁵ J. Szyszkowa, *Zastaw jako narzędzie...*, s. 114, 120.

z zastawami, w których powodem zastawu były zasługi i wierna służba²⁵⁶. Większość działalności podanych królewskich na rzecz władcy nie została uwidoczniiona w dokumentach zastawnych wyznaczających wynagrodzenie, lecz zaznaczano ją ogólnym sformułowaniem o wiernej służbie i poczynionych zasługach. Wszakże w 87 przypadkach, niektóre czyny warte – zdaniem monarchy – podkreślenia, zostały wyartykułowane w narracji dokumentów zastawnych²⁵⁷. Szczególnie często, bo aż 66 razy, taka szeroka narracja znajdowała się w kontraktach zastawnych wystawionych do 1444 r. Nagradzane przez króla zasługi dotyczyły w największym stopniu czynów wojennych, zarówno na polu bitwy jak i w zabezpieczeniu oraz logistyki, dostarczania uzbrojenia i pieniędzy na opłacenie zaciężnych. Takie praktyki stosował Władysław Jagiełło w czasie wojen z Krzyżakami, wojny ze Świdrygiellą, wyprawy węgierskiej z 1433 r., zaś Władysław III w czasie wyprawy czeskiej królewicza Kazimierza, oraz w najszerszym stopniu wyprawy węgierskiej z lat 1440–1444. W ramach ekspedycji węgierskiej Władysław III stosował tę praktykę zarówno w działaniach wzmacniających dostojeństwo i prestiż monarchy pokazem siły i liczebności oddziałów, jak również w bezpośrednich działaniach militarnych w czasie buntu przeciwników Władysława III oraz wypraw przeciw Turcji. W czasach panowania Kazimierza Jagiellończyka nagradzane było przede wszystkim uczestnictwo w wyprawach pruskich w czasie wojny trzynastoletniej, w tym w oblężeniach Nowego i Chojnic, ale także w walkach z Tatarami na Podolu i kolejnych wojnach z Krzyżakami, gdzie szczególnie nagradzane było dowództwo nad oddziałami zaciężnych²⁵⁸. Liczne nagrody władcy ofiarowali też kierownikom misji dyplomatycznych i tłumaczom. W pojedynczych przypadkach zdarzały się inne dokonania, jak zasługi oddane synom królewskim przez Stanisława z Dawidowa w 1433 r., czy nagrodzone w 1440 r. dzielenie z królem wieku młodzieńczego i znoszenie zwiąanych z tym ciężarów przez Floriana z Pacanowa. Ciekawą zasługą było również nagrodzone w 1472 r. zranienie tura na polowaniu przez Pawła Jasińskiego²⁵⁹. Po 1487 r., tak szerokie narracje motywujące zastawy znikają z areng dokumentów.

²⁵⁶ BZDK [dostęp: 27.09.2025].

²⁵⁷ BZDK [dostęp: 27.09.2025].

²⁵⁸ W ten sposób nagrodzeni zostali w latach 1472–1474 pierwsi profesjonalni dowódcy wojsk zaciężnych, budujący swą karierę w czasie wojny trzynastoletniej i kolejnych wojen: Paweł Jasiński, Feliks z Paniowa i Rafał z Jarosławia dowódcy hufca dworskiego (Inw.Zam. s. 388–389, 400; Rew.List.Rus. s. 258–259).

²⁵⁹ ZDM 5 nr 1483; 7 nr 2126; Inw.Zam. s. 388 = MRPS 1 nr 822.

VII

Podsumowując należy zwrócić uwagę na stosunkowo późne zastosowanie i upowszechnienie zastawu dóbr królewskich na Rusi Czerwonej. Przypada ono na schyłek rządów Władysława Jagiełły a przede wszystkim na panowanie Władysława III, za którego rządów doszło do zastawienia niemal wszystkich królewskich ziem w województwie ruskim, zwłaszcza w ziemiach: przemyskiej, lwowskiej i halickiej. Wyjątkiem pozostawało starostwo sanockie należące do dóbr oprawnych królowej Zofii oraz starostwo chełmskie, które po przeniesieniu Dzierżawowi Rytwiańskiemu zapisów na sandomierskie w 1442 r., pozostawało wolne od zastawu. Moment, w którym można było stwierdzić że 100% królewskich ziem w ziemiach ruskich Korony jest w zastawie przyszedł na początku panowania Kazimierza Jagiellończyka, gdy najpóźniej w 1459 r. doszło do zastawienia starostwa chełmskiego Janowi Kuropatwie z Łańcuchowa, natomiast w 1450 r. królowa Zofia zastawiła starostwo sanockie Mikołajowi Pieniążkowi z Witowic. W późniejszej fazie swego panowania Kazimierz Jagiellończyk starał się prowadzić aktywną politykę zastawową na Rusi, co spowodowało wykupienie lub odzyskanie w inny sposób niektórych królewskich ziem. W 1465 r., po konfederacji lwowskiej i zgodzie szlachty na specjalny podatek, za pozyskane środki wykupiono z rąk Jana Odrowąża ogromne starostwo lwowskie (z tenutami: gródecką, gliniańską, szczyrzącą i wisznińską) i żydaczowskie. Do rąk królewskich miało też powrócić starostwo kamionackie (poprzez cesję tenutariusza i wykup) i krzeszowskie. Okresowo powracały też w zarząd starostwa ziemi chełmskiej: krasnostawskie i ratneńskie oraz część starostw inkorporowanej w 1462 r. ziemi bełskiej (bełskie, buskie, grabowieckie, horodelskie), z których bełskie udało się władcy utrzymać bez zadłużenia. Politykę wykupu, tudzież odzyskiwania starostw z zastawu innymi sposobami kontynuował Jan Olbracht, który odzyskał ogromne starostwo przemyskie (z tenutami przemyską, mościską, medycą i starostwem drohobyckim), samborskie, chełmskie (wraz z tenutą hrubieszowską) oraz horodelskie, buskie i łopatyńskie. Panowanie Aleksandra przyniosło niekorzystne zjawisko z punktu widzenia kontroli nad królewskimi ziemiami, zwrotu starostwa samborskiego Odrowążom (jeszcze w okresie bezkrólewia) oraz zadłużania i zastawienia wolnych starostw: przemyskiego (potem przeniesione z całości starostwa na tenuty mościską i niżankowicką), drohobyckiego, chełmskiego, hrubieszowskiego, ratneńskiego, horodelskiego, buskiego, kamionackiego i krzeszowskiego. Jednocześnie kosztowne inicjatywy polityczne wymagały ciągłego poszukiwania dodatkowych środków na ich sfinansowanie, co nie sprzyjało

oddłużaniu domeny. Profesjonalizacja armii również wymagała zwiększonych środków pieniężnych, ze względu na koszty służby wojskowej poza granicami Królestwa i konieczność utrzymywania stałej obrony ziem ruskich i Podola.

Na koniec należy zauważyć, że nadal pozostają nieprzebadane niektóre aspekty zastawnictwa dóbr królewskich w Polsce. Jednym z nich jest kwestia, w jaki sposób łączna suma kwot obciążająca dane dobra miała się do wartości rynkowej dóbr oraz ich dochodowości np. w ujęciu rocznym. Nie powinno się też rozpatrywać zastawów dóbr ziemskich domeny i wszelkich transakcji „okołozastawowych” bez uwzględnienia kontekstu zewnętrznych okoliczności politycznych jak i wewnętrznych uwarunkowań, różnego rodzaju wydarzeń politycznych, walki stronnictw, wzajemnych relacji elit, poszczególnych aktorów sceny politycznej oraz ich koligacji rodzinnych. Zapewne należałoby się również zastanowić, czy zastaw dóbr królewskich był też ekwiwalentem prawa lennego w warunkach gospodarki upiętnionej. Z pewnością był ekwiwalentem nadań na prawie dziedzicznym w zakresie narzędzia łaski królewskiej w obszarze ideologii władzy monarszej. Obowiązkiem poddanych była bowiem służba władcy bez oczekiwania nagrody, lecz władca musiał nagradzać poddanych za ich bezinteresowną służbę, w formie łaski królewskiej spływającej na zasłużonych poddanych, co stanowiło element *sacrum* władzy monarszej. Relacja służba poddanego – łaska królewska była jednym z fundamentów tego *sacrum*. Chociaż w warunkach gospodarki towarowo-pieniężnej następowała skłonność do wulgaryzacji tej relacji do relacji praca – płaca i jej coraz większego upodabniania się do niej, to zachowanie trwałości i świętości władzy monarszej musiało wymagać zachowania pozoru relacji służba – łaska. To utrudniało stworzenie profesjonalnego aparatu urzędniczego w państwie. Od strony formalnej służba namaszczoneму władcy, a następnie władcy będącemu emanacją dobra wspólnego (służba publiczna) musiała pozostać bezpłatna od strony formalnej, najpierw jako obowiązek wobec panującego a następnie wobec dobra wspólnego (rzeczypospolitej). Jednocześnie monarcha był zobowiązany wobec poddanych do okazywania łaski królewskiej.

Nierozwiązana kwestia pozostaje także geneza zastawu w Polsce skupiająca się na pytaniu: czy był on elementem równoległego rozwoju, czy też nastąpiła recepcja tego zjawiska prawno-gospodarczego z Europy zachodniej? Do szczegółowej analizy pozostaje osobny etap zastawnictwa dóbr domeny monarszej w latach 1504–1563, który charakteryzował się z jednej strony obrotem zastawami na tzw. starych sumach (zwarzymi do 1504 r.), nowym zastawnictwem weryfikowanym potem w trakcie sejmów egzekucyjnych (czyli tzw. nowe sumy) oraz podejmowanym

zwłaszcza przez Zygmunta I i Bonę Sforzę programem odbudowy substancji domeny pod bezpośrednią kontrolą władców.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Skarbu Koronnego, oddz. LVI, sygn. 250, Inwentarz starostwa samborskiego z 1495 r.

Archiwum Skarbu Koronnego, oddz. LIV, sygn. 13, Rejestr sum zapisanych Odrowążom na tenucie samborskiej 1419–1502, k. 1–7

Metryka Koronna, dz. Księgi wpisów, sygn. 11–21, 98

Metryka Koronna, dz. Lustracje XVIII, sygn. 51, Lustracje Przemyśla – Halicza [Bona Regalia Onerata, Lustratio 1469]

tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 2, Sprawa graniczna przesh Pany Komissarze albo Porvczniki od Krolow ych Miczy Stharego i Młodego kv obeyrzeniu y wypissanyv myedzy Koroną Polską a wielkym Książstwem Lythewskym. MDXLVI

tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 7, Brulion protokołów rewizji przywilejów na dobra w województwach koronnych z lat 1563–1567

tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 8, Rewizje województw koronnych: krakowskiego, sandomierskiego, podolskiego, lubelskiego, poznańskiego, kaliskiego, sieradzkiego, łęczyckiego, brzesko-kujawskiego, inowrocławskiego, ziemi dobrzyńskiej, płockiego, mazowieckiego, rawskiego, chełmińskiego, malborskiego, pomorskiego 1563–1564

tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 9, Kopie przywilejów na dobra w województwach ruskich, przedłożone w czasie lustracji w 1564 roku. Palatinatus Russie.

tzw. Metryka Litewska, dz. IV.B. sygn. 17, Kopie dokumentów rewizji województw podolskiego i bełskiego z 1564 roku [Palatinatus Belzensis, s. 451–545].

Archiwum Zamoyskich, sygn. 32, Inventarium privilegiorum, diplomatum, literarum, scripturarum et instrumentorum quaecunquae in Archivo Regni in arce Cracoviensi contineantur conscriptum sub auspiciis Ioannis Zamoscii, vol. III [z lat ok. 1567–1569]

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 13, 20, 24, 25

Księgi ziemskie krakowskie, sygn. 153, 203

Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku krakowskim, sygn. SWPM-I–10

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Księgi ziemskie chełmskie, Zapisy, sygn. 2

Księgi ziemskie krasnostawskie, Zapisy, sygn. 2

Księgi ziemskie lubelskie, sygn. 5

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie:

sygn. 1725 IV Rkps, Rewizja praw i przywilejów posiadaczy dóbr królewskich w Koronie na podstawie konstytucji 1562/3 o egzekucji praw i ustaw koronnych

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie:

[Dokumenty pergaminowe], sygn. Dypl. 77

Źródła drukowane

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 1, wyd. O. Pietruski, L. Tatomir, Lwów 1868; t. 2–14, wyd. O. Pietruski, X. Liske; t. 15, wyd. X. Liske; t. 16–19, wyd. A. Prochaska, Lwów 1870–1884.

Akta unji Polski z Litwą 1385–1791, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.

Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, t. 1, wyd. Z.L. Radziwiński, B. Gorczak, Lwów 1887.

Bernard Wapowski „*Historia Polaków*” część ostatnia (1480–1535), wyd. i tłum. K. Jasińska-Zdun, Kraków 2024 (Folia Jagellonica. Fontes, t. 41).

Bona Regalia Onerata in Terris Russiae etc. Lustratio 1469 r., w: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7, cz. 1.B: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, wyd. A. Jabłonowski, Warszawa 1902 (Źródła dziejowe, t. 18), ss. 72.

Chronica Polonorum. [Lectioes variantes primae editionis (anni 1519) Mathiae de Miechow Chronocae Polonorum], w: *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 2, Kraków 1874, s. 257–285.

Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480–1535, w: *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 2, Kraków 1874, s. 1–256.

Codex epistolaris saeculi decimi quinti, t. 2: 1382–1445, wyd. A. Lewicki, Kraków 1876; t. 3: 1392–1501, wyd. A. Lewicki, Kraków 1894.

Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, literarum, diplomatum, scriptorum et monumentorum quaecunque in Archivo Regni in Arce Cracoviensi continentur [...] 1681, wyd. E. Rykaczewski, Paris 1862.

Joannis Długossii *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, Liber XI et XII: 1431–1444, red. J. Wyrozumski i in., Varsoviae 2001; Liber XII: 1445–1461, red. J. Wyrozumski i in., Cracoviae 2003; Liber XII: 1462–1480, red. J. Wyrozumski i in., Cracoviae 2005.

Katalog zbioru dokumentów pergaminowych Biblioteki Jagiellońskiej, oprac. K. Nabiałek, W. Świeboda, M. Zdanek, współpr. R. Tatarzyński, t. 1, Kraków 2014.

Kazimierza Wielkiego *Ustawa o starostach, o monecie i o rajcach krakowskich wraz z ustawą o żupach krakowskich* wydana, wyd. A.Z. Helcel, w: SPPP, t. 1, Kraków 1856, s. 226.

Kodeks dyplomatyczny Małopolski, t. 4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1905.

- Kodeks Dyplomatyczny Polski*, t. 1, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1847.
- Kodeks dyplomatyczny ziem ruskich Królestwa Polskiego*, t. 1: lata 1350–1460, cz. 1: dokumenty nr 1–214, wyd. M. Wilamowski, Kraków 2024.
- Księga ławnicza 1402–1445*, wyd. J. Smółka, Z. Tymińska, Przemyśl 1936 (Pomniki dziejowe Przemyśla, t. 2).
- Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483, ze spuścizny Antoniego Prochaski*, wyd. G. Rutkowska (wpisy dokumentów), Warszawa 2005.
- Liber Quitantiarum Alexandri Regis ab. a. 1502 ad 1506 (Księga skarbową króla Aleksandra Jag.)*, [wyd. A. Pawiński], Warszawa 1897 (Teki Pawińskiego, t. 1).
- Liber Quitantiarum Casimiri Regis ab. a. 1484 ad 1488 (Księga skarbową króla Kazimierza Jag.)*, [wyd. A. Pawiński], Warszawa 1897 (Teki Pawińskiego, t. 2).
- Listy i Akta Piotra Myszkowskiego generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta zebrane przez ś. p. Adolfa Pawińskiego*, wyd. A. Lewicki, Kraków 1898.
- Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1890.
- Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, t. 5: 1451–1506. Edycja elektroniczna, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wroniszewski, red. W. Bukowski, Kraków 2014 [<http://www.kodeks.pau.krakow.pl>], oryginał przechowywany w Krakowie, w Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Małopolski, Instytut Historii PAN.
- Matricularum Regni Poloniae Codices saeculi XV conscripti*, t. 1: *Liber distinctus numero 10 annorum 1447–1454* (Книги польской коронной метрики XV столетия, т. 1), w: *Monumenta Iuris cura praepositorum Chartophylacio Maximo Varsoviensi edita*, t. 2, [wyd. A. Mysłowski, W. Graniczny], Varsoviae 1914.
- Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, cz. 1–4, oprac. T. Wierzbowski, Varsoviae 1905–1917.
- Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин західної України*, ч. 1–2, под. М. Грушевський, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка” 63–64, 1905, s. 1–80; 69, 1906, s. 84–166.
- Polechow S., Szybkowski S., *Królewski dokument rozejmu ze Świdrygiełłą z 20 VIII 1431 roku*, „Roczniki Historyczne” 83, 2017, s. 141–165.
- Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7, cz. 1.A: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, wyd. A. Jabłonowski, Warszawa 1902 (Źródła dziejowe, t. 18).
- Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. 2: *Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)*; t. 3: *(1414–1426)*, wyd. A. Czołowski, Lwów 1896–1905.

- Rejestr kwitancji z lat 1482–1483*, w: *Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483, ze spuścizny Antoniego Prochaski*, wyd. G. Rutkowska, Warszawa 2005, s. 125–155.
- Volumina Constitutionum*, t. 1, wol. 1: *1493–1526*, do druku przyg. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996.
- Volumina Legum*, t. 1, [wyd. J. Ohryzko], Petersburg 1859.
- Zapisy sesji sądowych w Hrubieszowie z lat 1429–1470*, wyd. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, A. Sochacka, Warszawa 2023.
- Zawitkowska W., *Nieznany dokument Jana Koniecpolskiego z 29 III 1449 r. (Przyczynek do dziejów Ratna i starostwa ratneńskiego w połowie XV w.)*, w: *In tempore belli et pacis. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 693–700.
- Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 1–8, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1962–1975.
- Опис львівського замку р. 1495*, под. М. Грушевський, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка” 12, 1896, no 4.
- Описи Перемишльського староства 1494–7 р.*, подав М. Грушевський, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка” 6, 1897, no. 19.

Opracowania

- Baczkowski K., *Sprawa posagu Jadwigi Jagiellonki, księżnej bawarskiej*, w: *Miasta – Ludzie – Instytucje – Znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznice urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 89–103.
- Biskup M., *Wokół „landshuckiego wesela” 1475 roku*, ZNUJ Prace Historyczne 56, 1977, s. 81–93.
- Błaszczak G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2: *Od Krewa do Lublina*, cz. 1, Poznań 2007.
- Borkowska U., *Pacta Matrimonialia domu Jagiellonów*, „Roczniki Humanistyczne” 48, 2000, z. 2, s. 45–60.
- Bukowski W., *Salomonowie herbu Łabędź. Ze studiów nad patrycjatem krakowskim wieków średnich*, w: *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. W. Bukowski, K. Ożóg, F. Sikora, S. Szczur, Kraków 1995, s. 113–145.
- Bukowski W., *Wokół „frankfurckiego wesela” 1479 roku. Orszak weselny towarzyszący królowie Zofii Jagiellonce w Brandenburgii*, „Roczniki Historyczne” 87, 2021, s. 79–105.
- Chłapowski K., *Realizacja reform egzekucji dóbr 1563–1665. Sprawa zastawów królewskich małopolskich*, Warszawa 1984.
- Czamańska I., *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996.

- Czarnecki W., *Szlachta ziemi chełmskiej do połowy XVI wieku*, Białystok 2012.
- Czwojdrak B., *Zrzeczenie się sum zastawnych w piętnastowiecznej Polsce – gest filantropii czy wyrachowania?*, RDSG 83 (spec.), 2022, s. 7–22.
- Czwojdrak B., *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późno-średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.
- Dąbrowski J., *Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440–1444)*, wyd. 2, Oświęcim 2014.
- Dworzaczek W., *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985.
- Dworzaczek W., *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*, Warszawa 1971.
- Ehrlich L., *Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501)*, Lwów 1914.
- Fałkowski W., *Elita władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447–1492)*, Warszawa 1992.
- Fastnacht A., *Iskrzynia*, w: SHGSan. cz. 1, s. 166–169.
- Fastnacht A., *Sanok – gród, zamek i starostwo*, w: SHGSan. cz. 3, s. 119–124.
- Fastnacht A., *Strachocina*, w: SHGSan. cz. 3, s. 152–154.
- Fedorowicz K., *Dostojnicy i urzędnicy świeccy województwa krakowskiego w l. 1374–1506*, „Archiwum Komisji Historycznej” 8, 1898, s. 1–290.
- Gawlas S., *Monarchia Kazimierza Wielkiego a społeczeństwo*, w: *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, red. A. Radziwiński, J. Wroniszewski, Toruń 1999, s. 197–236.
- Gawlas S., *O kształt zjednoczonego królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 2000.
- Gąsiorowski A., *Donacje Kazimierza Wielkiego dla rycerstwa*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 13 (25), 1979, z. 1, s. 75–82.
- Gąsiorowski A., *Maciej z Bnina, zwany Mosiński h. Łódzia*, w: PSB t. 19, s. 14–15.
- Górka O., *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego średniowiecza. Cz. I. 1359–1450*, PH 30, 1932–1933, z. 2, s. 325–391.
- Górski K., *Jasieński Paweł (zm. 1485)*, w: PSB t. 11, s. 32.
- Górski K., *Wojciech z Żychlina*, Poznań 1936 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej 9, z. 1).
- Grabarczyk T., *Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2015.
- Gregow B., Jakubowski A., *Złota Orda i jej upadek*, Warszawa 1953.
- Gruszka A., *Starostowie chełmscy w epoce jagiellońskiej*, Chełm 2002.
- Guzowski P., *Klienci czy wierzycciele? Nie tylko o ekonomicznym wymiarze zastawu dóbr królewskich w pierwszej połowie XV wieku*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 67–86.
- Halecki O., *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. 1: *W wiekach średnich*, Kraków 1919.
- Halecki O., *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1915.
- Heck R., *Tabor a kandydatura jagiellońska w Czechach (1438–1444)*, Wrocław 1964.

- Horn M., *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku*, RDSG 35, 1974, s. 49–75.
- Janeczek A., *Faktorie, powiaty i dwory. Trzy sfery miejskiego ruchu lokacyjnego na Rusi Czerwonej (XIII–XV wiek)*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Konferencja w Łądku-Zdroju 28–29 października 2002 r.*, Wrocław 2006, s. 421–445.
- Janeczek A., *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Warszawa 1993.
- Janeczek A., *System grodowo-terytorialny Rusi halickiej w źródłach późnego średniowiecza*, w: *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. S. Moździoch, Wrocław 1993, s. 143–157.
- Janeczek A., *The Territorial Organization in Western Rus' between High and Late Middle Ages (Organizacja terytorialna zachodnich ziem Rusi pomiędzy pełnym i późnym średniowieczem)*, w: *From Cherven' Towns to Curzon Line (Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona)*, red. M. Wołoszyn, Kraków–Leipzig–Rzeszów 2017, s. 107–157.
- Janeczek A., *Udział szlachty w kolonizacji Rusi Koronnej: migracje rodów i ich nowa własność (XIV–XV w.). Próba ujęcia syntetycznego*, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. W. Zawitkowska, A. Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 59–91.
- Jaros S., *Iterationen im Grenzraum. Akteure und Felder multikonfessioneller Herrschaftsaushandlung im Kronruthenien (1340–1434)*, Berlin–Boston 2021.
- Jurek T., *Mosina – dobra*, w: SHGKPozn. cz. 3, s. 200–205.
- Kamiński A., *Kmita Stanisław z Wiśnicza (Sobienia, Sobieński) h. Śreniawa*, w: PSB t. 13, s. 101–102.
- Kaniewska I., Wdowiszewski Z., *Krupski Jerzy h. Korczak*, w: PSB t. 15, s. 418–419.
- Kiryk F., *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*, Wrocław 1967 (Prace Komisji Nauk Historycznych PAN w Krakowie, nr 18).
- Kiryk F., *Kuropatwa Jan z Łańcuchowa herbu Śreniawa*, w: PSB t. 16, s. 253–254.
- Kiryk F., *Odrawąż Jan ze Sprowy h. Odrawąż (zm. 1485)*, w: PSB t. 23, s. 549.
- Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa 1930.
- Kolankowski L., *Obrona Rusi za Jagiellonów na przełomie XV i XVI wieku*, w: *Księga Pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. 1, Lwów 1916, s. 466–480.
- Kolankowski L., *Problem Krymu w dziejach jagiellońskich*, KH 49, 1935, z. 3, s. 280–300.
- Kolankowski L., *Roty Koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 r.*, „Ziemia Czerwieńska” 1, 1935, s. 141–174.
- Kuraś S., *Łańcuchów*, SHGLub., s. 135.

- Kuraś S., *Wola Łańcuchowska*, w: SHGLub., s. 270.
- Kurtyka J., *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowych badań*, Kraków 2021.
- Kurtyka J., *Podole w średniowieczu i okresie nowożytnym: obrotowe przedmuże na pograniczu cywilizacji*, w: tegoż, *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*, oprac. M. Wilamowski, Kraków 2011, s. 91–160.
- Kurtyka J., *Sieklucki Jakub h. Jastrzębiec*, w: PSB t. 36, s. 578–583.
- Kurtyka J., *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997.
- Kurtyka J., *Z dziejów królewszczyzn i organizacji militarnej na Podolu w XV i początku XVI wieku (wokół nadania starostwa podolskiego Teodorykowi z Bucacza w 1442 roku)*, w: tegoż, *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*, oprac. M. Wilamowski, Kraków 2011, s. 161–215.
- Kutrzeba S., *Przywilej jedlneński roku 1430 i nadanie polskiego prawa na Rusi*, w: *Ku czci Bolesława Ulanowskiego. Zbiór prac wydany w 25 rocznicę Jego uniwersyteckiej działalności przez profesorów i docentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1911.
- Laberschek J., *Salomon (Salomonowic) Imbram (Emeram) h. Łabędź*, w: PSB t. 34, s. 376–379.
- Lewicki A., *Powstanie Świdrygiełły. Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną*, Kraków 1892.
- Lubczyński M., Pielas J., *Szydłowiecki Jakub h. Odrowąż*, w: PSB t. 49, s. 546–551.
- Łaszczyńska O., *Ród Herburtów w wiekach średnich*, Poznań 1948 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej, t. 14, z. 4).
- Maleczyńska E., *Spółeczeństwo polskie pierwszej połowy XV wieku wobec zagadnień zachodnich (Studia nad dynastyczną polityką Jagiellonów)*, Wrocław 1947.
- Małowist M., *Kaffa – kolonia genueńska na Krymie w problem wschodni w latach 1453–1475*, Warszawa 1947.
- Matuszewski J.S., *Materialne instrumenty władzy w średniowiecznej Polsce*, w: *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 2, Toruń 1994, s. 117–125.
- Matuszewski J.S., *Rozważania nad metodologią badań jagiellońskich dyspozycji zastawnych królewszczyznami w Polsce*, w: *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, red. M. Mikołajczyk i in., Białystok–Katowice 2010, s. 337–346.
- Matuszewski J.S., *Statut Władysława Warneńczyka z 1440 r. w procesie ograniczania królewskiego prawa dyspozycji domeną ziemską w Polsce*, CPH 37, 1985, 2, s. 101–121.
- Matuszewski J.S., *Typy zastawu nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca 15 wieku*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych [ŁTN]” 30, 1976, nr 5, s. 1–7.
- Niemczyk K., *Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku*, Katowice 2016.

- Nowak B., *Król Władysław Jagiełło a miasta czerwonoruskie*, w: *Na pograniczu kultur, języków i tradycji. Prace ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Mądzik, A.A. Witusik, Lublin 2004, s. 51–64.
- Olejnik K., *Władysław III Warneńczyk (1424–1444)*, wyd. 2 popr., Kraków 2007.
- Ozóg K., *Piotr Woda ze Szczekocin h. Odrowąż*, w: PSB t. 26, s. 434–436.
- Papée F., *Jan Olbracht*, Kraków 1936.
- Plewczyński M., *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku*, Oświęcim 2014.
- Polechow S., Szybkowski S., *Królewski dokument rozejmu ze Świdrygiełłą z 20 VIII 1431 roku*, „Roczniki Historyczne” 83, 2017, s. 141–173.
- Prochaska A., *Konfederacja lwowska 1464 roku*, KH 6, 1892, s. 728–780.
- Prochaska A., *Sprawy wołoskie w XV w.*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1888, nr 9, s. 787–796; nr 10, s. 901–912; nr 11, s. 1006–1016; nr 12, s. 1057–1073.
- Pułaski K., *Stosunki z Mendli-Girejem chanem Tatarów perekopskich (1469–1515). Akta i Listy*, Kraków–Warszawa 1881.
- Radziwiński Z.L., *Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgierdowicza X. Ratneńskiego*, t. 1, Lwów 1906.
- Sepiał M., *Zastaw na dobrach ziemskich i dochodach królewskich w okresie panowania Władysława III Warneńczyka na Węgrzech (1440–1444)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1219 („Prace Historyczne”, z. 125), 1998, s. 35–49.
- Sikora F., *Górka [par. własna, pow. proszowski]*, w: SHGKrak. cz. 1, s. 835–839.
- Sikora F., *Mokrski Jan zwany Bejzat*, w: PSB t. 21, s. 602–603.
- Sikora F., *Pilecki Jan h. Leliwa (zm. 1496)*, w: PSB t. 26, s. 259–260.
- Sikora F., *Testament Przedbora z Koniecpola z roku 1460*, „Studia Historyczne” 26, 1983, z. 2, s. 298–314.
- Sochacka A., *Blaski i cienie kariery Jana Kuropatwy z Łańcuchowa*, „Merkuriusz Łęczyński” 17, 2004, s. 4–9.
- Sochacka A., *Jan z Czyżowa namiestnik Władysława Warneńczyka. Kariera rodziny Półkożów w średniowieczu*, Lublin 1993.
- Sperka J., *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą*, Katowice 2006.
- Spieralski Z., *Awantury mołdawskie*, Warszawa 1967.
- Spieralski Z., *Geneza i początki hetmaństwa w Polsce*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 5, 1960, s. 3–34.
- Spieralski Z., *Kamieniecki Jan h. Pilawa (ok. 1463–1513)*, w: PSB t. 11, s. 512–513.
- Spieralski Z., *Obrona potoczna*, w: *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958. VIII. Historia wojskowości*, red. S. Okęcki, Warszawa 1960, s. 75–89.
- Spieralski Z., *Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. Sprawa pokucka do wstąpienia na tron Zygmunta I*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 11, 1965, cz. 1, s. 62–121.

- Stachoń B., *Polityka Polski wobec Turcyi i akcyi antytureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Białogrodu (1484)*, Lwów 1930.
- Sucheni-Grabowska A., *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce (1506–1548)*, wyd. 2, Warszawa 2007.
- Sułkowska-Kuraś I., *Rewizje nadań królewskich na przełomie XV i XVI wieku*, KH 74, 1967, 2, s. 289–296.
- Swoboda W., *Warna 1444*, Kraków 1994 (Dzieje narodu i państwa polskiego, t. I, 13).
- Swoboda W., *Znaczenie i skutki Warny*, w: *Warna 1444. Rzeczywistość i tradycja*, red. I. Czamańska, W. Szulc, Poznań 1997 (Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia, 8), s. 109–118.
- Szulc T., *Uchwały podatkowe ze szlacheckich dóbr ziemskich za pierwszych Jagiellonów (1386–1501)*, „Acta Univesitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 48, 1991.
- Szymczakowa A., *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998.
- Szyszka J., *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku*, Kraków 2016.
- Szyszka J., *Zastaw jako narzędzie zapobiegania roztrwonieniu dóbr królewskich. Z dziejów królewszczyzn na Rusi Czerwonej w XV–XVI wieku*, w: *Jagiellonowie i ich świat. Bogactwo i ubóstwo Jagiellonów*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2025, s. 103–123.
- Świeżawski A., *Wcielenie ziemi rawskiej, gostynińskiej i bełskiej do Korony (1462)*, w: tenże, *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu. Wybór prac*, Częstochowa 1997, s. 7–16.
- Świeżawski A., *Ziemia bełska. Zarys dziejów politycznych do roku 1462*, Częstochowa 1990.
- Trawka R., *Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków 2005.
- Wilamowski M., *Magnate Territories in Red Ruthenia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries Origin, Development and Social Impact*, w: *On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia 1350–1600*, red. T. Wünsch, A. Janeczek, Warsaw 2004, s. 81–118.
- Wilamowski M., *Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola. Z dziejów elity politycznej Polski pierwszej połowy XV wieku*, „Roczniki Historyczne” 64, 1998, s. 105–127.
- Wilamowski M., *Rejestr skarg ziemian samborskich na starostę Jana Odrowąża. Nieznane źródło do dziejów konfliktów społecznych na Rusi Czerwonej w drugiej połowie XV wieku*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 2, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 1365–1408.
- Wilamowski M., *Tarnowski (z Tarnowa) Jan Feliks zwany Szram h. Leliwa*, w: PSB t. 52, s. 423–428.
- Wroniszewski J., *Król jako właściciel ziemski w średniowiecznej Polsce*, w: *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilamowski, Kraków 2006, s. 103–135.

- Zawitkowska W., *Konieczpolscy herbu Pobóg i ich związki z Rusią Czerwoną w XV wieku*, w: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia*, red. W. Zawitkowska, A. Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 151–169.
- Zawitkowska W., *Nieznany dokument Jana Konieczpolskiego z 29 III 1449 r. (Przyczynek do dziejów Ratna i starostwa ratneńskiego w połowie XV w.)*, w: *In tempore belli et pacis. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 693–700.
- Zawitkowska W., *W służbie pierwszych Jagiellonów. Życie i działalność kanclerza Jana Taszki Konieczpolskiego*, Kraków 2005.
- Зазуляк Ю., *Застави як елемент роздавничой політики Ягеллонів у Галицькій Русі в XV ст.*, „Вісник Львівського Університету. Серія історична” 35–36, 2000, s. 43–57.
- Крикун М., *Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях*, „Проблеми слов'янознавства” 42, 1990, s. 24–32.
- Полехов С., *Наследники Витовта. Династическая война в Великом Княжестве Литовском в 30-е годы xv века*, Москва 2015.

Janusz Szyszka

Pledges of Royal Estates in the Ruthenian
and Belz Voivodeships Until 1504
(Summary)

The article was written as part of work on the database “Pledges of royal estates in the Kingdom of Poland during the Jagiellonian period until 1504.” It presents the location of royal estates in the Ruthenian and Bels voivodeships in the Middle Ages and discusses and characterizes the beginnings and course of the process of pledging royal land estates in these territories until 1504, i.e., until the ban on the use of antichretic pledges of royal estates in Poland. However, due to the breadth of the issue, only the largest and most important starost estates and tenures in the territory of Red Ruthenia were analyzed. Władysław II Jagiełło began to use the pledging of the ruler’s estates in this area, but it was not until the reign of Władysław III that this process accelerated rapidly. During the reign of Casimir IV Jagiellon, all the estates in Ruthenia were already pledged. However, the rulers continued to use the pledged estates as a political tool by granting consent to buyouts and adding additional sums to the already pledged tenures, transferring the debt to other estates, often reducing the size, value, and profitability of the collateral. Many of the pledged goods were successfully released from pledge by various means, but some of them were pledged again. An analysis of sources shows that rul-

ers used the pledging of land as a political tool to exercise royal favor, create an entourage, and build relationships with the powerful elite, and less often to obtain money. The article also contains observations on the amount of pledges recorded on royal estates in Ruthenia, taking into account the type of currency.

Janusz Szyszka – dr, adiunkt w Zakładzie Słownika Historyczno-Geograficznego Ziem Polskich w Średniowieczu Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Zajmuje się badaniami nad osadnictwem i własnością ziemską w Małopolsce i na Rusi Czerwonej w średniowieczu i wczesnej nowożytności, a także geografią historyczną; autor wielu artykułów naukowych i książki pt. *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku*, Kraków 2016.

Janusz Szyszka – assistant professor at the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences in the Department of the Historical-Geographical Dictionary of the Polish Lands in the Middle Ages. He conducts research on settlement and land ownership in Lesser Poland and Red Ruthenia in the Middle Ages and early modern period, as well as historical geography; author of numerous scientific articles and the book *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku* [*Formation and Administration of the Royal Estates in the Lviv Land from Mid-14th century to the Beginning of the 16th Century*] (Kraków, 2016).

E-mail: szunaj80@op.pl